

SPÆRRETID

Hverdag
under
besættelsen
1940-45

NATIONALMUSEET

SPÆRRETID

- hverdag under besættelsen 1940-45

Spørretid

- hverdag under besættelsen

1940-45

4 Besat og befriet

© Nationalmuseet og

Skoletjenesten 2005

tekst:

Anders Dalsager

Karl-Johann Hemmersam

Kristina Young Jensen

Mikkel Selmar

Erik Weidinger

24 Hverdag under pres

44 Modstand i udvikling

redaktion:

Karl-Johann Hemmersam

layout:

Sysser Bengtsson

56 Medløbere og outsidere

tryk:

Narayana Press

isbn:

87-7602-046-0

66 Norske tilstände

FORORD

Undervisningshæftet henvender sig til ungdomsuddannelserne og folkeskolens ældste klasser. Udstillingen *Spærretid – hverdag under besættelsen* 1940-45 skildrer besættelsestiden ved at kombinere en kronologisk og en tematisk fremgangsmåde. Hovedsporet i udstillingen er hverdagen, som ledsages af to sidespor, der meget kort sagt handler om modstanderne og medløberne. *Spærretid* forsøger på den måde at favne bredt, at få så mange aspekter af besættelsestiden med som muligt.

Der er ved udarbejdelsen af undervisningshæftet valgt et tematisk udgangspunkt. De fem kapitler har hver sin synsvinkel. *Besat og befriet* behandler perioden med særlig vægt på det politiske og på den klassiske problemstilling om forholdet mellem og samarbejdspolitik og modstandskamp. Det er den mest generelle skildring af perioden, og læseren vil derfor også opleve en vis emnemæssig overlapning med de andre kapitler. *Hverdag under pres* skildrer dagliglivet, det almindelige liv under særlige vilkår, som Klaus Rifbjerg har kaldt det. Det handler blandt meget andet også om kulturlivet, og om folkestrejken, der fik folk til at se tilbage på den aktive modstand som noget, der også var en del af deres egen hverdag. *Modstand i udvikling* lægger vægt på at berette om den lange vej til aktiv modstand mod besættelsesmagten og samarbejdspolitikken, og *Medløbere og outsidere* fortæller bl.a. om nazismens tiltrækningskraft på børn og unge. Endelig er kapitlet om *Norske tilstände* med for at give en fornemmelse af muligheder og problemer ved at anlægge en komparativ synsvinkel på besættelsestiden. Det tematiske udgangspunkt har imidlertid ikke været ensbetydende med en nedpriori-

ritering af kronologien. Hvert kapitel begynder den 9. april 1940, og der er lagt stor vægt på klargøre, hvordan selve begivenhedsudviklingen har været med til at ændre perspektivet. Både for datidens aktører og i eftertidens arbejde med at forstå og vurdere besættelsestiden.

Vi har endvidere valgt ikke at bringe kildemateriale, men satset på fremstillingens mulighed for at skabe overblik og sammenhæng. Undervisningsministeriet har netop her i 2005 i anledning af 60 året for Danmarks befrielse publiceret et meget fint og omfattende materiale på hjemmesiden www.befrielsen1945.dk, og vi er overbevist om at der ligger gode pædagogiske muligheder i at kombinere de forskellige materialetyper.

Man har ofte forudset en nedgang i interessen for besættelsen, og gerne koblet det til en forestilling om at interessen ville svinde i takt med besættelsesgenerationens forsvinden. Men alt tyder på at besættelsestiden er mere aktuel end nogensinde. Også blandt unge, i hvis historiebevidsthed besættelsestiden står som en tid præget af mange dilemmaer og en ambivalens, hvor det ikke altid gav sig selv, at man gjorde det rigtige og ydede aktiv modstand. At kende sin historie er et indlysende krav fra enhver generation, vi vil have lov at se ned gennem historien fra den tid vi selv lever i. Mødet med besættelsestiden er både fascinerende og givende, for et samfund under et så voldsomt stress som en fremmed besættelse afslører sin sammenhængskraft, sine brudflader og sine interessestrukturer i et langt klarere lys.

Karl-Johann Hemmersam

*2. delings kamp ved
Hokkerup 9.april 1940.
Maleri af Anna Mehrn, 1947.
Frederiksborgmuseet*

BESAT OG BEFRIET

1. deling ved
vejstjernen i Åbenrå
9. april 1940

Ødelagt dansk
kanon i Haderslev
9. april 1940

Ved daggry den 9. april 1940 kl. 4.17 slog grænsevagten i Kruså alarm til de danske styrker i Søgaardlejren. Her var der den 8. april beordret alarmberedskab, og soldaterne lå i sengene med feltuniform på og våben og udrustning klar. Det varede derfor kun få minutter før 1. delings 19 mand med deres motorcykler var på vej til en stilling 10 km nord for den dansk-tyske grænse. Ved gården Lundtoftbjerg etablerede de en primitiv vejspærring og fik bragt deres to maskinkanoner i stilling, en på hver side af hovedvejen. Klokken 4.50 var de i kamp med tyske styrker. To panservogne blev ramt af 1. delings maskinkanoner; det samme gjaldt tre tyske motorcykler og to maskingeværskytter. Kort efter var soldaterne fra Søgård ved at blive omringet og valgte nu køre nordpå. I den sydlige udkant af Åbenrå by gik de igen i stilling med motorcykler, maskinkanoner og maskingeværer i et nyt forsøg på at stoppe den tyske fremrykning. Det lykkedes at skyde larvefoderne af en tung kampvogn og ødelægge en pansret mandskabsvogn, inden de igen måtte starte motorcyklerne og tage flugten. Efter 25 kilometer med god fart passerede soldaterne fra Søgaardlejren gennem vejspærringen ved Sønderbro i Haderslev og sluttede sig til de forsvarende styrker på 400 mand fra byens kaserne. Men i Haderslev sluttede krigshandlerne. Efter mindre end en halv times skudveksling med de tyske angribere kom der kl. 8.15 ordre fra den danske regering om at indstille kampene og overgive sig. Inden denne nyhed nåede frem til 1. deling var den lille enhed dog igen på fartern, denne gang mod Vejle, hvor det var planen at Jyske Division skulle skabe en modstandslinje. Sergeant Svend Aage Bundgaard fortæller: "Undervejs - i Kolding - erfarede vi, at al

modstand skulle indstilles. Mine folk sagde bare, at nu forstod de intet mere". Senere på dagen kunne de unge mænd fra Søgaardlejren dog konstatere, at de ikke blot havde opfyldt deres mission, men at de også havde været heldige. De havde fået en såret kanonskytte med sig fra den første kamp ved Lundtoftbjerg, og ingen af dem havde mistet livet. Andre enheder fra Søgaardlejren, Haderslev og Tønder, der havde været i kamp, havde i alt 11 døde og 22 sårede.

Fredsbesættelse og samarbejdspolitik 1940-43

Hitlers angreb på Danmark og Norge den 9. april 1940 var en helt ny måde at føre krig på. Det var første gang styrker fra hær, flåde og flyvevåben foretog et storstilet angreb under fælles ledelse. Troppestyrker blev landsat fra søen mod mange forskellige mål på samme tid. Faldskærmsstropper blev nedkastet bag danske og norske linjer, og hærafdelinger bragt direkte ind i kampområderne med transportfly. Ingen havde forestillet sig et angreb gennemført på denne måde, og ingen havde forudset, at tyskerne ville angribe både Danmark og Norge. De tyske planer for angrebet på Danmark lykkedes til fulde. Næsten nøjagtig på samme tidspunkt som tyske styrker rykkede ind over grænsen ved Kruså, blev der landsat tropper på Langelinie i Københavns havn, og snart holdt tyske soldater landets politiske centrum i et jerngreb: konge, regering, folketings, landsting, og hele den civile og militære administration. Imens lagde den tysk gesandt pres på den danske regering for at fremtvinge en hurtig kapitulation, og tyske bombefly cirklede i lav højde over København.

Klokken 5.30 samledes Kong Christian 10, statsminister Stauning, udenrigsminister Munch, forsvarsmini-

Operation Weserübung

Britiske bombefly angreb flere gange de tyske flybaser i Ålborg. Her er en dansk virksomhed blevet ramt

Urskiven fra et nedskudt britisk fly

var blevet totalt underkastet en fremmed magt, så optrådte regeringen fortsat som landets udøvende myndighed. Tyskerne havde om morgenens erklæret, at de ikke ville antaste Danmarks uafhængighed. Den socialdemokratisk-radikale regering så her en spinkel mulighed for at bevare mest mulig magt på danske hænder, og begge parter var interesserede. Resultatet blev en uklar blanding af fiktion og virkelighed. Danmark skulle fortsat betragtes som en selvstændig og neutral stat og kunne derfor også beholde både hær og flåde. Det var ren teori, virkeligheden var at Danmark havde mistet sin selvstændighed. Det vigtige fra dansk side var imidlertid, at man ved at gå ind på denne tankegang kunne undgå militært styre og bevare den demokratiske samfundsform. Både regeringen, rigsдagen med folketings og landsting og de danske domstole skulle fungere som hidtil. Der ville ikke blive tale om nazistisk lovgivning og retsforfølgelse, og al politimyndighed skulle blive på danske hænder. Fra tysk side var man meget interesseret i sådan en ordning, ikke mindst fordi den betød sparede ressourcer til kontrol og administration. Hermed var grundlaget for de kommende års samarbejdspolitik lagt. Den var, som de følgende år viste, en skrøbelig konstruktion med mange gråzoner og få rene linjer.

Befolkningen blev kun orienteret i brede træk. I løbet af formiddagen blev der gennem radio, plakatopslag og avisstryk udsendt en erklæring fra konge og regering, som blot meddelte, at regeringen under protest havde besluttet at "ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, der har fundet sted".

Bag kulisserne arbejdede regeringen på at få Venstre og Konservative med i en samlingsregering, så det politiske fundament for den nye situation kunne

nisteren og de militære chefer på Amalienborg Slot. Situationen var håbløs, og kl. 6.00 besluttede man, at der var kæmpet tilstrækkeligt. Al videre modstand skulle ophøre. Det var alene i Sønderjylland, at der den 8. april var beordret højeste alarmberedskab, og det var kun her, der blev kæmpet den 9. april. De danske soldaters kamp markerede over for den øvrige verden, at man havde modsat sig tyskernes krænkelse af Danmarks neutralitet, men mere end en markering var det ikke.

Det varede to timer før regeringens beslutning nåede frem til de danske styrker i Sønderjylland, og i mellemtiden var billedet af den tyske triumf allerede fuldendt. Blandt andet var den nye flyveplads i Ålborg, som var tyskernes vigtigste militære mål i Danmark, erobret af faldkærmstropper og soldater landsat fra militære transportfly. Ålborg lufthavn var i de tyske operationsplaner tildelt en central rolle i felttoget mod Norge, og den civile lufthavn blev straks forvandlet til en tysk flybase. Alene det første døgn kunne der registreres 300 starte og landinger.

Set fra en militær synsvinkel var resultatet af morgenens begivenheder meget klart, men det var det ikke politisk set. Selv om Danmark i løbet af få timer

blive så bredt som muligt. Det lykkedes, men de to oppositionspartier krævede, at regeringen alene påtog sig ansvaret for kapitulationen den 9. april.

Tilpasning

Krigens udvikling efter Danmarks kapitulation var ikke opmuntrende. En måned senere, 10. maj 1940, rykkede store tyske hære ind i Holland, Belgien og Frankrig. Felttoget udviklede sig til en total triumf for den tyske lynkrigstaktik. Store britiske hærstyrker måtte over hals og hoved evakueres fra Dunkerque, og den 17. juni 1940 kapitulerede Frankrig. Hitlers Tyskland forekom nærmest uovervindeligt, og det var muligvis alene et spørgsmål om tid, før også England måtte give op. I Ålborg var man senere på sommeren vidne til krigsbegivenheder, som styrkede et sådant indtryk. Den 13. august 1940 gennemførte Royal Air Force det sidste af flere bombeangreb mod Ålborg flyveplads. Angrebet blev en katastrofe med 100% tab, idet alle 11 Blenheim-fly blev skudt ned i luften over Ålborg.

Det er i lyset af disse begivenheder man skal se ud-

viklingen i 1940. Den 9. april blev oplevet som et chok; men nu stod man, billedligt talt, snarere ved begyndelsen til en langvarig depression. Danmarks fortsatte eksistens som nation tegnede sig højst usikker i et nyt Europa underlagt et nazistisk Tyskland. Hvad nu hvis udviklingen betød at man måtte indstille sig på en besættelse, der kunne være i generationer, som den sønderjyderne havde oplevet fra nederlaget i 1864 til genforeningen i 1920?

Men afmagtsfølelsen fremkaldte også et behov for handling, både folkeligt og politisk. På det folkelige plan viste det sig i form af en stærk national stemningsbølge, der rullede hen over landet. Dens karakteristiske udtryk blev de såkaldte alsangsstævner, der på én gang udtrykte en demonstration mod de fremmede og et indbyrdes sammenhold. Det begyndte i Ålborg, hvor en komite i begyndelsen af juli måned inviterede til fællessang i en grusgrav udenfor byen. Der kom 1500 på trods af regnvejr, og den følgende søndag blev arrangementet med fædrelands-sange gentaget, nu med 6000 deltagere. Herefter blev ideen taget op nærmest overalt i landet. Bevægelsen

Alsang i Bagsværd
sommeren 1940

Danske nazister på Rådhushuspladsen i København
17. november 1940

kulminerede 1. september, hvor alsangsstævnerne samlede over 700.000 mennesker. Radioen sendte live fra Fælledparken i København, og kl. 18.00 sang hele landet Grundtvigs "Moders navn er en himmelsk lyd". Alsangsbevægelsen var med til at opbygge et åndeligt immunforsvar i en truet tid, en samling om nationale værdier, der kunne ses som en slags pendant til samlingsregeringen.

På det politiske plan udløste Tysklands sejre en diskussion om at indlede en mere aktiv politik over for besættelsesmagten. I regeringen og i rigsdagen var det imidlertid så som så med enigheden. Den radikale udenrigsminister P.Munch stod bag udformningen af samarbejdspolitikken, og blev nu kritiseret for at føre en passiv politik. Forhandlingerne endte med at Erik Scavenius den 8. juli 1940 blev udnævnt til ny udenrigsminister, og han satte straks en ny kurs. I sin tiltrædelseserklæring udtalte han bl.a. følgende:

"Ved de store sejre, der har slået verden med forbavelse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland". Det var tilpasningsvilje så det battede, og holdt i vendinger, som de allerfleste danskere havde det dårligt med. Her stod netop det, mange frygtede ville blive følgerne af den militære udvikling i foråret 1940 – positivt beskrevet! Erik Scavenius og hans erklæring den 8.juli 1940 er gået over i historien som den tydeligste kontrast til modstandsbevægelsens værdier og indstilling og er en af de mest kritiserede episoder i besættelsestidens historie. Men erklærin-

gen er også udtryk for en tid, hvor fremtidsperspektiverne så allermørkest ud, og hvor protest og modstand ikke tegnede sig som et realistisk alternativ.

Udfordring til demokratiet

En væsentlig grundelse for samarbejdspolitikken var troen på, at den var det bedste middel til at bevare landets demokratiske samfundsform og undgå nazificering. Hvad var de konkrete udfordringer, man stod over for i 1940, og opfyldte samarbejdspolitikken sin mission?

Den største trussel kom fra det danske nazistparti DNSAP, ledet af Frits Clausen. De danske nazister havde i 1930erne ikke haft nogen tilslutning af betydning, men nu håbede de at kunne overtage regeringsmagten i Danmark i kølvandet på den tyske fremgang. I efteråret 1940 startede DNSAP en stor kampagne med annoncer, plakater, pjecer og møder. Kampagnen toppede den 17. november med et stort møde i Forum, hvorfra nazisterne marcherede i demonstrationstog til Rådhushuspladsen og tog opstilling ved statuen af Den lille Hornblæser. Mødet druknede dog i moddemonstrationer og slagsmål, og da DNSAP måneden efter provokerede til uroligheder i Haderslev greb politiet ind og arresterede et stort antal nazister. Nazisternes regeringsstorm mislykkedes.

Samtidig med nazisternes kampagne var det parlamentariske demokrati også kommet under pres fra anden side, og gennem andre kanaler. Den 14. november mødte en repræsentant for den såkaldte Højgaard-kreds til privataudiens hos Christian 10 og foreslog kongen at udnævne en ny regering uden om folketinget og de politiske partier. Kongen afviste

Demonstration mod
Danmarks tilslutning til
Antikomintern-pagten
25. november 1941

10

forslaget og orienterede statsminister Stauning. Statsministeren kunne derfor dagen efter i folketingset erklære, at der ikke var hold i rygterne om en sådan regeringsomdannelse. Bag initiativet fra Højgaardkredsen, der fik navn efter ingenør Knud Højgaard fra entreprenørfirmaet Højgaard og Schultz, stod først og fremmest en række fremtrædende erhvervsfolk. Blandt andet ingeniørerne Per Kampmann og Jørgen Saxild og skibsreder A.P. Møller. De mente, at deres forslag både kunne forhindre de danske nazister i at komme til magten, og samtidig skaffe større fordele fra tyskerne. Kredsens initiativ viste, at respekten for demokratiet ikke var en naturlig del af den nationale fælleskabsfølelse, som var opstået.

Regeringen gik styrket ud af konfrontationen med de anti-parlamentariske kræfter, men var det på grund af samarbejdspolitikken? Det er svært at svare på, men man kan prøve at forestille sig hvad der kunne være sket, hvis der havde været et mere direkte tysk styre i Danmark. Hvad nu hvis et sammenstød mellem DNSAP og moddemonstranter var blevet håndteret af tysk politi eller militær? Hvordan ville det være gået hvis Højgaard-kredsen var kommet til at forhandle di-

rekte med de tyske myndigheder? Den vigtigste årsag til at tyskerne lod den danske regering selv håndtere de politiske kriser var simpelthen, at det bedst kunne betale sig. Man ved, at DNSAP havde modtaget økonomisk støtte til deres propaganda, men man ved også at Frits Clausen et par dage inden mødet i Forum fra tysk side fik besked på at indstille sin kampagne. Måske ønskede tyskerne bare at have DNSAP som en trussel i baghånden, mens man i virkeligheden foretrak at samarbejde med professionelle politikere og trænede forhandlere, som havde befolkningens op-

bakning. Hvis det fungerede, var der ingen grund til at støtte de danske nazister.

Det var præcis det, der var pointen i den politik, som Scavenius gjorde sig til talsmand for. Men det er lige så klart, at tyskerne når som helst kunne skære igennem og gibe direkte ind i danske forhold. Det viste sig i det små, da anklagemyndigheden efter tysk krav opgav at føre sag mod sønderjyske nazister, der i Haderslev i december 1940 havde angrebet danske politifolk med spader. Det viste sig mere alvorligt, da tyskerne i begyndelsen af 1941 tvang kritiske politiske røster, som den konservative Christmas Møller og socialdemokraterne Hans Hedtoft og H.C. Hansen, væk fra deres poster i folketingset. Men intet kunne måle sig med de indgreb, der fulgte efter Hitlers invasion af Sovjetunionen den 22. juni 1941.

Invasionen af Sovjetunionen

Den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt fra august 1939 havde været en vigtig forudsætning for Hitlers militære succeser i krigens første år. Pagten sikrede Tyskland frie hænder i felttoget mod Polen og betød, at Hitler fik ryggen fri i et opgør med Frankrig og England. Sovjetunionen og Tyskland aftalte desuden at dele Polen, og de baltiske lande blev en del af Sovjetunionens interessersefære. Endelig kunne Sovjetunionen i ly af pagten med Hitler uhindret angribe Finland i vinteren 1939. Hvad der fik Hitler til at indlede en krig mod Sovjetunionen på et tidspunkt, hvor Storbritannien stadig kæmpede og havde afvist den tyske luftofensiv, kan diskuteres, men det er givet at en krig mod Sovjetunionen indgik i Hitlers langsigtede planer. Det var mod øst at Hitler så realistiske muligheder for sine imperialistiske drømme, og politisk set ville en krig betyde det endelige opgør med kommunismen.

Felttoget mod Sovjetunionen satte den danske regering og samarbejdspolitikken under nyt pres. Tyskerne krævede dels et indgreb mod de danske kommunister, dels en dansk opbakning til krigen. Samme morgen som angrebet på Sovjetunionen blev indledt, gennemførte dansk politi en aktion mod kommunisterne. 295 blev arresteret, herunder også et folketingsmedlem for DKP. De anholdte blev ikke stillet for en dommer, men uden videre interneret i Horse-rødlejren. Rigsdagen vedtog efterfølgende en lov, der

gjorde det ulovligt at være kommunist, og alene mistanken om at en person ville deltage i kommunistisk virksomhed var nok til at blive arresteret. Aktionen mod kommunisterne og kommunistloven brød med retsprincipper, der anses for grundlæggende i et demokratisk samfund: bl.a. ytringsfrihed og retten til at organisere sig i politiske partier. Kravet om opbakning til det tyske felttog blev imødekommet med en positiv politisk udtalelse fra regeringen, men dermed var det ikke gjort. Tyskerne ville oprette en dansk frivillig militærenhed ved navn Frikorps Danmark. Regeringen gik med til, at en dansk oberstløjtnant tog orlov for at lede korpset, og gav tilladelse til at danske befalingsmænd kunne melde sig.

Det var noget, der lignede en "halv" godkendelse, og det var med til at give projektet et skær af legitimitet. Korpset blev oprettet uden regeringens medvirken, og hvervningen foregik via DNSAP. Men der blev givet sendetid i Danmarks Radios udsendelser, og dermed officielt åbnet for nazistisk propaganda. Det der skete som følge af krigen mod Sovjetunionen begyndte således at undergrave selve grundlaget for samarbejdspolitikken. Selv om regeringen undgik at udlevere de danske kommunister til tyskerne, og selv om man også undgik et direkte bidrag til tyske krigsførelse.

Demonstrationer og protester

Regeringen måtte senere på året give endnu en indrømmelse i kølvandet på Hitlers felttog mod Sovjetunionen. En indrømmelse, der tydeligt afslørede, at dansk neutralitet var en fiktion. I november 1941 forlangte tyskerne at Danmark skulle tilslutte sig Antikomintern-pagten fra 1936. Pagtens formål var at bekæmpe den internationale kommunisme, og hovedunderskrifterne var diktaturstaterne Tyskland, Italien og Japan. Regeringen var delt. Scavenius og flere ministre mente, at der var tale en symbolsk handling, mens andre så Danmarks tilslutning som en moralsk opbakning til de totalitære stater. Enden på sagen blev dog, at udenrigsminister Scavenius 24. november 1941 kunne rejse til Berlin for at skrive under og deltage i det store officielle PR-show, der var planlagt af de tyske nazister. Men hjemme i København udløste nyheden om Danmarks tilslutning til Antikomintern-

pagten offentlige protestaktioner. Den 25. november blev en studentdemonstration på vej til Amalienborg splittet af politiet og tvunget tilbage gennem byen, over Rådhuspladsen og ud til Frihedsstøtten, hvor den blev opløst med knippel slag. Demonstrationerne fortsatte denne og de følgende aftener og mange blev anholdt. Kontrasten til det foregående år, hvor demonstrationer og politiindsats havde rettet sig mod de danske nazister og til støtte for samarbejdsregeringen, var tydelig.

Demonstrationerne mod Antikomintern-pagten blev den første masseprotest mod samarbejdspolitiken under besættelsen. Urolighederne var tegn på en begyndende polarisering, der udfordrede samarbejdspolitikernes autoritet. Udenrigsministeren havde hæftet sig ved, at Antikomintern-pagten ikke pålagde Danmark konkrete forpligtelser, men for demonstranterne på gaden var signalværdien afgørende. Danmark var kommet i dårligt internationalt selskab. Da Japan ganske kort efter, 7. december 1941, angreb den amerikanske flådebase i Pearl Harbor må de havde følt sig bekraeftet i deres reaktion. Angrebet førte USA, verdens største demokratiske stat, ind i krigen mod diktaturerne: Japan, Mussolinis Italien og Hitlers Tyskland.

Alternativer

For nogle demonstranter blev aktionerne indgangen til illegale kontakter og illegal virksomhed, og for mange var de med til at skabe et åndeligt beredskab. Demonstrationerne var dog først og fremmest en protestbølle, ikke en brik, der uden videre passede ind i et samlet mønster af modstand. Det var først så småt ved at danne sig. I slutningen af 1941 var to forskellige forsøg på at organisere modstandsaktiviteter igangsat eller på vej. Det ene havde base i selve Danmark og udgik fra DKP, Danmarks Kommunistiske Parti. Det andet udgik fra London og var en del af SOE, Special Operations Executive.

Kommunisterne og SOE

Hitlers angreb på Sovjetunionen 22. juni 1941 og den danske regerings aktion mod DKP skabte det første underjordiske netværk i det besatte Danmark. Kommunisterne havde forberedt sig. De kunne trække på

Samarner af LAND OG FOLK

1917 - 7. November - 1942

Sovjetunionens Kamp mod Hitlers

Hære er hele Europas

Frihedskamp mod Nazismen

Den 7. November 1942 er 25-Aarsdagen for den store russiske Revolution, gennem hvilke det russiske Riges Folk gjorde endeligt op med zaristisk Undertrykelse og kapitalistisk Misregimenter, og selv overtog hele den politiske og økonomiske Magt i det store Land for pas socialstrik Grundlag — med alle Produktionsmidler og Rigdomme som Samfundets Føllessje — at bygge sin Verden op. Den 7. November 1917 indledtes en ny Epoke i Menneskehedens Historie, og da Borgerkrigens og Interventionskrigens udeliggende Aar var forbi, og det russiske Folk stod som sejrig Magthaver i sit eget Land, tog det med Arbejdsville, Offermod og Begejstring fat pas Ophbygningen af det arbejdende Folks socialistiske Støttesfond i Rusland — Sovjetunionen.

Men det fredelige Ophbygningsarbejde blev afbrudt. Sovjetfolket skulle ikke få Lov at fejre sin 25-Aarsdag i Fred. Det blev overfaldet af Europas fascistiske Magter under Tysklands Førerstat og maa på 25-Aarsdagen med Vaaben i Haand forsvarer sit Land, sit socialistiske Samfund og sin Fremtid i alle Tiders haardeste, sterke og blodigste Krig mod alle Tidens mest velrustede, rovrige og folkefjendiske Krigsherre, Hitler, og hans fascistiske forbundsfæller og Vasaller.

Sovjets heltemodige Forsvarskamp

Skant Hitler ræder over en Magtkombination i Europa, som både hvad Folket og hvad industrielle Mægligheder angår er større og sterkere end Sovjetunionen,

— skant Fascismagterne yderligere gennem Undertrykelse af praktisk alt hele Europa har skaffet sig Raadighed over dette Industri, Raasoffer, Levnedsmidler og Arbejdskraft,

— skant Hitler kan han en Front at kæmpe pas i Europa og skant Sovjetunionen nu pas sytende Maaned er alese om at modstan den forenede, vanvittige Anstorm af Fascismens frygtelige militariserede Mordmaskine,

— skant en stor Del af Sovjetunionens Forsvarsmagt holdes bundet gennem den stadige Trusel fra Hitlers Forbundshælle i Østasien, Japan,

— skant Sovjetunionen kun har haft 15 Aar efter Interventionskrigens og Genopbygningssærenes Afslutning til at forvandle det forhistoriske, feudale russiske Rige til en moderne Industri-

en lang international tradition for revolutionær virksomhed, og der var derfor opbygget et net af dækadresser, illegale logier og også trykkemuligheder i en lang række danske byer. Det lykkedes snart at få dette netværk til at fungere, og i oktober 1941 begyndte DKP at udsende et undergrundsblad. Det fik i marts 1942 navnet Land og Folk og blev besættelsesstidens største illegale avis. SOE var en hemmelig britisk militærorganisation, der skulle organisere modstandsaktiviteter i besatte lande. I oktober 1940 blev der oprettet en dansk SOE-sektion, og målet var at etablere et underjordisk netværk i Danmark. Det skulle ske ved hjælp af særlige SOE agenter nedkastet med faldkærm, og netværket skulle stå i direkte radiokontakt med England. Det første forsøg blev gjort i december 1941, men kun radiooperatøren landede i god behold. Lederen blev dræbt, da hans faldkærm ikke foldede sig ud. Også i 1942 var SOE-aktionerne ramt af modgang.

Både DKP og SOE havde som målsætning at få samarbejdspolitikken til at bryde sammen, og begge ønskede de at benytte sabotagen som middel. De to netværk var ikke i kontakt med hinanden, og de konkrete resultater var foreløbig beskedne. Men udviklingen i 1942 lagde alligevel et ekstra pres på samarbejdspolitikken. To danske SOE-agenter blev dræbt i ildkamp med dansk politi, og tyskerne truede med at stille sabotører for tysk krigsret, hvis ikke regeringen greb effektivt ind mod sabotage. Hertil kom, at DKP satsede på at udnytte den utilfredshed med regeringens sociale og økonomiske politik, der var på mange arbejdspladser. Social uro og strejker kunne blive endnu et våben mod regeringen og samarbejdspolitikken

Det økonomiske samarbejde

Den tyske besættelse 9. april 1940 havde medført en hurtig og effektiv omlægning af den danske udenrigshandel. Danmark var som følge af besættelsen blevet totalt afhængig af handel med Tyskland. I 1939 var 23% af Danmarks eksport gået til Tyskland, og i 1941 var tallet steget til over 76%. Økonomien var fra starten et hovedelement i samarbejdspolitikken. For den danske regering var økonomien redskabet til at opfylde samarbejdspolitikkens primære målsætning, som var at holde samfundet intakt. Man stod over for helt elementære krav om forsyning af befolkningen med brændsel og forbrugsvarer og krav om at sikre beskæftigelse. Danmarks integrering i den tyske krigsøkonomi var derfor i mange henseender en simpel nødvendighed. Det vigtigste danske bidrag til den tyske krigsøkonomi var fødevarer, der udgjorde hele 75% af eksporten til Tyskland, og mængden af fødevarer, som det danske landbrug kunne levere til Tyskland, blev hurtigt meget større end forventet. Det var meget vigtigt for tyskerne, og derfor var de også lydhøre over for Danmarks økonomiske problemer. De drejede sig især om industrien, der ikke kunne fortsætte produktionen uden at få brændsel og råvarer fra Tyskland. Her kom den store landbrugsekspорт til hjælp, for tyske leverancer af kul og stål blev så at sige betalt med danske fødevarer. Der var opstået en gensidig dansk-tysk økonomisk afhængighed, og på tidspunktet for Hitlers angreb på Sovjetunionen, i juni

1941, var Danmark blevet den næststørste udenlandske leverandør til Tyskland efter Italien. Dansk industri måtte som landbruget levere til Tyskland, hvis man ikke ville handle fik man ikke stillet råvarer til rådighed.

Der var ikke noget valg. Den danske regering forsøgte dog gennem forhandlinger at få tyske ordrer placeret så de så godt som muligt var til dansk fordel. Det gjaldt først og fremmest om at holde eksisterende danske virksomheder beskæftiget og undgå at give efter for tyske krav og interesser.

Men det lykkedes ikke altid, bl.a. fordi erhvervsfolk og investorer forfulgte egne interesser. Et konkret eksempel er virksomheden Nordropa, som i foråret 1941 skaffede sig ordrer fra BMWs flymotorfabrik. Det gav senere virksomheden mulighed for at udføre reparationer af BMW motorer for det tyske flyvevåben, et stort anlagt projekt. Det gik helt på tværs af den linje, man fra dansk side havde lagt. At der skulle leveres til Tyskland for at få råvarer til rådighed var en selvfølge, ellers kunne der heller ikke produceres varer til det danske marked. Men BMW-projektet var noget helt andet. For danske penge, stillet til rådighed for BMW over Nationalbankens clearing-konto, skulle der opbygges en helt ny produktion, udelukkende i tysk interesse. Regeringen betragtede det som en ren tysk krigsforanstaltning, men der var ikke noget at gøre. Fra tysk side blev der lagt pres på, og de danske investorer dannede et nyt firma med navnet Nordværk. Jo mere omfattende den tyske krigsindsats blev, jo større betydning fik det økonomiske samarbejde for tyskerne, og jo mere producerede danske virksomheder for tyskerne. Med sagen om Nordværk er vi fremme i 1943, året hvor samarbejdspolitikkens dilemma for alvor tilspidsede sig.

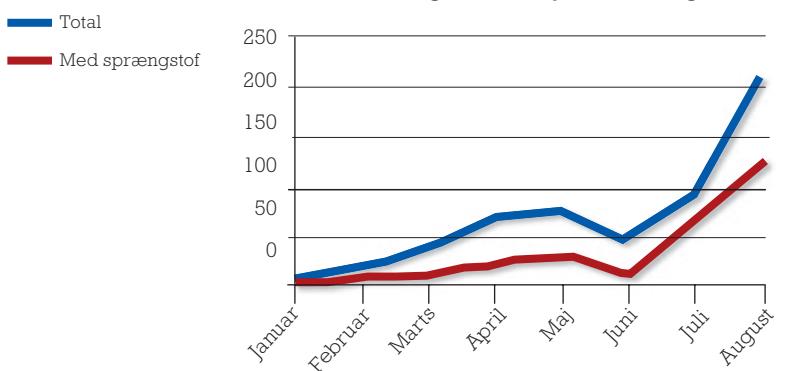
1943 – forandring og brud

Det militære billede af 2. verdenskrig som et tysk triumftog ændrede sig dramatisk i 1943. Det skete på flere forskellige fronter. Siden november 1942 havde der raset et gigantisk slag om den sovjetiske by Stalingrad ved Volgafloden, og i februar 1943 måtte resterne af Hitlers 6.armé overgive sig til de sovjetiske styrker. Det var simpelthen en militær katastrofe for tyskerne, og fra nu af var rollerne som angriber og

B&W Diesel efter det
britiske luftangreb i
januar 1943

14

forsvarer byttet om. Det samme var tilfældet i Nordafrika. Her havde briterne i november 1942 stoppet den tyske fremrykning i ørkenslaget ved El Alamein, og samtidig havde USA landsat en hær i Marokko og Algier. Presset fra to sider måtte tyske og italienske soldater til slut opgive at forsøre sig i slaget om Tunis, og den 12. maj 1943 vandrede 350.000 mand i allieret fangenskab. Også til søs nåede krigen et vendepunkt i 1943, for tyskerne tabte slaget om Atlantenshavet. Den

tyske u-bådskrig mod konvojer med forsyninger fra USA til Europa mistede sit overtag, og stadig flere ubåde blev sænket. Endelig blev krigen fra luften bragt direkte ind på tysk område, og byer og produktionsanlæg blev utsat for massive bombardementer. For eksempel blev i juli 1943 hele 56% af boligmassen i Hamborg ødelagt og 45.000 mennesker dræbt. Der blev også rettet luftangreb på udvalgte industrimål i besatte lande, og i januar 1943 blev B&W Diesel på Christianshavn, som fremstillede dieselmotorer til tyske u-både, bombet af RAF.

På mindre end et halvt år blev det klart, at Hitler ikke kunne vinde krigen, og 1943 blev gennembrudsåret for modstandsbevægelser overalt i det besatte Europa. Det var også tilfældet i Danmark. Antallet af sabotageaktioner voksede kraftigt, og ved stadig flere aktioner blev der anvendt sprængstof. Dette var især muligt, fordi SOE nu for alvor begyndte at operere aktivt i Danmark, bl.a. gennem nedkastning af sprængstoffer og våben. De avancerede britiske sprængstoffer blev også fordelt til kommunistiske

ser blev af mange set som et signal om flere indrømmelser til tyske synspunkter. I virkeligheden fortsatte samarbejdspolitikken dog som hidtil, og endda på flere områder med større tysk imødekommenhed. Men Scavenius havde et problem med sig fra den tidligere regering, der nærmest var uløseligt. Hvordan kunne man bevare politimyndighed og domstole på danske hænder, når tyskerne krævede, at arresterede modstandsfolk skulle udleveres til tyske krigsretter? Det var i forvejen et problem, at dansk politi deltog i opklaring af illegalt bladarbejde, sabotage og andre modstandsaktiviteter. Ved forhandling fra sag til sag lykkedes det regeringen at få omkring 100 danskere ud af tysk undersøgelsesarrest, men det principielle problem blev ikke løst. De tyske krigsretter fortsatte.

Der var dog én større begivenhed, der kunne tydes som en stabilisering af samarbejdspolitikken. I marts 1943 blev der i fuld forståelse mellem Werner Best og den danske regering afholdt valg til folketingen. Det var på flere måder et usædvanligt valg: selve samarbejdspolitikken måtte ikke diskuteres, DKP kunne som ulovligt parti ikke stille op, og valgkampanjen måtte i det hele taget være dæmpet. Alligevel var der rekordstor valgdeltagelse, hele 90% stemte, og vælgerne gav opbakning til de partier, som stod bag samarbejdspolitikken. For de danske nazister blev valget en stor skuffelse, og DNSAP mistede kort efter også sin politiske støtte fra tysk side. Modstandsbevægelsen var i et dilemma i forhold til valget. Det eneste konsekvente standpunkt havde været at opfordre vælgerne til at boykotte valget som en mistillidsbeklæring til regeringens samarbejdspolitik. Men det skete ikke. De fleste borgerlige illegale blade anbefalede at stemme på et af samarbejdspartierne, og DKP opfordrede til at stemme blankt. Det var der næsten ingen, der gjorde.

Augustoprøret

Stabiliseringen var, som de kommende måneder viste, kun tilsyneladende. I juli måned nåede sabotaugen nye højder med 94 aktioner, i gennemsnit ca. 3 om dagen, og samtidig fik optimismen på grund af de allieredes militære fremgang et nyt og kraftigt tilskud. Den 10. juli 1943 gik amerikanske, britiske og canadiske tropper i land på Sicilien, og truede nu den

Statsminister Erik Scavenius og Werner Best, den tyske rigsbefuldmaægtigede

Valget i marts 1943 blev en national og demokratisk manifestation

modstandsgrupper, der stod bag de fleste og største sabotageaktioner.

Tilsvarende oplevede den illegale presse, som bakkede op om sabotageaktionerne, en stor vækst. Det drejede sig især om blade af borgerlig observans, og dermed fik den illegale presse, der havde været stærkt præget af kommunisterne, en bredere politisk platform. Men uanset partiholdning var der enighed om centrale målsætninger; den røde tråd var afsløringen af tyske løftebrud og kravet om samarbejdspolitikkens ophør. DKPs nytaarsbudskab 1943 havde den skarpeste udtalelse om den danske regering, og erklærede ligeud: "Det er tyskernes regering".

Erik Scavenius og Werner Best

Det var hårde ord om den nye regering, der var tiltrådt 9. november 1942 med Erik Scavenius som statsminister. Men ikke helt uden baggrund i virkeligheden, for regeringsomdannelsen var sket efter stærkt tysk pres. Samtidig var der udnævnt en ny tysk rigsbefuldmaægtiget ved navn Werner Best, og de to udnævnel-

Demonstranter vælter
dansk politibil under
augustoprøret i
Odense 1943

16

Flyveblad om
generalstrejke i Esbjerg
august 1943

italienske diktator Mussolini i hans eget hjemland. Kort efter skete der noget, som ingen på dette tidspunkt havde forestillet sig muligt. Den 24. juli blev Mussolini afsat ved et kup, og Italien var dermed i realiteten sat ud af spillet. Disse begivenheder skabte en bølge af forventninger om en hurtig afslutning af krigen. Rygter om et tilsvarende kup mod Hitler og oprør blandt tyske hærstyrker begyndte at svirre, og måske kunne også en allieret invasion i Danmark være nært forestående. Med historiens bagklogskab er det let at se, at disse forventninger var vildt overdrævne, men den gang var de en vigtig drivkraft i en udvikling, som fik stor betydning. August måned 1943 var vidne til en serie af uroligheder og strejker i 17 danske provinsbyer. Det begyndte allerede den 28. juli i Odense, hvor et tysk mineskib på Odense Stålskibsværft blev saboteret af SOE-folk. Da tyskerne derefter anbragte bevæbnede vagtposter på skibet gik værftsarbejderne i strejke. Strejken bredte sig til andre af byens virksomheder inden for jernindustrien med i

alt 3.000 arbejdere, og den 5. august endte det med en sejr til de strejkende. Men allerede den følgende nat var der nye problemer, denne gang i Esbjerg. Her satte en kommunistisk sabotagegruppe ild til nogle fiskepakhuse, og under slukningsarbejdet kom det til slagsmål mellem tyske soldater og grupper af byens befolkning. Byens tyske kommandant reagerede ved at indføre spærretid, dvs. udgangsforbud, og arbejderne i byens maskinindustri svarede igen med at erklaere strejke og forlange spærretiden ophævet. Den 10. august blev konflikten optrappet, da et stort arbejdermøde proklamerede generalstrejke. Det vil sige, at også funktionærer og handlende blev opfordret til at strejke. Opfordringen blev fulgt, og dagen efter lå også arbejdet i Esbjergs butikker, banker, kontorer og restauranter stille. En hel by var gået i strejke, og de strejkende nåede deres mål. Den 12. august blev spærretiden ophævet. Begivenhederne i Odense og Esbjerg dannede skole, et mønster var ved tegne sig. Som ilden fra en stor brand kan springe fra hus til hus, sprang oprørsgnisten nu fra by til by. I første omfang

tilbage til Odense, hvor oprøret havde ulmet siden strejken tidligere på måneden. Situationen var præget af gadeslagsmål mellem tyske soldater og grupper af unge. Den 17. august sendte tyskerne militære patruljer på gaden for at slå uroen ned. Næste morgen strejkede arbejderne på byens to jernstøberier, og de opfordrede samtidig til generalstrejke. Eksemplet fra Esbjerg blev fulgt, og allerede kl. 11 samme dag var generalstrejken i Odense et faktum. Den varede til 23. august, og gadeuroen var voldsom. Butikshandlende og andre erhvervsdrivende, der var kendt som tyskvenlige, fik deres lokaler hærget, og tyskerpiger blev forfulgt, klædt af og klippet. Sammenstød mellem demonstranter, tyske patruljer og dansk politi fortsatte. Snart var situationen så alvorlig at regeringen, som det også var sket i Esbjerg, måtte forhandle en løsning med tyskerne. Det lykkedes, tyskerne trak deres tropper tilbage til kasernen, og de strejkende lovede til gengæld at genoptage arbejdet 24. august. Men på dette tidspunkt havde uroen allerede bredt sig til resten af Fyn og til Korsør, og i Ålborg oplevede man den 23. og 24. august de hidtil hårdeste sammenstød mellem demonstranter og tysk militær.

Bruddet 29. august 1943

Augustoprøret blev enden på samarbejdspolitikken; man var nået til en skillevej. På tysk side havde de mange sammenstød mellem tysk militær og demonstranter ændret balancen mellem politiske hensyn og militære betragtninger. I Odense var en tysk officer nær blevet dræbt af danske demonstranter, og de dramatiske begivenheder i august var ledsgaget af det hidtil absolut største antal sabotagehandlinger. Werner Bests forhandlingslinje havde spillet fallit, og general von Hanneneks krav om en mere hård og kompromisløs linje havde vundet. Best blev kaldt til Berlin og vendte tilbage med et ultimatum på seks punkter, som han den 28. august afleverede til statsminister Erik Scavenius. Det sidste og afgørende punkt lød sådan: "For sabotage og enhver medvirken hertil, for angreb mod den tyske værnemagt og dens medlemmer samt for besiddelse af skydevåben og sprængstoffer efter 1. september 1943 skal der ufortøvet indføres dødsstraf"

De skiftende samarbejdsregeringer havde gennem

3½ års tysk besættelse givet mange indrømmelser til tyskerne, men processen havde også gjort det klart for politikerne, hvilke tyske krav man under ingen omstændigheder kunne gå ind på: 1. Optagelse af nazister i regeringen. 2. Indførelse af jødelovgivning. 3. Dødsstraf over danske statsborgere. Nu var det sidste blevet stillet som krav, og der var derfor enighed om at det tyske ultimatum skulle afvises. Det er dog samtidig betegnende for samarbejdspolitikken, at det skete på et tidspunkt, hvor princippet om at bevare retsplejen på danske hænder var slidt mere end papirnydt. Den 4. august havde tyskerne besluttet, at sabotører, der blev idømt otte års fængsel eller mere, skulle afsone deres straf i Tyskland. Det lykkedes at få tyskerne til at frafalde kravet, men havde det mon også været muligt tre uger senere, midt under augustoprøret? Siden november 1942 var fem danskere blevet dømt til døden ved tysk krigsret. Det var lykkedes at få de fire benådet, men uden at dommene blev ændret. Den femte dødsdømte modstandsmand var blevet pågrebet af tyskerne den 18. august, midt under augustoprøret. Man kan overveje, hvis man et kort øjeblik ser bort fra det tyske ultimatum, hvad chancen for at opnå endnu en benådning havde været i denne situation, midt under den hidtil heftigste sabotageåret? Som det endte den 28. august 1943 var den dødsdømtes skæbne naturligvis beseglet. Han blev endnu samme dag som den første dansker under besættelsen henrettet af tyskerne.

Klokken 4.00 om morgenen den 29. august 1943 gik den tyske værnemagt i aktion og afvæbnede den danske hær og flåde. De fleste steder fulgte man regeringens ordre om ikke at gøre modstand, og kun ved enkelte kaserner kom det til korte ildkampe. Efter ordre fra søværnets chef blev 30 af flådens skibe sænket ved Holmen i København, mens 13 mindre skibe undslap til Sverige. Tyskerne rykkede også ind i Horsørøllejren og pågreb de internerede kommunister. Der var ikke i tide givet besked om at åbne lejren. Det lykkedes for 90 af dem at undvige, men flertallet af de internerede, i alt 150, endte i stedet i en kz-lejr i Tyskland. Samtidig med disse aktioner blev landet erklæret i militær undtagelsestilstand og general von Hannenek meddelte statsminister Scavenius, at den tyske hær havde overtaget magten.

Tysk plakat om militær undtagelsestilstand
29. august 1943

Danske jøder,
der flygtede
til Sverige i
oktober 1943

18

Samarbejdspolitik uden ende

Det store spørgsmål var, om man nu stod over for et direkte tysk militærstyre i Danmark. General von Hanneken arbejdede for en sådan løsning, men blev afvist i Berlin. Pendulet var svinget tilbage til Werner Bests civile forhandlingslinje, og han ønskede at få dannet en ny regering. Men dette nægtede de førende danske politikere, og det endte derfor med det såkaldte departementchefstyre, endnu en af de både- og løsninger, der var så typiske i Danmark under besættelsen. Det vil sige et styre, der bestod af ministerierne øverste embedsmænd. Det var i forvejen dem, der havde den daglige kontakt med Werner Best og hans embedsmænd, og på mange områder kunne samarbejdspolitikken derfor fortsætte uden store ændringer. Det gjaldt ikke mindst på det økonomiske samarbejde, hvor landbrugseksporten til Tyskland fik stigende betydning. Departementcheferne holdt sig på den anden side i tæt kontakt med politikerne, undertiden så tæt, at man måtte betragte departementchefstyret som politikernes forlængede arm.

Begivenhederne den 28. og 29. august 1943 var og blev skelsættende. Men der var ikke kun et brud, der var også en kontinuitet, som varede frem til befrielsen i 1945.

En af de tydeligste brudflader efter 29. august 1943 var jødespørgsmålet. Allerede den 8. september foreslog Werner Best, at der blev forberedt en aktion mod de danske jøder. Ni dage senere fulgte en ordre fra Hitler om gennemførelse af "Endlösung" i

Danmark. Det var en brat ændring af den hidtidige linje, for det havde været et fast punkt i det dansk-tyske samarbejde at holde Danmark uden for bølgen af jødeforfølgelser.

Jødeaktionen oktober 1943

Tyskernes aktion mod de danske jøder, som begyndte den 1. oktober 1943, er en af de mærkligste episoder under besættelsen. Den samme mand, Werner Best, som havde foreslået aktionen sørgete nemlig for, at de danske jøder blev advaret. Derfor blev kun ca. 500 danske jøder pågrebet og deporteret, mens hele 7000 jøder flygtede i sikkerhed i Sverige. Hvordan skal man forklare dette dobbeltspil? En mulig forklaring er dels, at Best, der gik svækket ud af augustkrisen, på tysk side havde brug for at vise, at han også var styrkens og handlingens mand. Dels, at han ved at lade planerne sive til dansk side kunne bevare et godt forhold til departementchefstyret og dermed fortsætte væsentlige dele af forhandlingspolitikken. Den halvhjertede tyske indsats, hvor de 1800 politisoldater kun sporadisk blev sat ind, blev en afgørende faktor bag redningsaktionen for jøderne. Best sørgete endvidere for, at de 500 deporterede danske jøder ikke blev sendt til udryddelseslejre, men fik permanent ophold i Theresienstadt. I den danske befolkning stødte aktionen mod jøderne på en mur af avisning. Masser af personer og organisationer gav udtryk for deres protest, og fra landets prædikestole blev de danske biskoppers protest læst højt. Jødeaktionen var for mange danskere dråben, der fik bægeret til at flyde over, og vreden blev omsat i handling. Også hos mennesker, som ellers ikke var tilhængere af aktiv modstand mod besættelsesmagten. Hundredevis af jødiske flugtberetninger fortæller om spontan støtte og hjælp fra almindelige mennesker, der stillede kørsel, sommerhuse, penge, mad og tøj til rådighed. Eftertiden har alene rejst kritik af de store summer, som fiskerne tog sig betalt med for at sejle med flygtningene, samt af departementchefstyrets forslag om evt. at lade danske jøder internere i lejre i Danmark.

Teheran november 1943

Det første topmøde mellem Churchill, Roosevelt og Stalin fandt sted i Teheran i Iran i november 1943.

Krigslykken var vendt. Det var tid at se fremad, og formålet med konferencen i Teheran var at beslutte en fælles strategi for sejren over Hitler. Det vigtigste var tidspunktet for amerikanernes og briternes invasion i Frankrig, som ville betyde, at Tyskland måtte kæmpe til to sider. D-dag blev foreløbig fastlagt til 1. maj 1944. Teheran-konferencens deltagere aftalte også Polens grænser efter krigen, og "de tre store" drøftede også en deling af Tyskland. Men der var samtidig noget, man ikke kunne tale om, og det var Churchills og Roosevelts bekymring for Europas politiske fremtid. Sejren over Hitler ville nemlig gøre Sovjetunionen til den stærkeste magt i Europa og betyde en vældig styrkelse af kommunismen.

Også i det besatte Danmark trængte spørgsmål om strategi og koordination sig på i vinteren 1943, og ligeledes bekymringen for den politiske situation efter krigen. Bruddet den 29. august havde markeret en sejr for modstandsbevægelsens synspunkter, men der var ingen fælles strategi. Ved valget i marts 1943 havde den illegale presse udsendt modstridende budskaber til vælgerne, og sommerens strejker ogaktioner havde vist et behov for samarbejde og koordination.

Frihedsrådet og politikerne

I september stiftede repræsentanter for de store modstandsorganisationer derfor Danmarks Frihedsråd, og i november udsendte rådet et illegalt program med overskriften "Når Danmark after er frit". Her stod der bl.a. at hovedmålet for modstandskampen var at gennindføre og sikre demokratiet. Når det blev fremhævet, skyldtes det først og fremmest, at mange var utrygge ved kommunisternes stærke rolle i modstandskampen. Frygten for at Frihedsrådet skulle slå sig op som en alternativ regering gik som en rød tråd gennem næsten alt hvad politikerne foretog sig under resten af krigen. Ingen kunne jo vide, hvad der konkret ville ske ved krigens afslutning, og spørgsmålet var derfor: hvad kunne politikerne stille op, hvis der blev brug for at sætte magt mod magt? For det første regnede man med at kunne ráde over den meget store politistyrke. For det andet var der to nye kort, som kunne bringes i spil, officererne fra den opløste danske hær, og socialdemokraternes kontakt med den socialdemokrati-

Der vil være almindelig enighed mellem alle retsindige danske om, at de forholdsregler, der bør træffes i direkte tilslutning til generhvervelsen af vort selvstyre skal opfylde tre hovedformål:

- 1** Demokratiet skal ufortøvet og uindskrænket gennemføres og dets fremtid sikres.
- 2** De, der er skyldige i eller medansvarlige for, at vort selvstyre og vort retsgrundlag blev krænket under besættelsen, og de, som har draget personlig fordel af landets ufrihed, bør stå til ansvar for deres handlinger.
- 3** Enhver straffeforanstaltning, der måtte blive iværksat overfor sådanne personer, skal være i overensstemmelse med rodfæstet dansk retsbevidsthed og gennemføres ad lovlig vej, således at man undgår selvjustits

Frihedsrådets
program
november 1943

ske regering i Sverige. Der blev derfor taget kontakt med general Gørtz, chefen for den nu opløste danske hær. Aftalen blev at politikerne ville støtte opbygningen af en illegal militær styrke i Danmark, forsynet med svenske våben, og en reservestyrke i Sverige. Generalen indgik imidlertid også, med samtykke fra politikerne, en aftale med Frihedsrådet om, at hærrens officerer skulle stilles under rådets kommando. Men et er teori, noget andet er praksis, og i praksis arbejdede det danske officerskorps fra årsskiftet 1943/44 i to retninger. På den ene side gik officererne ind i arbejdet med at skabe en undergroundshær, og dette skulle foregå i Frihedsrådets regi. På den anden side opbyggede officerne reelt en selvstændig styrke, der havde sit tyngdepunkt i Københavnsområdet. Formålet med denne styrke, der i løbet af 1944 voksede til 2000 mand, var at sikre landets politiske og admi-

Istedgade i
København
12. juli 1944.
Folkestrejkens
dødsofre blev
mindet med
to minutters
stilhed

20

nistrative centrum for en regering dannet af de store politiske partier. Officersgrupperne og Den danske Brigade, der blev udrustet og trænet i Sverige, var elitestyrker, som i krisetilfælde ville være loyale over for politikerne.

Invasionsforberedelser og tysk terror

Det besatte Danmark var i foråret 1944 stærkt præget af forventninger om en kommende invasion. Tyskerne forberedte sig på en mulig invasion i Jylland ved at forstærke indsatsen for at befæste den jyske vestkyst. Antallet af arbejdere beskæftiget med denne opgave blev mere end fordoblet i forhold til 1943. På dansk side førte de allieredes beslutning om invasionen i Frankrig til en omprioritering af modstandsarbejdet. I december 1943 kom der instrukser fra SOE i London om at danne en undergrundshær, der kunne støtte en allieret invasion. For at samle kræfterne om den nye opgave indførte Frihedsrådet et foreløbigt sabotagestop fra januar til maj 1944.

Årskiftet 1943/44 blev også starten på en ny tysk terrorpolitik. Hitler havde krævet, at drab og overfald på tyske soldater og danskere i tysk tjeneste skulle gengældes med drab på danskere. Den 7. januar 1944 blev den kendte præst og digter Kaj Munk myrdet af civilklædte SS-folk, og mange flere drab fulgte. I tiden

frem til befrielsen blev der dræbt i alt 100 danskere på denne måde, dvs. cirka 1 mord hver fjerde dag. Den tyske modterror, som tyskerne selv kaldte det, omfattede også aktioner mod virksomheder, kulturinstitutioner og boliger. Disse aktioner, som var gengæld for modstandsbevægelsens sabotage, blev i daglig tale kaldt schalburgtage.

D-dag og folkestrejke

Den 6. juni 1944, godt en måned senere end oprindelig besluttet, var det endelig D-dag. Amerikanske, britiske og canadiske styrker, i alt 123.000 mand, krydsede Den Engelske Kanal og blev under heftige kampe landsat i Normandiet. Hertil kom 23.000 faldskærmsoldater og enorme mængder af materiel. Den anden front var en realitet. Samme dag angreb og sprængte danske sabotører en stor industrivirksomhed i Glostrup, der producerede for det tyske luftvåben, og i løbet af få uger var stemningen i hovedstadsområdet på kogepunktet. På samme måde som i optakten til Augustoprøret i 1943 skabte de allieredes fremgang en optimistisk og aggressiv holdning, både hos modstandsgrupperne og i befolkningen. Den 22. juni 1944 angreb modstandsgruppen BOPA den største danske våbenfabrik, Riffelsyndikatet, der leverede til tyskerne. Virksomheden blev sprængt i

luften og sabotørerne erobrede betydelige mængder af våben og ammunition. Tyskerne svarede øjeblikkeligt igen med at henrette 8 sabotører, og en bølge af schalburgtage-aktioner fulgte. Desuden erklærede Best spærretid, dvs. udgangsforbud, hver dag fra kl. 8 om aftenen til kl. 5 næste morgen.

Dette blev den udløsende faktor. På byens største arbejdsplads, B&W, svarede arbejderne med at gå tidligt hjem. Denne aktionsform bredte sig med lynets hast, og om aftenen blev udgangsforbuddet mange steder ikke respekteret.

Fredag den 30. juni gik det galt. Om morgenen meddelte tyskerne at otte medlemmer af den såkaldte Hvidsten-gruppe var blevet henrettet. Samme dag var folkestrejken i København en realitet. Sporvogne og S-tog holdt op med at køre, telefoncentralerne lukkede, og det samme gjorde kontorer og butikker. Kun hospitaler og netværket med forsyning af vand, el og gas var undtaget. Men nu slog tyskerne for alvor til, og netop mod de funktioner, der var undtaget fra strejken. Der blev simpelthen lukket for el, gas og vand, og København blev afskåret fra omverdenen. Situationen var ekstremt farlig, og der var et stort antal døde og sårede. Søndag 2. juli var det værste overstået, man kunne begynde at skimte en normalisering af forholdene. Endnu en gang havde man prøvet at gribte til samarbejdspolitikkens mekanismer og mønstre for at løse krisen. Det lykkedes delvis og tyskerne åbnede igen for el, gas og vand, mens politikerne opfordrede til at slutte strejken. Men Frihedsrådet, der om lørdagen havde opfordret til at fortsætte strejken, krævede nu at tyskerne også skulle ophæve spærretiden, trække soldaterne tilbage til kasernerne og fjerne Schalburgkorpset. Derfor fortsatte folkestrejken mandag, og så gav Best og generalerne efter. Tovtrækkeriet mellem politikerne og Frihedsrådet forsatte derimod til det sidste. Gennem radioen opfordrede politikerne til at genoptage arbejdet den 4. juli, men samtidig udsendte Frihedsrådet en appell om at vente til 5. juli. De fleste fulgte politikernes opfordring, men i det samlede billede var folkestrejken alligevel en sejr for Frihedsrådet. Det blev understreget, da Frihedsrådet ugen efter opfordrede til to minutters stilhed for at mindes folkestrejkens faldne. Opfordringen blev fulgt. Folkestrejken viste at politikerne havde un-

dervurderet Frihedsrådets folkelige magtbasis. Rådet var en autoritet, man ikke kunne komme udenom, og politikerne måtte indstille sig på en dialog og magtdeiling med modstandsbevægelsen. I august 1944 blev der oprettet et kontaktudvalg, hvor begge sider parter var repræsenteret

Slutspil i politispørgsmålet

De vanskelige spørgsmål om det danske politis status og funktion var ikke blevet løst efter bruddet den 29. august 1943. Politiet var vokset fra ca. 3.500 mand i 1940 til ca. 10.000 velbevæbnede politifolk i 1944. Der var vidt forskellige interesser og forventninger. Departementcheferne så politiet som en helt nødvendig forudsætning for at kunne opretholde et normalt fungerende samfund. Bag dem stod politikerne, der som bekendt frygtede en kommunistisk domineret modstandsbevægelse, og derfor også af den grund så politistyrken som en vigtig samfundsbevarende faktor. Tyskerne derimod ønskede først og fremmest politiet sat ind mod den voksende sabotage. I maj 1944 rejste Werner Best krav om, at det danske politi skulle overtage den faste bevogtning af 60 særlig sabotage-truede virksomheder, og ikke længere nøjes med en udrykningstjeneste. Men den faste bevogtning ville øge risikoen for direkte ildkamp mellem politifolk og sabotører, og både politiets ledelse og personalets organisationer gik imod det tyske krav. Departementcheferne og politikerne var splittede. Man ville jo af flere grunde gerne bevare det danske politi og frygtede, at tyskernes reaktion på et nej ville være at opløse politiet. Men flertallet blandt departementcheferne endte med at afslå det tyske krav. Efter folkestrejken kom spørgsmålet op igen, og der blev fundet et kompromis, så man undgik den faste bevogtning. Samarbejdspolitikken fungerede altså fortsat på dette vanskelige område. Men de nye instrukser til politiet fik ingen lang levetid. På tysk side var Werner Best ikke længere ene om at bestemme, og den 19. september 1944 væltede lederen af det tyske politi i Danmark alle brikkerne i spillet om politiet. Der blev arrangeret en falsk luftalarm, og i ly af denne slog tyskerne til og arresterede 2000 politifolk i København, Odense, Århus og Ålborg. Baggrunden for aktionen var en ny frygt for at politiet skulle falde tyskerne i ryggen, som

*Arresterede
danske politifolk
19. september
1944*

*Politiet
kontrollerer
en borgers
identitet*

man netop havde set det ved de allieredes befrielse af Paris. De arresterede politifolk blev straks ført ud af landet til koncentrationslejre i Tyskland. Reaktionerne kom øjeblikkeligt. Over hele landet var jernbanedriften ved at gå i stå, og strejker satte ind i by efter by. Aktionen var sket lige ved afslutningen af en strejkebølge, der var rettet mod deportation af 200 danske fanger til Tyskland. Den ene strejke gled således over i den næste; mørnstrup fra sommerens folkestrejker var ved at gentage sig. Frihedsrådet udsendte en parole, hvor man opfordrede befolkningen til at fortsætte strejken også den følgende dag, og rådet sluttede med at erklære, at nu måtte enhver form for dansk-tysk samarbejde bringes til ophør. Men hvordan ville departementcheferne reagere? Også de følte, at man

nu stod ved en skillevej, og først efter fire dages forhandling besluttede man trods alt at fortsætte. Da var så at sige alle dele af det bestående samfund blevet hørt: politikerne, embedsmændene, erhvervslivet, arbejdsmarkedets parter og repræsentanter for kulturlivet. Frihedsrådet affandt sig med beslutningen. Også stemningen i regeringskontorerne i London og Washington blev undersøgt, og her var man positivt indstillet. Man ønskede så meget orden i Danmark og så lidt kaos som muligt ved krigens afslutning.

Med politiets opløsning var opgaven i forvejen vanskelig nok. Mange frygtede at landet nu befandt sig i frit fald mod en bølge af vold og kriminalitet. Departementcheferne formulerede det sådan i deres protest til tyskerne: "Kort sagt, en grundpille for statsforvaltningen er sprængt bort". Flertallet af de politifolk, der var tilbage efter aktionen den 19. september 1944, gik under jorden og mange gled ind i modstandsbevægelsen. Dansk politi havde hidtil, på godt og på ondt, fungeret som buffer i forhold til besættelsesmagten. Det var stort set lykkedes at afskærme befolkningen fra et direkte møde med tysk magtudøvelse, men prisen havde været at politiet måtte udføre en række opgaver, som tyskerne krævede løst. Nu kom der mere tysk politi til Danmark. Metoderne blev stadig blev mere voldelige og barbariske, og det tyske sikkerhedspolitis evne til at optrevle modstandsbevægelsens netværk var skræmmende.

Befrielsesregeringen

Samtidig med at tyskerne strammmede grebet om Danmark, tegnede et tysk nederlag sig stadig tydeligere i horisonten. Dermed skærpedes også interessen for situationen efter krigen og Danmarks forhold til de allierede. Men hvordan så Danmark ud i de allieredes optik? Storbritannien havde som bekendt gennem SOE arbejdet for at rejse en modstandsbevægelse i Danmark, vendt mod tyskerne og den danske regerings samarbejdspolitik. SOE spillede her, som det er blevet sagt, rollen som brandstifter. Men ved årsskiftet 1944/45 havde perspektivet ændret sig; nu gjaldt det i lige så høj grad om at få branden slukket igen. Mens danske sabotører dag efter dag, og nat efter nat, som led i den allierede krigsindsats, gennemførte jernbanesabotager mod tyske militære transporter,

Den britiske general Dewing inspicerer et vagtkompagni fra modstandsbevægelsen i Kastrup lufthavn 5. maj 1945. Til højre for generalen ses faldskærmschefen, Ole Lippmann, og til venstre vagtkompaniets chef, en officer fra den danske hær

lagde Storbritannien og USA til gengæld planer for situationen ved krigens ophør. I disse planer spillede modstandsbevægelsen en meget afdæmpet rolle. Den vigtigste opgave ville ikke blive væbnet kamp, men opretholdelse af ro og orden. Disse planer stemte godt med de danske politikeres ønske om så hurtigt som muligt at få undergrundshæren nedlagt og modstandsfolkene sluset tilbage i det normale samfundsliv. Det havde der været visse problemer med i Belgien og Frankrig, og det skulle undgås i Danmark.

Men selv om både USA og Storbritannien i 1944 var positivt stemt, kom der aldrig en fuldstændig anerkendelse af Danmark som allieret. Det ville Sovjetunionen nemlig ikke være med til. Den danske regering havde jo i 1941 været medunderskriver af Antikominternpagten, og i Moskva betragtede man derfor alene Frihedsrådet som en gyldig repræsentant for Danmark. Det holdt man fast ved, selv om kong Christian 10. og socialdemokraternes leder Vilhelm Buhl sendte en skriftlig undskyldning. Danmark var derfor alene i kontakt med russerne gennem Frihedsrådets udsending i Moskva, og han var meget kritisk indstillet over for politikerne.

Disse forhold fik afgørende betydning for Friheds-

rådets og politikernes forhandlinger om dannelsen af en befrielsesregering. Politikerne måtte kort og godt bøje sig for Frihedsrådets krav om en regering, hvor ministerposterne blev ligeligt fordelt mellem politikerne og Frihedsrådet. Man måtte også gå ind på et krav om, at ingen politiker, der havde været minister i regeringen Scavenius fra november 1942 til august 1943 kunne være medlem af befrielsesregeringen. Det var på den anden side klart, at Vilhelm Buhl skulle være statsminister, og det var politikerne, der besatte de mest betydningsfulde ministerposter: Udenrigsministeriet, Finansministeriet, Forsvarsministeriet og Arbejds- og socialministeriet. Modstandsbevægelsens vigtigste ministerium var Justitsministeriet, som skulle danne rammen om det retsopgør med landsforrædere og værnemagere, som var et hovedpunkt på Frihedsrådets program. Dette resultat var ikke, hvad politikerne havde forestillet sig, men magtmæssigt havde de fat i den lange ende. Ideologisk set stod modstandsbevægelsen derimod som vinder, og politikerne var reduceret til rollen som medkæmpere. Befrielsesregeringen var en sejr for det syn på besættelsesiden, der gjorde modstandskampen til den eneste rigtige reaktion over for besættelsesmagten.

HVERDAG UNDER PRES

Tyske fly over
København den
9. april 1940. På
gaden ses de tyske
flyveblade, 'oprop',
som blev kastet ned

Im morgenen den 9. april 1940 så den unge økonom Jens Otto Krag ud af vinduet i sin lejlighed i Vanløse. Krag, som senere skulle blive Danmarks statsminister, så det samme som tusindvis af andre danskere på samme tid: "Formationer af grå maskiner, der pløjede luftrummet tyndt under den smukkeste solskinsaprilmorgen, vi havde set det år. Jeg tror egentlig ikke", huskede Krag, "man tænkte så meget i det øjeblik, følte kun, at man stod over for noget næsten ufatteligt. Ufatteligt, fordi det syntes så umuligt". Danmark var ved at blive besat af Tyskland.

Jens Otto Krag fandt sin cykel frem af kælderen og kørte mod sin arbejdsplads, der lå i det indre København. Det var Valutacentralen, som regulerede dansk handel med udlandet. På vejen dertil kom de tyske bombemaskiner så tæt ned under hustagene, at Krag ligefrem syntes at kunne se piloten i cockpittet på et af flyene. Da han nåede på arbejde, kom Valutacentralens direktør med nye instrukser til medarbejderne. Den tyske besættelse forhindrede dansk handel med en række andre lande. Opgaven var nu at sikre, at danskerne blev forsynet med de mest nødvendige udenlandske varer. Samtidig skulle det forhindres, at de få varer, man kunne skaffe, blev brugt for hurtigt.

Forsyningsproblemer

I 1940 var dansk økonomi meget ensidig. Danmark tjente især penge ved at sælge landbrugsvarer som smør og kød til andre lande. Fremstillingen af disse varer krævede imidlertid, at man indkøbte store mængder af dyrefoder og brændstof fra udlandet. På den måde kunne dansk økonomi kun hænge sammen, hvis man havde en stor udlandshandel.

I første omgang blev den tyske besættelse derfor en økonomisk katastrofe. Danmark blev ramt af varemangel; mere end halvdelen af importen – dvs.

indkøbene af varer i udlandet – forsvandt. Fabikker måtte dreje nøglen om, fordi der ikke længere var brændstof til at drive maskinerne. Og bønder måtte slagte mange af deres dyr, fordi der ikke længere var foder til at holde dem i live. Dansk økonomi var ved at gå i stå, især fordi Danmark ikke længere kunne handle med Storbritannien. Briterne havde tidligere købt store mængder danske landbrugsvarer, og havde leveret vigtige brændstoffer og råstoffer. Danmark var derfor nu tvunget til at vende sig mod Tyskland. Under besættelsen blev Tyskland det land, Danmark handlede mest med.

Staten bestemmer

Den danske regering gik i aktion for at løse problemerne, og det betød mere statskontrol. Der blev bl.a. oprettet en lang række statslige udvalg og nævn. De bestod af erhvervsledere og af embedsmænd. Udvalgene lavede regler for, hvilke varer der måtte fremstilles, købes og sælges i Danmark. Reglerne skulle sikre, at det danske samfund blev forsynet bedst muligt. Og at de varer, som fandtes i Danmark, blev nogenlunde ligeligt fordelt.

Den statslige kontrol med økonomien betød, at der kom mere arbejde til de mange embedsmænd, staten havde ansat. Deriblandt Jens Otto Krag. Hans arbejdsplads, Valutacentralen, blev hurtigt omdannet til Direktoratet for Vareforsyning. Og snart var Krag og hans kolleger travlt beskæftiget med at gennemføre rationering af flere og flere varer - lige fra sæbe til brændsel og avispapir.

Allerede i 1939 havde man indført regler om rationering. Det var begrænsninger af, hvor meget folk måtte købe i forretningerne. Efter den 9. april blev rationeringen skrappere. Samtidig blev der indført kontrol med varepriserne. På den måde forsøgte man at undgå, at priserne blev alt for høje på de få varer, der kunne købes. Der blev også indført strenge regler for, hvordan danske virksomheder skulle fremstille deres varer. På denne måde kunne man sikre, at der blev sparet på ressourcerne. Reglerne handlede især om standardisering. Det betød f.eks., at der kun måtte fremstilles få slags tøj og sko – som skulle bestå af særlige erstatningsstoffer. Derudover blev bestemte varer forbudt, fordi de kostede for meget at produc-

re. Derfor forsvandt bl.a. guldøl fra butikkerne.

Kontrollen gav mening

Der var selvfølgelig ingen danskere, som brød sig om rationeringen. Alle ville gerne have mulighed for at købe de varer, de havde lyst og penge til. For regeringen og Direktoratet for Vareforsyning gav rationeringen imidlertid god mening. Hvis man skulle undgå, at forretningerne blev tømt for varer, måtte staten bestemme, hvor meget hver dansker kunne købe. Rationeringen gjaldt ikke kun de typer varer, som man havde for få af i Danmark. Sukker blev f.eks. også rationeret, selvom de danske sukkerfabrikker kunne fremstille rigeligt til alle danskernes forbrug. Årsagen til rationeringen var, at regeringen ønskede at sælge store mængder dansk sukker til udlandet. Til gengæld for sukkeret kunne man nemlig få mulighed for at købe andre, nødvendige udenlandske varer.

Rationeringen og kontrollen med priserne skabte imidlertid nye vanskeligheder, som de danske politikere og embedsmænd fik svært ved at styre. Når en bestemt vare blev rationeret, gik folk over til at købe flere af andre slags – ikke-rationerede – varer, end de plejede. Men det gjorde, at priserne steg på disse ikke-rationerede varer. Og så måtte staten træde til, med endnu flere regler om rationeringer og begrænsninger af priserne. Rationeringerne var helt nødvendige for, at folk i Danmark kunne klare sig. Rationeringerne og priskontrollen sikrede, at alle danskere – også de fattige – kunne købe de mest nødvendige varer i forretningerne. Det var bl.a. derfor, at ingen i Danmark døde af sult på grund af den 2. verdenskrig. I modsætning til Holland, Frankrig og Norge, hvor tusindvis af mennesker omkom på grund af mangel på mad.

De tomme butikshylders tid

Kort efter den 9. april kom man frem til, at Danmark kun havde kaffe til 7 måneders normalt forbrug. Te, margarine og kakao kunne man heller ikke skaffe tilstrækkeligt af, og listen over mangelvarer fortsatte. Allerede i 1939 blev det begrænset, hvor meget benzин og kul, hver dansker kunne få lov at købe. Samme år blev også sukker, kaffe og te rationeret. I månederne efter den tyske besættelse den 9. april 1940 gjaldt

En restaurationsgæst får klippet sit rationeringskort af servitricen

rationeringen også brød, smør og sæbe – og benzin kunne man slet ikke få.

Rationeringsmærker

Rationeringen blev styret af et særligt system med rationeringsmærker. Mærkerne blev udleveret til alle husholdninger med jævne mellemrum. Når man var på indkøb, skulle man aflevere et eller flere rationeringsmærker sammen med pengene, hvis man ville købe rationerede varer. Havde man ikke flere mærker, måtte man ikke købe flere af disse varer. Man forsøgte at tilpasse rationerne til det, folk havde behov for. Familier med små børn fik f.eks. flere rationeringsmærker til sæbe. Og folk, der udførte fysisk hårdt arbejde – bl.a. bygningsarbejdere – kunne få flere rationeringsmærker til madvarer.

Selvom danskerne aldrig kom til at sulte, slog krigenes mangel på varer hårdt ned i de fleste menneskers hverdag. Det blev en trist oplevelse at gå på indkøb, når der kom flere og flere tomme hylder i forretningerne.

For Gerda Kunkel var det besværligt at gå i bad under besættelsen. "Den sæbe, vi kunne få, var der ikke mere end 20-40% fedt i, og det mindede mest af alt om en klump lerjord," fortæller hun. Og fortsætter: "Brun sæbe kunne vi få, og det blev også brugt til at vaske hår i, bagefter blev håret skyllet i eddikevand." Gerda var 10 år, da Danmark blev besat. Derfor kom krigen til at sætte sit præg på hendes barndom. Mens flere og flere varer blev rationeret, forsøgte hun og hendes fattige familie at få hverdagen til at hænge sammen. Det var aldrig en let opgave.

Forskæl på fattig og rig

Det var dog forskelligt, hvor stort et problem rationeringen var. Uligheden mellem fattige og rige i Danmark gjorde, at varemanglen og rationeringen blev oplevet meget forskelligt. Nogle fik pludselig penge til overs, fordi de havde råd til at købe langt flere varer, end man havde rationeringsmærker til. Fattige danskere – som Gerda Kunkels familie - havde imidlertid sjældent penge nok til at købe alle de varer, mærkerne gav mulighed for. De fattigste begyndte derfor hurtigt at sælge deres overskydende rationeringsmærker til folk, der havde flere penge. Også selvom det var strengt forbudt.

Værre og værre hverdag

Varemanglen gjorde besættelsesårene til en tid med mange erstatningsvarer. Eksempler på erstatningsvarer var sko af fiskeskind og kaffe fremstillet af roer. Også det såkaldte maksimaltøj, der var fremstillet af erstatningsstoffer, blev udbredt på grund af besættelsestidens tøjmangel. Endelig blev der anvendt erstatningsbrændsel til at varme op i de danske stuer. Før krigen havde man mest anvendt kul og koks til at fyre op med. Nu blev man tvunget til at bruge danske brunkul samt tørv, opgravet af tørvemøser. Det var-

mede imidlertid ikke så meget, som kullene havde gjort. Derfor blev der koldere i de danske stuer.

Varemanglen betød også, at genbrug blev udbredt. Mens madrester blev genbrugt som dyrefoder, blev gummirester anvendt til fremstilling af bl.a. cykelslanger. Genbruget blev bl.a. sat i system af Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse. Gennem sine store spildindsamlinger kunne foreningen beskæftige mange, der stod uden job. Der blev samlet affald ind fra folks private hjem. Skraldebøtter, pulterkamre og loftsrum blev endevendt for at finde nyttige ting, der kunne bruges igen. På denne måde forsøgte man på en og samme tid at gøre noget ved varemanglen og arbejdsløsheden.

Erstatningsvarer og genbrug sikrede, at bestemte typer varer stadig kunne fås i forretningerne. Men erstatningerne blev aldrig populære. De fleste erstatningsvarer havde nemlig en meget dårlig kvalitet. Derfor oplevede besættelsestidens danskere, at næsten alt i hverdagen blev forringet: Smagen af maden blev dårligere, redskaber blev slidt ned – og det tøj, man gik i, så værre og værre ud.

Maksimalpriser og bukkevarer

I forretningerne kunne man opleve, at der hang nogle særlige skilte med maksimalpriser på væggene. Årsagen var de særlige regler, der blev indført for at stoppe prisstigningerne. Skiltene viste, hvor meget hver vare højest måtte koste – hvad den maksimale pris var. Det var dog ikke alle handlende, der overholdt reglerne om maksimalpriser – eller om rationering.

Under besættelsen var danskerne afhængige af et godt forhold til de lokale handlende. Forretningsdrivende bestemte nemlig selv, hvem de ville sælge til. Var der for meget vrøvl fra kunderne, blev varerne solgt til en anden. Samtidig kunne der være mange penge at tjene, hvis det kunne lykkes at sælge uden om rationeringen i butikken. Man kunne også komme ud for, at varer blev gemt under butiksdisken og solgt til særlig udvalgte kunder, og til en ulovlig, høj pris. Disse varer blev kaldt for "bukkevarer", fordi ekspedienterne måtte bukke sig ned under disken for at få fat på dem.

Ofte havde forretningerne ikke varer nok til alle deres kunder. I sådanne situationer måtte de enkelte

købmænd, slagtere og grønhandlere selv bestemte, hvem der skulle have lov til at købe varerne. Mange steder blev der indført regler om, at der først og fremmest blev solgt varer til faste kunder. Det var de kunder, som plejede at handle i de enkelte forretninger og havde gjort det i et stykke tid. Mange, der flyttede under besættelsen, fik derfor store problemer: Hvor dan skulle de nu blive anerkendte som "faste kunder" i de forretninger, som lå tæt på deres nye hjem?

Mærker til salg og sorte varer

Mange danskere ville som nævnt gerne købe flere varer end rationeringen tillod. Derfor blev sortbørshandel udbredt. Det var ulovlig handel med mangelvarer og rationeringsmærker. Smør- og sukkermærker var i starten de mest populære og eventuelle købere måtte betale mellem 50 øre og 2 kr. stykket. Det var mange penge, for en arbejder tjente omkring to kr. i timen.

I begyndelsen skaffede sælgerne rationeringsmærker ved at købe dem, men senere begyndte kriminelle at skaffe mærker ved røverier. Transporter af rationeringsmærker måtte derfor beskyttes af bevæbnet politi. Der blev også fremstillet mange falske mærker.

På grund af varemanglen kunne der tjenes gode penge

Til krisepolitiet

Den 11 dec. 1943

Kunne krisepolitiet ikke se lidt på Fru Frederiksens viktualieforretning (...) Vi er mange her i kvarteret hun har snydt i den tid hun har haft forretning. Vi har fået det vejet hos Hansens ismejeri (...) og det har altid været forkert og det er næsten på alle varer, hun snyder på vægten, jeg vil ikke gerne have mit navn frem, men håber politiet tager sig af det, vi har ikke råd til at miste noget i disse tider.

En forh. Kunde i butikken.

ved at sælge særlig eftertragtede varer på den sorte børs. Mangelvarer som cykeldæk, benzin, brændsel, smør og kaffe blev ofte skaffet ved tyverier og efterfølgende handlet "sort" til høje priser.

Fra 1943 blev cigaretter den mest populære vare blandt sortbørshandlerne. På dette tidspunkt kunne almindelige forretninger ikke skaffe tilstrækkelig tobak. På den sorte børs blev cigaretter solgt fem

gange dyrere end i forretningerne. Enkelte sortbørs-handlende fremstillede selv cigaretter lavet af rester fra skodder. Andre brugte ulovligt indkøbt tobak fra danske producenter.

Sortbørshandel foregik på bestemte gader i de større byer. Skiftende værtshuse, cafeer og folkekøkener tiltrak både købere og sælgere. Handelen var også udbredt i brunkulslejernes barakbyer og ved befæstningsbyggerierne i Jylland, hvor arbejderne havde høje lønninger.

Sælgerne på den sorte børs var oftest arbejdsløse mænd, og mange af dem havde før været på kant med loven. De mange købere kom derimod fra alle samfundslag og den sorte handel var meget udbredt. For at dæmme op for sortbørshandel, hamstring og snyd bag disken blev der allerede i efteråret 1939 oprettet afdelinger af et særligt krisepoliti. Mange, der blev anholdt for ulovlig handel og snyd under besættelsen, var personer, der normalt ikke begik forbrydelser. De fleste blev straffet med bøde, men mange sortbørshandlende, der i forvejen var kendt af politiet, fik fængselsdomme.

Fattigdom og sociale kampe

De danske arbejdere blev fattigere i de første år af besættelsen, fordi den danske økonomi var ved at gå i stå. Mange blev arbejdsløse, mens priserne steg i forretningerne. I vinteren 1941 stod omkring hver tredje

Sort børs og brunkulsarbejdere:

Af og til dukkede sortbørshajer op. En dag ankom med gasgenerator taxa en vel smart "københavner" med en papkuffert fyldt med tobak, cigaretter, ciga-retpapir, skrå og andre eftertragtede varer. I et af skurene fremviste han kollektionen, men da han var lovlig fræk med prisen, blev der gjort kort proces. Han fik et par på kassen og blev smidt i en vandfyldt udgraving. Derpå delte arbejderne de rare sager, og sortbørshajen luskede bort som en våd hund med en tom kuffert. Han skulle ikke vide af at underrette politiet.

arbejder uden job. Som arbejdsløs levede man på meget dårlige vilkår. De fleste måtte klare sig for en understøttelse, som kun udgjorde en tredjedel af en almindelig arbejdsløn.

Mange danskere forventede, at regeringen ville gribte ind; noget måtte der gøres for at rette op på situationen. Politikerne fra de store partier i Danmark var imidlertid uenige om, hvad der skulle til for at løse problemerne.

Partiet Venstre, der repræsenterede bønderne, ønskede at understøttelsen til de arbejdsløse skulle forringes. Det skulle, som det blev sagt, fjerne "arbejds-uviljen" blandt unge i Danmark. Samtidig ønskede Venstre, at det skulle være sværere for arbejdere at sige deres job op. Det skulle være med til at sikre, at bønder og godsejere kunne ansætte flere folk på deres gårde til en lav løn. Særligt Socialdemokratiet, der repræsenterede arbejderne, vendte sig imod Venstres forslag. I løbet af de første besættelsesår måtte socialdemokraterne dog - sammen med de andre store partier - acceptere meget af Venstres politik. Man frygtede nemlig, at Venstre ellers ville forlade de store partiers fælles samlingsregering. Det ville gøre partierne svagere i deres politiske kamp mod de danske nazister.

I maj 1940 blev der vedtaget et økonomisk forlig mellem de store partier i Danmark. "Majkriseforliget", som det blev kaldt, var endnu en sejr for Venstre. Forli-

Arbejdsløse i
København 1940

get indebar, at bønderne kunne få lov at kræve højere priser for deres varer. Det betød, at deres indtægter steg. Til gengæld faldt mange arbejderes realløn med en femtedel, fordi hverdagens varer blev dyrere.

Baggrunden for Venstres politik var, at landbruget havde været ramt af økonomisk krise i årene før besættelsen. Venstre-folkene mente, at man ved at skabe bedre muligheder for indtjenning blandt landets bønder kunne hjælpe til, at dansk økonomi kom i gang igen. Mange fattige arbejdere i de store byer var imidlertid uenige: De kom nemlig til at betale en høj pris for de stigende priser – og den forringede understøttelse til de arbejdsløse. På denne måde opstod der en stærk modsætning mellem land og by i besættelsens første år. En modsætning, der var helt forskellig fra den oplevelse af sammenhold, mange kom til at føle i tiden omkring befrielsen i 1945.

Fra midten af 1941 begyndte arbejdsløsheden imidlertid at falde i Danmark. I perioden fra 1941 til 1944 faldt arbejdsløsheden fra 36% til 8%. Det var der flere årsager til.

Handel med Tyskland

Det der først og fremmest Danmarks øgede handel med den tyske besættelsesmagt, som dæmpede den økonomiske krise. Tyskerne var stærkt interesseret i at købe dansk kød, æg og fisk for at kunne forsyne den tyske befolkning; hvert år under besættelsen sendte danske bønder og fiskere så mange varer til Tyskland, at det kunne dække hele den tyske befolknings behov i en måned. Samtidig begyndte mange industrivirksomheder at få gang i deres maskiner, fordi tyskerne købte deres produkter – og til gengæld forsynede virksomhederne med kul og benzin.

Det økonomiske samarbejde med tyskerne handlede dog også om andet end at sælge madvarer og industriprodukter. Omkring 100.000 danske arbejdere var under besættelsen beskæftiget med at opføre et stort antal fæstninger – også kaldet bunkers - for den tyske besættelsesmagt. Fæstningerne, som især var placeret på Jyllands vestkyst, skulle forhindre en allieret invasion af Danmark.

De danske virksomheder og arbejdere, som blev beskæftiget ved byggerierne, kom til at tjene gode penge. Den samlede pris for fæstningerne var adskilige milliarder kroner, og pengene blev hentet i den danske Nationalbank.

For den danske regering var det meget vigtigt, at Tysklandshandelen satte gang i økonomien – så man derigennem kunne skaffe jobs til de mange arbejdsløse. At de danske varer og fæstningsbyggeriet gav nede tyskernes krigsførelse i Europa var en betragtning, der kom i anden række.

Andre tiltag mod arbejdsløsheden

Et af de vigtigste tiltag var loven om arbejdsfordeling, som blev vedtaget i 1940. Princippet var, at folk kunne arbejde en dag mindre om ugen. Så kunne en arbejdsløs tage det overskydende arbejde. Så langt frem som til 1945 var 33.000 i arbejde som følge af ordningen. Arbejdsfordelingen gjorde imidlertid ikke arbejderne rigere. Den fordelte blot den begrænsede mængde arbejde, der var at få. Mange danskere fik også arbejde på grund af manglen på varer. Når der ikke kunne skaffes olie og benzin til maskinerne måtte varerne fremstilles manuelt, og det gav arbejde til flere. Også produktionen af erstatningsvarer gav et løft til beskæftigelsen. Før besættelsen var der så-

ledes syv fabrikker, der lavede kaffeerstatning, men under besættelsen steg antallet til over 100. Manglen på ordentligt brændsel var et stort problem, men den betød også øget beskæftigelse. Produktionen af erstatningsbrændsler som tørv og brunkul skaffede arbejde til 50-60.000 mand.

Tysklandsarbejderne

De danske arbejdsløse indgik også i den tyske regerings planer for, hvordan Tysklands egne problemer skulle løses. Tyskland var nemlig ramt af en desperat mangel på arbejdskraft under den 2. verdenskrig. Millioner af arbejdere forlod fabrikshallerne, markerne og byggepladserne for at gøre tjeneste som soldater på krigens fronter. Det var derfor nærliggende for den tyske regering at skaffe arbejdskraft fra de besatte lande.

Efter en tysk henvendelse accepterede den danske regering i 1940, at danskere frivilligt kunne melde sig til en særlig tysk arbejdsanvisning. Regeringen frygtede, at tyskerne ellers ikke ville forsyne Danmark med vigtige varer.

I de første år af besættelsen var der mange danskere, der rejste til Tyskland for at arbejde. Arbejdsløsheden og fattigdommen havde sat sig dybe spor i mange familier, og pressede store grupper af arbejdere ud på dette usædvanlige arbejdsmarked. Arbejderne tegnede i reglen kontrakter med de tyske myndigheder om at arbejde 6-12 måneder af gangen for tyske virksomheder, mens deres familier blev i Danmark. I alt nåede ca. 100.000 danskere at arbejde i Tyskland i kortere eller længere perioder. Som krigen skred frem, ville dog færre og færre danskere tage arbejde i Tyskland. Medvirkende til dette var, at rygterne om de allieredes bombardementer af tyske

byer var nået frem til Danmark. Visse kommuner og arbejdsløshedskasser truede som modsvær med at tage understøttelsen fra de arbejdsløse, som nægte at rejse.

Tysklandsarbejderne blev et omstridt emne, både under og efter besættelsen. Selvom det kun var de færreste, der tog sydpå, fordi de ville støtte nazismen, blev de nok af mange danskere anset for en slags forrædere. De havde jo forladt Danmark for at arbejde hos den forhadte besættelsesmagt! Det hjalp sandsynligvis heller ikke, at visse af de danskere, som meldte sig til tysk krigstjeneste, tidligere havde haft arbejde på tyske virksomheder.

Forfatteren Benny Andersen var dreng under besættelsen. Han har mange år senere fortalt den følgende historie om sin far: "... min far blev Tysklandsarbejder under besættelsen. Han var arbejdsløs og blev sendt afsted til Lübeck. Jeg kan huske, at jeg havde det lidt svært med det. En af mine gode skolekammerater og jeg cyklede engang hjem fra skole, og jeg spurgte ham, hvad han syntes om, at nogle mennesker blev sendt til Tyskland som arbejdere. Så sagde han: "De er landsforrædere!" Det slog mig så hårdt. Men jeg sagde ingenting".

Fattigdommen, samarbejdspolitikken og myndighedernes pres gjorde, at Tysklandsarbejderne blev skubbet ud i en moralsk gråzone. Hvis de ikke rejste til Tyskland, risikerede mange, at de ikke ville kunne forsørge deres familier. Men hvis de rejste, kunne de risikere at blive stemplet som forrædere

Mange danske arbejdere blev meget overraskede over forholdene i Tyskland. Tyskland var et nazistisk diktatur, hvor arbejdernes fagforeninger var blevet udryddet. De fleste arbejdspladser var organiseret med brutal disciplin, og det var naturligvis forbudt at protestere over forholdene. Alligevel startede danske arbejdere i mange tilfælde strejker og protestaktioner, og blev på mange tyske virksomheder kendt som trodsige. Formentlig rejste 10% af de danske arbejdere i Tyskland hjem før tiden.

Mørklægning, luftalarm og spærretid

Allerede den 9. april blev der efter tysk pres indført mørklægning i Danmark. Det betød, at lys fra beboelse, køretøjer, fabrikker osv. skulle afskærmes, når

Den nazistiske tyske
'Arbeitsfront' indby-
der til underhold-
ningsarrangement for
tysklandsarbejdere

det var mørkt. Årsagen til mørklægningen var enkel: Engelske piloter skulle ikke have mulighed for at navigere efter lyset fra jorden.

Vinduer blev dækket til med mørklægningsgardiner lavet af sort papir, stof og hvad man ellers kunne få fat i af materiale. I trappeopgange blev el-pærerne farvet sorte, med undtagelse af et lyshul på mindre end en 25-øre. Opgangene henlå i tusmørke, ligesom togvogne, sporvogne og busser. Danskerne måtte famle sig frem i et mørkagt land.

Mørket sækner sig

Hvis fodgængere ville ud efter mørkets frembrud, skulle de i begyndelsen enten gå i lyst tøj eller være iført et mørklægningsarmbind. Årsagen var, at man skulle være synlig i trafikken. Havde man ikke armbind på, kunne man blive idømt en bøde på ti kroner af politiet. I avisens Politiken kunne man den 11. april 1940 læse følgende om de nye restriktioner indført ved besættelsen: "Færdselsbetjentene, der alle var i hvide frakker, saa paa den første Aften igennem Fingre med, at mange Fogdængere savnede Armbind, men til Gengæld havde de travlt med at standse Cyklistler, som havde for stærkt Lys paa Lygten. Hov, stop, raabte en Betjent til en Cyklist, der fra Raadhuspladsen vilde fortsætte ad strøget. Hvad er der i Vejen? Spurgte Cyklisten. Deres Lygter lyser for kraftigt, svarede Betjenten. Saah, lød Svaret, Elementet er ellers ved at være brændt ud, og forleden vilde en Betjent notere mig, fordi han syntes jeg kørte uden Lygte, saa svagt lyste den." Artiklen fortsætter: "Under Mørklægningen finder enhver sin Metode. En ældre Københavner havde fundet ud af, at det var bedst at gaa med det ene Ben paa Fortovet og det andet i Rendestenen, saa vidste man bedre, hvor man var." Efterhånden fandt man ud af, at effekten af armbindene ikke var særlig stor, så fra november 1941 blev påbudet ophævet.

På gaderne ændrede trafikken sig markant. De få biler der var, måtte ikke køre om natten de første måneder af besættelsen. Til gengæld færdedes folk til fods, på cykel eller med hestevogn. Lygter på cykler og køretøjer skulle også blændes af, så der kun var en ganske lille stribelys synligt. Efterhånden som bilerne begyndte at køre igen, måtte de højst køre 30 km. i timen. Chaufføren skulle kunne nå at reagere,

hvis han pludselig så en anden mørkagt trafikant på vejen.

Den mørkagte rådhus-plads i København

Alligevel medførte mørklægningen mange uheld. En del mennesker blev involveret i trafikuheld, idet de gik ud foran mørkagte biler, cykler og hestevogne. Hvidmalede kantsten skulle samtidig forbedre sikkerheden og orienteringen om aftenen.

Der var enkelte undtagelser fra kravet om total mørklægning. Der blev givet dispensationer til at forretningsvinduer måtte være svagt oplyst. Et krav var dog, at der straks blev slukket for lyset i tilfælde af

forvarsel om et luftangreb. En anden var ved Tivolis 100 års fødselsdag i 1943. Her kunne københavnerne for første gang i tre år nyde et festfyrværkeri ved nattetide.

Statens Civile Luftværn

Allerede i 1938 blev Statens Civile Luftværn oprettet for at imødegå en ny trussel: angreb fra luften. Luftværnets opgaver var mange: at alarmere hvis et luftangreb var undervejs, planlægning af beskyttelsesrum. Evakuering af byer, der kunne tænkes at blive utsat for angreb. Slukning af ildebrande og hjælp til tilskadekomne skulle forberedes. Sidst men ikke mindst skulle personer, der blev hjemløse ved bombeangreb, også kunne genhuses.

Hvis Danmark blev ramt af et luftbombardement, skulle man være klar med en massiv hjælp til befolkningen. Det krævede imidlertid, at mange mennesker var klar til at gøre en indsats.

Der blev derfor skabt mulighed for, at lokale politimestre kunne indkalde unge mænd til Civilbeskyttelsen, normalt kaldet CB. Derudover eksisterede der andre hjælpekorps og organisationer, der også skulle træde til. Et eksempel var Den frivillige Luftmeljetjeneste. Tjenesten bestod af 8.000 frivillige, der ville være klar med kikkerter og melde om mistænkelige flyvemaskiner til luftmeldecentraler. Desuden stillede Spejderkorpset med 4.000 drenge og unge mænd. De skulle være sendebude i en krisesituation. Endelig spillede Danske Kvinders Beredskab, som blev oprettet i 1939, en vigtig rolle. Beredskabet skulle være klar til at hjælpe danskere, hvis hjem var blevet ødelagt af bomber.

Beskyttelsesrum og husvagter

I Danmark manglede man imidlertid beskyttelsesrum, hvor befolkningen kunne søge tilflugt ved et luftangreb. Det blev derfor besluttet, at sådanne rum skulle indrettes i alle boligblokke. Man begyndte også at etablere beskyttelsesrum i parker og på andre offentlige steder. Et eksempel er Tivoli, hvor der i maj 1940 blev gravet tilflugtsrum til 20.000 mennesker.

For at sikre at folk kunne komme i dækning i tilfælde af luftangreb, blev der udnævnt 120.000 husvagter i de danske etagebyggerier i besættelsesåre-

ne. Deres opgave bestod blandt andet i at sørge for, at beboerne kom i beskyttelsesrum, når luftalarmen lød. Husvagterne skulle også sikre, at lofter og pulter kamre blev ryddet. Det skulle forhindre eventuelle brande i at brede sig.

Efterhånden som krigen skred frem vænnede befolkningen sig til, at der kun sjældent blev bombet i Danmark. Oftere og oftere blev luftalarmen ignoreret. I stedet gik man i flere tilfælde udendørs for at se efter hvad der skete. Det kunne imidlertid være livsfarligt. Det skete, at allierede piloter ved fejl bombede de forkerte steder. Der var eksempler på, at piloter i god tro smed deres bomber 50 km fra deres mål. Andre gange kunne piloter ikke finde deres mål i Tyskland, og smed derfor bomberne efter mindre betydningsfulde mål i Danmark.

Det største allierede fejlangreb skete i august 1942, hvor det var et skibsværft i Flensborg, der skulle have været bombet. 293 sprængbomber og 4.500 brandbomber blev smidt over Sønderjylland med store materielle skader til følge. Heldigvis boede der ikke særligt mange mennesker i det område, der blev bombet. Derfor var det kun meget få mennesker der blev såret og ingen blev dræbt.

Normalt var det modstandsbevægelsen, der sprængte fabrikker i luften i Danmark. Men der var undtagelser. Det mest kendte luftangreb på en fabrik er præcisionsangrebet på B&W Diesel, der lå i København, og producerede motorer til tyskerne. Otte bombefly angreb ved nattetide, og kastede 32 sprængbomber. Det var ikke kun fabrikken der blev ramt, men også de lejligheder der lå omkring B&W. Da angrebet var overstået, lå otte mennesker døde og 68 sårede. Det var ikke alle bomber, der var eksploderet. Det berørte 2.000 beboere, der ikke kunne vende hjem, før de ueksploderede bomber var blevet demonteret.

Spærretid

Det var ikke altid lige let for tyskerne at sikre ro og orden. Hvis modstandsbevægelsen eller andre havde gjort noget mod tyskerne, skete det at befolkningen blev straffet med spærretid. Det betød, at man ikke måtte færdes på gaden i en bestemt tidsrum om aftenen i bestemte byer eller bydele. Normalt varede

spærretiden ikke særlig lang tid. De fleste gange varede den ikke længere end syv dage. Den længst varende spærretid var på 105 dage, som straf for at nogle havde placeret en bombe i en café. Det specielle ved cafeen var, at der kom mange tyskere. Bomben dræbte fire og sårede 40.

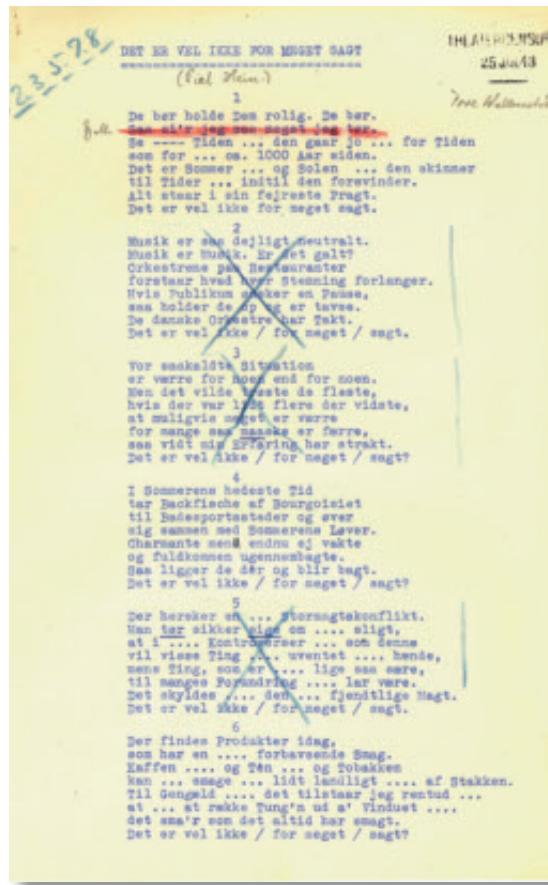
Det var ikke særlig tit, der var spærretid i Danmark, men det føltes sådan. Når der var spærretid skulle beværtninger, biografer og forlystelsessteder lukke en time før dens ikrafttræden. Når man så eksempelvis ikke kunne gå i biografen, var der ikke andet at lave end at gå hjem. En anden grund til, at det føltes som om der hele tiden var spærretid var, at der var mange grunde til at holde sig hjemme. På grund af mørklægningen føltes det ofte utrygt at opholde sigude i mørket. Som krigen skred frem, var tyskernes terror medvirkende til at styrke den følelse. Især da det danske politi blev opløst i september 1944, steg utrygheden som følge af den sigende kriminalitet. Folk opholdt sig mere inde, hvad enten der var spærretid eller ej.

Kultur under censur

Danske radioudsendelser blev allerede fra besættelsens start censureret af tyskerne, men resten af kulturlivet blev ikke underlagt direkte tysk censur før august 1943. Indtil da var det Udenrigsministeriet og Justitsministeriet, der skulle sørge for, at ikke blev rettet angreb mod samarbejdspolitikken eller tyskerne. Hverken i aviserne eller på de danske teaterscener.

På trods af censuren lykkedes det alligevel mange tekstdorfatttere at kommentere besættelsessituationen på teatret eller i revyerne. Et af de mest kendte eksempler er Poul Henningsens tekst "Man binder os på mund og hånd" der blev sunget i teaterstykket Dyveke i 1940. Teksten slap igennem censuren, da den fulde tekst umiddelbart kunne tolkes som sang om kærlighed og ægteskab. Hentydningen til tyskernes undertrykkelse stod dog klart for alle når dette omkvæd blev sunget: "Man binder os på mund og hånd, men man kan ikke binde ånd, og ingen er fangne, når tanken er fri".

Tekster og bøger, der var fjendtlige overfor tyskerne måtte ikke sælges og blev i fjernet fra de danske biblioteker. Selvom mange kunstnere blev udsat for

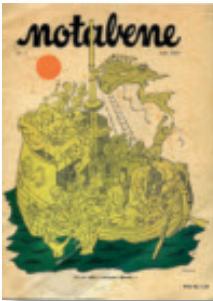
Som det fremgår af overstregningerne kunne ikke meget af denne revytekst af Piet Hein fra 1943 accepteres af censuren. Anden linje i første vers var åbenbart helt uacceptabel.

censur, var det dog kun få, der blev direkte straffet for deres værker. Det var et særsyn, da forfatteren Soya blev idømt en kortere fængselsstraf for bogen "En gæst", der udkom i 1941. I bogen flytter en ørentvist i menneskestørrelse ind hos en familie. Ørentvisten terroriserer herefter familien og spiser den ud af huset. Dommeren i sagen vurderede, at Soya havde villet beskrive den tyske besættelse af Danmark.

Der var dog ikke problemer med censuren, når det var danskerne selv der stod for skud. I 1944 fik sangen "Vi er alle i samme båd" øjeblikkelig succes. Sangens omkvæd bekendtgør ironisk, at her i Danmark er vi alle "i samme båd" – her står vi sammen, og deler skæbne under besættelsen. I verset fortælles det derimod i skarpe vendinger, hvordan alle er sig selv nærmest og at forskellige samfundsgrupper udnytter besættelses-situationen til egen vinding.

Ramt af censuren

Forlæg for
scenedekoration
til "Vi er alle i
samme båd"

Censur var ikke det eneste, der ændrede kulturlivet under besættelsen. For eksempel kunne luftalarmer afbryde revyer, teater og film. I perioder kunne man slet ikke gå i byen om aftenen, på grund af spærretid. Så måtte biografer, restauranter og koncertsteder simpelthen holde lukket. Nogle værtshuse valgte dog alligevel at holde åbent. Så var det op til gæsterne at bestemme om de ville gå tidligt hjem eller blive til om morgen. I 1943 valgte teaterdirektør Stig Lommer at tage konsekvensen af spærretidens begrænsninger. Han valgte simpelthen at spille revy kl. 7 om morgen. Publikum støttede op om det spektakulære tiltag, og tog i teatret før de gik på arbejde.

Filmplakat 1940

Hollywoods helte og tyske toner

Som krigen skred frem blev muligheden for at se film, høre musik og læse bøger fra de allierede lande mere begrænset. Allerede fra 1940 forbød tyskerne at der blev vist nye engelske film. Det betød nu ikke så meget, for ligesom i dag var det overvejende amerikanske film der blev vist. Efter at USA gik ind i krigen mod Tyskland blev også nye amerikanske film forbudt. Manglen på udenlandske film betød, at der blev produceret flere danske film. Folk strømmede til for at følge de danske skuespillere på det store lærred. De danske filmselskaber fik derfor kronede dage under besættelsen. De kunne tilbyde et afbræk fra hverdagens rutiner. Også svenske film opnåede stor succes.

I takt med at allierede produkter forsvandt, blev besættelsesmagten mere og mere synlig i kulturlivet. Eksempelvis krævedes det, at tyske nyhedsindslag blev vist før film i biograferne. Til bombastiske toner fra tysk militærmusik viste nyhedsklippene bl.a. taler af Hitler og tyske tropper ved fronterne. Den danske regering ville imidlertid gerne undgå den tyske propaganda i biograferne. Derfor lavede man kortfilm om dansk kultur og arbejdsliv. De kunne vises i stedet for de tyske nyhedsklip. Publikum havde selvfølgelig også muligheden for at vente med at gå ind i salen til efter tyskernes film var ovre, hvis de ville undgå den tyske propaganda.

Nazistiske propaganda-blade blev også brugt til at overbevise danskerne om det rigtige i nazismen. Det tyske magasin Signal udkom i oplag på næsten 30.000 eksemplarer i Danmark. Bladet forsøgte med

Den skrattende stemme fra London

Lørdag 15.8.1941:

"Hver aften i denne tid hører jeg Englands radio. Af meddelelserne der og de mindre tilslørende meddelelser i aviserne fremgår det tydeligt, at tyskerne ikke kan klare russerne. Krigen er nok forbi 1.9.1941 – Hvis jeg ikke tager fejl".

Dette meget optimistiske dagsbogsnotat beskriver et fast indslag i mange danskeres hverdag, nemlig aflytningen af engelsk radio. Allerede fra april 1940 kunne danskerne stille ind på BBC, og lytte til danske udsendelser. Her kunne man høre om krigen uden for Danmark og senere også opfordringer til modstand. Det sidste blev især den konservative politiker Christmas Møller kendt for, efter han var taget til England i 1942. Tyskerne forsøgte at sløre radiosignalerne fra England med støjsendere, og det blev forbudt at forhandle antenner, der kunne modtage engelsk radio. Mange danskere lavede dog selv antenner, så de fortsat kunne lytte til de korte daglige udsendelser med den danske stemme fra London.

farverige fotoreportager og at gøre den tyske propaganda underholdende. Desuden blev den tysk kontrollerede danske radio naturligvis brugt i den tyske propaganda. Klassisk musik og oplæg, der forhøjede tysk kultur, udfyldte en stor del af sendefloden, mens den udenlandske jazz blev forbudt. Derfor blev radioen ifølge mange danskere trist, tysk og kedelig, og mange stillede i stedet ind på svensk eller engelsk radio.

Ungdomsliv

Under besættelsen forsatte hverdagsslivet med skolegang, og pligter for både børn og unge.

Mange havde arbejde både før og efter skoletid. Hvis man f.eks. var mælkedreng startede arbejdsdagen allerede kl. 4 om morgen. Til forskel fra i dag

forlod en del unge også tidligt skolen. For eksempel for at blive lærling eller tjenestepige. Mange unge fik derfor tidligt en arbejdsuge som de voksnede. Hvis det kneb med koncentrationen i løbet af de lange arbejdsdage, var læger ikke sene til at hjælpe. Mange fik simpelthen ordineret "ferietabletter", der i dag er kendt som det stærkt opkvikkende narkotikum amfetamin. Mens læger i dag nok vil ryste på hovedet, mente man dengang, at det var fint til dem, der i perioder ikke fik tilstrækkelig søvn.

Fritiden kunne de unge lige som før og efter besættelsen fordrive med venner, kærester, i fodboldklubben eller en tur i biografen. Særligt en svensk film fik stor betydning for mange danske unge. Filmen hed "Swing it, Herr Lærer!" og en sand swing-feber fulgte i kølvandet på dens premiere i Danmark i 1941. Filmen følger en ung pige, der pepper skolegangen op med amerikansk inspireret jazzmusik og sang. Det falder dog ikke i den strenge skoleinspektørs smag. Filmens 17-årige hovedperson, Alice Babs, fik stjernestatus, og hun spillede senere flere koncerter i Danmark.

Swing it

Swingmusikkens triumftog blandt danske unge i byerne blev et bevis på, at amerikansk kultur ikke lod sig spærre ude. Allerede før krigen var mange danske unge begyndt at dyrke amerikanske film, litteratur samt mode og musik. Allerstærkest kom det til udtryk hos de såkaldte "swingpjatter". Til stor forargelse for de ældre generationer kastede swingpjatterne sig ud i hæmningsløs dans til tidens smittende swingrytmer.

Swingpjatterne var oftest mellem 15 og 20 år. De fandt fællesskab omkring swingmusikken og skabte deres egen mode: Langt hår og løse ternede jakker over småle bukser til drengene, og korte nederdele og knæstrømper til pigerne. Høje skosåler kunne på bedste erstatningsmaner udskæres fra de kraftige gummirimålter fra DSBs tog. Som ung brugte man også engelske og amerikanske udtryk, hvis man ville være "Hot". Musikeren Leo Mathisen havde sit eget følge af swingpjatter, der fast mødte op til hans koncerter. Fordi den løsslupne dans og swingmusikkens engelske tekster blev for meget for besættelsesmagten, blev Glassalen i Tivoli ramt af en af tyskernes ter-

'Hotte' påklædningsdukker

rorbombninger. Det var et af swingpjatternes faste tilholdssteder. Ødelæggelsen skulle sætte en effektiv stopper for det, som nazisterne så som "negermusik" og "abedans". Swingmusikken forsatte dog med at gjalde ud fra andre koncertsteder. Selv ikke et forbud mod engelske tekster kunne stoppe musikken. Leo Mathisen begyndte nemlig at synge sine tekster i et engelsk lydende vrøvle-sprog uden at myndighederne kunne gøre noget. Swingkulturen var i høj grad et byfænomen. Swingmusikken øgede derfor ikke bare kløften mellem forældregenerationen og deres unge jazz-glade børn. Den var også med til at øge skellet mellem land og by.

Fordærvet ungdom

Mange voksne fulgte bekymret udviklingen blandt ungdommen. En missionsmand i Århus tordnede i 1944 med følgende salve: "Det er galt allevegne. Danseridiotien griber mere og mere om sig, og de moderne danse er rystende i deres hæslighed og mangel på livsglæde". Det var dog ikke kun på dansegulvet den var gal. Også film og tegneserier blev anklaget for at have en dårlig indflydelse på børn og unge. Journalisten Kate Fleron udgav i 1942 bogen "Fordærvet ungdom", hvori hun bad forældrene om at få styr på deres børn. Stigningen i kriminaliteten blandt unge var én ting, og lige så bekymrende var de unges forhold til sex, mente hun. Hvad der bidrog til bekymringen var en ekspløsiv stigning i antallet af smittede med køns-

Gadebål i Adelgade
under folkestrejken i
København 1944

Der hentes vand i
Peblingesøen

I sin dagbog skrev journalisten Wilhelm Bergstrøm: "Titusinder og atter titusinder af københavnere strømmede mod Tivoli for at erkynlige sig om skadens omfang. Thi som en løbeild havde det bredt sig over København og langt ud over Sjælland, at Schalburgkorpset havde øvet sabotage i vort nationale eje, Tivoli. Det er kolossal, hvor denne meningsløse bombing har virket på folk, selv de sløveste"

Spærretid

Mandag den 26. juni 1944 indførte tyskerne spærretid i København. Folk måtte ikke længere være udenfor mellem kl. 8 om aftenen og kl. 5 om morgen. På den måde ville besættelsesmagten forhindre flere af modstandsbevægelsens sabotager mod fabrikker, der arbejdede for den tyske hær. Men spærretiden kom ikke til at sikre ro og orden i Danmark. I stedet startede den et stort oprør i København. Mange mennesker begyndte at gå hjem fra arbejde, og samtidig nægtede store grupper af københavnere – især unge – at overholde spærretiden. Selvom dansk politi forsøgte at overtale folk til at gå indenfor, blev der tændt tusindvis af bål og bygget barrikader i byens gader, så tyske militærpatruljer ikke kunne komme frem. Hermed var voldsspiralen sat i gang, og tyskerne begyndte at åbne ild mod aktivisterne. Skyderier var ikke længere noget, der kun foregik mellem modstandsbevægelsen og tyskerne. Nu oplevede folk det foran deres egen gadedør.

København under belejring

Da urolighederne havde varet i fire dage, henrette-de tyskerne otte modstandsfolk, og nu blev strejken

sygdomme i løbet af besættelsen. Stigningen af køns-sygdomme skyldtes ikke kun, at de unge var blevet mere løsslupne. De tyske soldater i Danmark havde en stor del af skylden for spredningen af de mange sygdomme.

Folkestrejken – hverdag og modstand

I sommeren 1944 var danskerne trætte af besættelse og krig. Mange menneskers hverdag var præget af varemangel og fattigdom. Samtidig var tyskernes undertrykkelse i Danmark blevet mere og mere synlig, stadig flere modstandsfolk blev henrettet. Den 6. juni 1944 skete så de allieredes invasion i Frankrig, og det gav folk mod til at protestere. På tysk side blev man stadig mere provokerende, og den 25. juni toppede terrorbølgen med en aktion mod Tivoli. Hele den sydlige del af Tivoli brændte, rutschebanen og andre forlystelser var sprængt i luften, Glassalen, hvor swing-pjatterne dansede jitterbug, blev forvandlet til et stort sort rygende hul i jorden. Den berømte koncertsal og en række populære restauranter var ligeledes sprængt og brændt.

Udendørs nødkøkken under folkestrejken 1944

altomfattende. Men tyskerne slog igen mod de strejkende københavnere. Tyske soldater besatte vigtige gader og bygninger i hele byen. Samtidig lukkede de for gas, vand og elektricitet til huse og lejligheder. Al trafik til og fra byen blev afbrudt. Der kunne ikke transportereres mad eller andre vigtige varer ind til København, og det var heller ikke muligt at flygte ud af byen.

København var nu under belejring, og situationen var alvorlig. Der var for eksempel meget lidt vand at drikke, endnu mindre at vaske sig i og næsten intet at skylle WC-erne ud med. Det var oven i købet hedebølge. Solen var, som det er blevet sagt, tyskernes bedste allierede. Kort efter afbrydelsen af vandforsyningen så man grupper af mennesker, der vandrede ned mod byens sør. De medbragte baljer og spande, som blev fyldt op med det grumsede svovand.

Følelsen af sammenhold

Samtidig begyndte folk også at lave mad i det fri: Når der ikke var gas måtte man varme maden på åbne bålsteder. Naboer, der aldrig havde snakket sammen, stod pludselig og kogte kartofler i fællesskab i baggårde og parker. Den tyske belejring gav dermed folk en ny følelse af sammenhold: Dels om at hjælpe

hinanden, når man manglede vand og mad. Dels om at stå sammen mod tyskerne, mens man var omgivet af barrikader og bål. Under strejken snakkede københavnerne ivrigt om begivenhederne i Danmark og resten af verden. Men der var ikke mange, som troede på de nyheder, man læste i de store, officielle aviser – eller hørte i radioen. I stedet hørte folk engelsk radio og læste modstandsbevægelsens illegale blade. Folk lyttede også til historier, de hørte fra naboer og venner – og dermed begyndte rygter at sprede sig. For eksempel, at Sverige ville erklære Tyskland krig og befri København. Det havde ikke noget med virkeligheden at gøre. Men både sande og usand rygter var med til at opmuntre folk på gaderne til at fortsætte strejken.

Opgør med tyskernes danske hjælpere

Folks vrede blev hurtigt rettet mod danskere, der var nazister, eller som arbejdede for de forhadte tyskerne. Mange blev overfaldet, og nogle blev endda dræbt. En dansker blev f.eks. overfaldet af folkemængden på Vesterbro, fordi han arbejdede for det tyske hemmelige politi Gestapo. Ifølge vidner blev tøjet flået af ham, hvorefter folk forsøgte at proppe ham i kloakken. Det lykkedes ikke, og manden overlevede kun, fordi

Fredag d. 30. juni 1944 gik Ingvar Olsen

en tur på Nørrebro i København. Pludselig hørte han et råb: "Til Bulldog"! Herefter stormede folkemængden hen mod stormagasinet Bulldog, som lå på Nørrebrogade. Det var ejet af en dansker, som støttede nazisterne. Ved ankomsten gik folk til angreb på udstillingsruderne. Olsen fortæller: "Ruderne blev knust, og hvad der var i vinduerne blev slæbt ned på gaden. Voksdukker blev stillet op på telefonskabe eller hejst op i flagstænger." Senere fortæller han: "Buldog blev igen plyndret og stormet, alt blev revet ud, en gik med 4 overfrakker, en med 2 jakker o.s.v. Pludselig satte én en tændstik til, og i løbet af få minutter var Bulldog et flammehav. Nu

står kun de røgsværtede mure tilbage."

Nedbrændingen af Bulldog var et usædvanligt syn. Røgen derfra kunne ses helt til Sverige. Aktionen var spontan – og uden indblanding fra modstandsbevægelsen. I det fredelige Danmark var almindelige mennesker pludselig blevet så vrede, at de brændte bygninger ned. I mange tilfælde blev forretningerne imidlertid også stormet, fordi folk ville have fat i eftertragtede varer: Mange tobaksforretninger blev f.eks. plyndret af cigaret-trængende demonstranter. På den måde blev behovet for bestemte varer blandet sammen med ønsket om et opgør med tyskernes håndlangere.

SortbørsLAGER konfiskeret af det kommunale vagtværn

Kontant afregning med sortbørshandler

en bevæbnet dansk nazist kom ham til hjælp. Også kvinder, der var kærester med tyskere, blev angrebet: De blev klippet skaldet, hvorefter de nøgne blev jaget gennem gaderne.

Da københavnerne sejrede

Under folkestrejken brugte tyskerne for første gang kanoner mod befolkningen. Flere steder begyndte granater at eksplodere ved barrikaderne, og tabstallene voksede dramatisk. Fredagens og lørdagens kampe kostede 51 dræbte og 300 sårede, og først søndag 2. juli daledes antallet af dræbte til 9, og der var "kun" 46 sårede. Danske embedsmænd og politikere forsøgte flere gange at få folk til at stoppe strejken. De var bekymrede for de mange mennesker, som risikerede at blive dræbt. Men folk lyttede først og fremmest til Frihedsrådet. Samtidig spredte folkestrejken sig til mange andre byer i Danmark, hvor folk også gik hjem fra arbejde i protest. Først efter tyskerne havde lovet at opnæve spærretiden i København og fjerne Schalburg-korpset fra gaderne gav Frihedsrådet meddeelse om, at folk skulle gå i arbejde igen. Da havde over 100 mistet livet, og mere end 600 var blevet såret, men befolkningen havde sejret over besættelsesmagten.

En mulighed for modstand

Selvom spærretiden begrænsede folks frihed, åbnede den også for en helt ny mulighed i mange almindelige danskeres liv. Under besættelsen var det ikke let at komme med i aktiv modstand mod tyskerne. Med spærretiden fik mere end en million københavnere

chancen for at gøre åben modstand – alene ved at gå på gaden efter kl. 8 om aftenen. Spærretiden udløste en længe opsparet vrede blandt mange af byens beboere. Også selvom man risikerede at blive skudt, hvis man viste sig på gaden. Begivenheder som folkestrejken fik stor betydning for den måde, mange senere huskede besættelsestiden. De fik folk til at se tilbage på den aktive modstand som en del af deres egen hverdag. Som noget, de selv havde deltaget i.

Den politiløse tid

Den 19. september 1944 opløste tyskerne det danske politi. Fra da af havde man ikke længere politiet til at efterforske ulovlige forhold og anholde forbrydere.

I tiden efter eksploderede antallet af forbrydelser, og danskerne blev mere utrygge. Alene i København fordobles antallet af tyverier. Da mange stjålne varer blev omsat på den sorte børs, voksede hadet mod sortbørshandlerne. Mange tog sagen i egen hånd og afstraffede tyve og sortbørsfolk. For at dæmme op for både kriminalitet og selvægtscener, blev der indført kommunale vagtværn. Udstyret med kasket, armbind og knippel skulle de tage kampen om mod den stigende kriminalitet. I København bekæmpede vagtværnet den sorte børs gennem razziaer mod kaffebarer og ved synlig patruljering i gadebilledet. Samtidig blev kriminalitet begået under den politiløse tid strafet hårdere end før politiet blev opløst.

I det hele taget blev tiden præget af vilkårlige afstraffelser, når danskerne skulle have afløb for deres frustrationer. Den 27. september gennembankede 50-100 smede og nittedrenge fra Ålborg således 3 sort-

Gestapos
hovedkvarter i
Shellhuset brænder.
21. marts 1945

børshandlende i byen. I Kolding blev sortbørshandlere afstraffet under mere ordnede forhold. Det foregik på byens rådhus med assistance af et par lokale boksere, under tilsyn af en læge.

Hjælp til Norge

Under besættelsen rettede danskerne ikke kun blikket mod egne problemer. Man var klar over, at mange mennesker uden for Danmarks grænser led en værre skæbne som følge af krigen. Oplysningskampagner fokuserede bl.a. på de kritiske tilstande i Norge. Her opstod hungersnød, samtidig med at befolkningen kæmpede mod kulden. Så galt stod det alligevel ikke til i Danmark. Allerede fra 1941 blev et omfattende hjælppearbejde organiseret. Solidariteten med nordmændene var stor, og store mængder tøj og penge blev indsamlet. Også fødevarer og medicin blev sendt til Norge. Det enorme hjælppearbejde hjalp mange nordmænd igennem besættelsen. Norske skolebørn kunne hver dag sende en venlig tanke til danskerne, når de slubrede havresuppe i sig i spisefrikvarteret. På grund af store forsendelser af gryn til Norge, blev suppen kendt som danskesuppe.

Krigen i hverdagen

Et af de mest spektakulære bombeangreb over Danmark fandt sted i marts 1945. Modstandsbevægelsen var hårdt presset fordi tyskerne havde anholdt og afhørt mange frihedskæmpere. Shell-huset i København rummede Gestapos arkiver, og det var nødven-

digt for modstandsbevægelsen at få dem ødelagt. Det var ikke en opgave man selv magtede, og derfor havde modstandsbevægelsen spurgt om englænderne kunne bombe Shell-huset. Tre bølger af engelske bombefly angreb i lav højde Gestapos hovedkvarter for at sikre, at man ikke kom til at ramme uskyldige civile. Bygningen blev ramt af mange fuldtræffere, men pga. den lave indflyvningshøjde fløj et fly fra den anden angrebsbølge ind i en høj lysmast. For ikke selv at springe i luften, smed piloten sin bombelast, inden han styrtede ned. Uheldigvis ramte han nogle lejligheder, og styrtede ned i Den Franske Skole på Frederiksberg. Nogle af piloterne fra tredje og sidste angrebsbølge var kommet lidt ud af kurs, og troede at den brændende skole var Shell-huset, hvorefter de bombede skolen. Da bomberne begyndte at falde over skolen, styrtede bygningerne sammen. Luftalarmen havde ikke lydt, da det engelske fly styrtede ned i skolen, og derfor var eleverne og lærerne ikke nået i beskyttelsesrum. Katastrofen var en realitet: 93 børn og 16 voksne døde som følge af bomberne ved skolen, og 35 andre voksne blev dræbt andre steder i byen. Næsten halvdelen af dem der døde i Danmark pga. luftangreb, blev dræbt den dag. Samlet kostede luftangrebene 307 danskere livet og 78 blev såret.

Den 7. og 8. maj 1945 blev Rønne og Neksø på Bornholm bombet. Årsagen var, at den tyske kommandant nægtede at overgive sig til russerne. For at tvinge tyskerne på Bornholm til at overgive sig, angreb russerne øen med bombefly. Efter det første bombeangreb blev 10 personer dræbt, hvorefter byerne blev tømt for beboere. Det begrænsede tabene af menneskeliv. Bombardementerne medførte imidlertid, at store grupper af bornholmere blev hjemløse i befrielsesdagene.

Skaderne fra bombardementer i Danmark var intet i forhold til, hvad Tyskland blev utsat for. Antallet af bomber smidt over Danmark gennem besættelsen, svarede til en femtedel af hvad der blev kastet over Tyskland på en enkelt nat sidst i krigen. Derfor blev der sjældent brug for de 400.000 danskere, der på den ene eller anden måde var en del af det civile beredskab, selvom det var tæt på den 2. april 1945. Denne dag lettede over 1.000 fly fra England, for at angribe flyvepladser i Danmark. Over Nordsøen fik fly-

Tyske flygtninge
i København
april 1945

ene imidlertid ordre til at vende om, fordi vejret blev dårligt. Det betød at man kunne få problemer med at se bombemålene. Danskerne var heldige. Var dette angreb blevet udført, ville krigens katastrofer for alvor været kommet til Danmark.

Tyske flygtninge i Danmark

Mod krigens afslutning var tusinder af tyskere på flugt fra den fremrykkende russiske hær. Andre havde mistet alt under allierede bombardementer. I alt kom ca. 250.000 tyske flygtninge til Danmark. Mange var syge og afkraeftede ved ankomsten. Nogle danskere var nysgerrige eller ville hjælpe flygtningene. Andre havde svært ved at skjule deres foragt for tyskerne, der trods alt stadig holdt Danmark besat. Mange tyske flygtninge ankom i de måneder, hvor de heftigste opgør mellem modstandsbevægelsen og besættelsesmagten udspillede sig. Også nyheder om tysk terror og henrettelser af danskere begrænsede medlidenheden med flygtningene.

Frem mod befrielsen blev flygtningesituationen mere og mere kaotisk. De tyske myndigheder havde indtil da ikke formået at skaffe den nødvendige lægehjælp og mad til flygtningene. Mange døde som følge af forholdene. Den stadige tyske flygtningestrøm mødte modvilje fra de danske myndigheder. Også efter at Danmark ved befrielsen overtog ansvaret for flygtningene. Man havde i forvejen nok at gøre med at finde resurser til danskerne. Derfor var man ikke interesseret i denne sociale og økonomiske belastning.

Den 17. april 1945 giver Journalisten Wilhelm Bergstrøm i sin dagbog et eksempel på de blandede danske reaktioner overfor de tyske flygtninge:

"Forleden var et Cykelbud kommen i Pasiar med en tysk Pige paa 14-15 Aar ved Øresundsvejens Skole, som er overtaget af Flygtningene. For at indynde sig gik han over til Bageren og købte et Stykke Wienerbrød, som han forærede Pigen, der glædestrålende tog imod det. Imidlertid havde der samlet sig en Flok af Gadens Ungdom. Pludselig gik de løs på det generøse Cykelbud, som blev gennembanket. Han løb sin Vej og lod Cyklen og Pigen stå. Nå, men hun havde dog fået Wienerbrødet. Stemningen er ond og bitter. Det bliver uhyggeligt, naar Sindene koger over."

Flygtningene blev i første omgang indkvarteret på skoler, forsamlingshuse og idrætshaller. Senere blev de overført til flygtningelejre landet over, isoleret bag rækker af pigtråd. I alt døde ca. 15.000 flygtninge i Danmark. Heraf over 7.000 børn.

MODSTAND I UDVIKLING

44

Bopa-folk angribes efter
den vellykkede sabotage
af "Globus" 6. juli 1944,
og gruppens læge
dræbes. Maleri af Knud
Raaschou-Nielsen. 1945.
Frederiksborgmuseet

Den tyske besættelse den 9. april 1940 havde i bogstavelig forstand taget den danske befolkning på sengen. Det gjaldt også Arne Sejr, en ung gymnasieelev i Slagelse og medlem af Konservativ Ungdom. Da han kom hen i skolen, løb han og hans kammerater ud på gaden for at læse de opslæede plakater på avisernes nyhedstavler. "Her læste vi for første gang", skriver han, "kongens og regeringens budskaber. Jeg fik en dårlig smag i munden, da jeg havde læst regeringens opråb. Kongens budskab kunne forstås på forskellige måder, alt efter hvordan man forklarede ordene 'værdig opræden'". Arne Sejr var i hvert fald ikke i tvivl om, hvad værdig opræden ville sige. Allerede samme aften satte han sig på sit værelse og skrev "Ti Bud for Danskere", som blev en af besættelsestidens mest udbredte illegale løbesedler. Inden aftenen var gået, fortæller han selv, havde Arne Sejr på familiens skrivemaskine med gennemslagspapir lavet 30 eksemplarer af løbesedlen. Næste aften blev sedlerne puttet gennem brevsprækken hos folk, som han regnede med ville give dem videre. Der er desværre ikke bevaret noget eksemplar af den oprindelige løbeseddel, men historikerne mener, at den har lydt omtrent som i denne udgave fra november 1940 (forkortet):

1. Mæng dig ikke med de tyske soldater
2. Tål ingen fornærmelser mod dit land,
din konge eller dit flag
3. Lad være med at tale ondt om regeringen nu ...

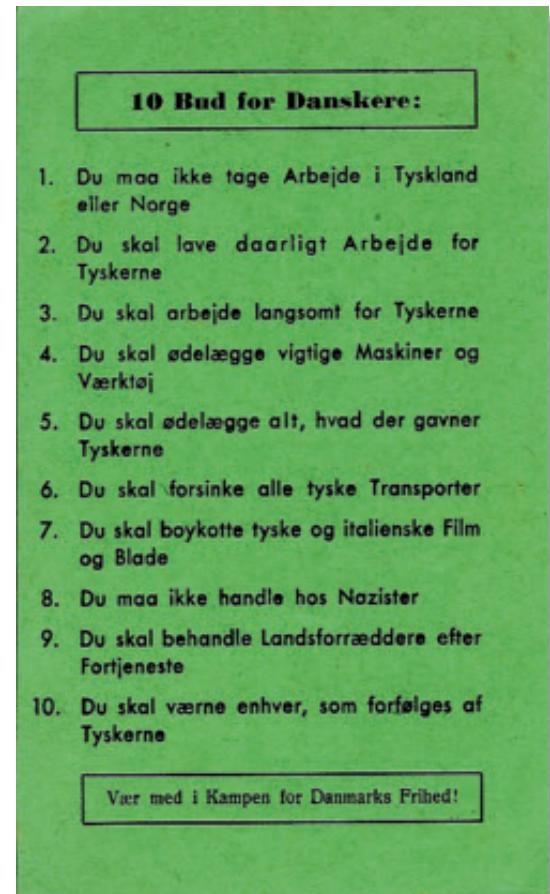

det er ikke tidspunktet, hvor vi skal splittes ...

4. Kender du en mand eller kvinde, som omgås de tyske soldater, da forklar dem, hvilket forræderi det er mod deres land ...
5. Vær ikke passiv i denne kamp...
Du må udføre et aktivt arbejde, f.eks. ved at sende disse ti bud videre ..
6. Lad dig ikke påvirke af strålende facader, tramp i brostenene og taktfast messingsuppe ..
7. Lad være med at stimle sammen om tyskerne, når de foretager sig et eller andet ...
8. Tro ikke for stærkt på meddelelserne i de danske blade. Husk! De er underkastet tysk censur ...
9. Kender du nogle nazister eller andre landsforrædere, vend dem ryggen. ... Hvis de er handelsfolk, da hold op med at handle med dem.
10. Gå ikke til håndgribeligheder over for de tyske soldater, såfremt de ikke har fornærmet dig først.... Den dag, vi har brug for dig, skal du nok få besked.

Indholdet var temmelig moderat, men da Arne Sejr i 1995 skrev sine erindringer, huskede han det selv anderledes, meget mere aktivistisk. Der var sket en erindringsforskydning. Det han huskede og nedskrev i 1995 var det indhold, som "Ti bud for danskere" havde i vinteren 1942/43. Da var situationen imidlertid helt anderledes end i 1940; i 1943 var den aktive modstand og sabotagen kommet i gang. Men løbesedlen fra 1943 var altså den, der blev husket. Den passede

Løbesedlen "Ti bud for danskere" 1943. Nogle af punkterne var nærmest utænkelige i 1940

også bedst til det ønske om handling, som så brændende havde optaget den unge gymnasielev Arne Sejr dengang i 1940.

Modstandens faser

Det var ikke kun i Danmark, at modstanden kom relativt sent i gang; sådan var det næsten overalt i det tyskbesatte Europa. Modstandens vækst var snævert forbundet med de store krigsbegivenheder. Det var dem, der fik afgørende betydning for modstandsbevægelsernes "lille krig". Først med det tyske nederlag ved Stalingrad i februar 1943 begyndte man for alvor at tro på, at den illegale kamp havde noget formål. Derfor blev 1943 et gennembrud for modstandsbevægelsen.

Men der var også andre årsager til at det tog tid, før der voksede en handlekraftig modstandsbevægelse frem. En effektiv modstand kunne ikke opstå spontant. Der skulle skabes netværk, og der skulle skaffes våben og sprængstoffer. Indtil da kunne der

kun blive tale om spredte initiativer. Materiale i politiets arkiver for 1940/41 visner om mange antisynke tiltag: hærværk mod tyske skilte og biler, plankeværksmaling, rudeknusninger hos nazister, fremstilling af flyveblade og løbesedler; aktioner, der må være udført af smågrupper og enkeltpersoner, men uden indbyrdes forbindelse og fælles plan. Denne begyndende manifestation af vilje til modstand kalder historikerne 'afvisningen' eller 'ulydighedsfasen'. Senere kom organisationsfasen, som igen blev forløber for den egentlige kampfase.

Arne Sejrs arbejde med "Ti bud for danskere" i 1940 er et godt eksempel på den omtalte ulydighedsfase. De næste skridt på modstandens vej blev taget, da han i 1941 blev student og begyndte at læse på Københavns Universitet. Her begyndte han straks at opbygge sin 'kontaktflade', som han kalder det. Hjemme i Slagelse var Arne Sejr startet i Konservativ Ungdom og Konservative Gymnasiaster, og nu meldte han sig ind i konservative studenterforeninger og Akademisk Skytteforening. Dette konservative netværk fungerede som "gennemgangsmiljø" for unge på vej til den organiserede modstand.

Organisationsfasen begynder

Modstandens organisationsfase begyndte, da Hitler den 22. juni 1941 angreb Sovjetunionen. Tyskerne forlangte, at den danske regering skulle arrestere flere hundrede kommunistiske partimedlemmer, og i august 1941 blev der vedtaget en lov, som gjorde det ulovligt at være kommunist. Det var et brud på Grundloven. Forfølgelsen betød, at kommunisterne måtte gå under jorden, og dermed dannedes det første organiserede netværk. Men også andre kom i gang. Da den danske regering i november 1941 efter tysk pres gav sin tilslutning til Antikominternpagten, der var rettet mod Sovjetunionen, udløste det store demonstratiner i Københavns gader. Der var mange unge blandt deltagerne; mest iøjnefaldende var studenterne med deres hvide huer. Demonstrationerne var med til at sætte gang i organisering og netværksdannelse. Eksempelvis dannede Arne Sejr og hans konservative venner Studenternes Efterretningstjeneste. Organisationen begyndte at udgive et illegalt blad, og fra august 1942 udkom bladet regelmæssigt.

Dansk politifoto af drengene fra Churchill-klubben. Drengen yderst til højre var kun 14 år og kunne ikke retsforfølges. Derfor har han ikke noget nummer

Unge går i aktion

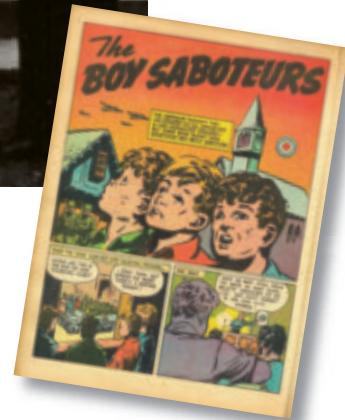
Der var også andre unge, der ønskede konkret handling. Den mest kendte gruppe var Churchillklubben, som blev dannet i Ålborg kort efter nytår 1942. I løbet af april og maj 1942 lavede gruppens medlemmer seks brandstiftelser i Ålborg, fire hærværkssabotager og en del våbentyverier - efter politiets opgørelse i alt 25 små aktioner. Den 8. maj blev de anholdt efter en anonym angivelse og fik ved Københavns Byret domme på mellem 1½ og fem års fængsel for sabotage mod den tyske værnemagt. Sagen vakte opsigts. De var meget unge, kun mellem 14 og 17 år. Syv af klubmedlemmerne var elever på Ålborg Katedralskole og kom fra solide borgerlige hjem. Det lykkedes gruppens to ældste medlemmer at snige sig ud om natten fra arresten i Ålborg og fortsætte med at lave sabotage. Da de blev opdaget, overtog den tyske krigsret deres sag og idømte dem 10 og 15 år i tysk tugthus. De 8 yngste medlemmer kom til at afsone deres domme i Nyborg Statsfængsel. Her indrettede man en særlig fængselsafdeling til dem. Drengene skulle sidde i enecelle, når de ikke var beskæftiget med fælles aktiviteter. På den anden side blev der etableret undervisning for dem, således at de kunne fortsætte den uddannelse, de havde været i gang med. En af dem fik tilladelse til at tage del i den skriftlige del af studentereksamten i fængslet.

Men Churchillklubben var ikke de eneste 'drengesa-

botører'. I Ålborg blev medlemmer af 'Danmarks Frihedsliga' i alderen 15-19 år den 24. november 1942 dømt for tyveri af tyskeres huer, rudeknusninger og seks brandstiftelser, og i marts 1943 blev ni unge - stadig i Ålborg - som havde dannet 'Christmas Sabotage Klub' taget og dømt i juli. De havde tilknytning til Konservativ Ungdom. I Esbjerg, Sønderborg, Kolding, Fredericia og Odense var der lignende klubber. Skønt de fysiske skader efter Churchillklubben og de andre 'drengesabotørers' aktioner var temmelig begrænsede, så fik de politisk betydning på grund af den opsigt, de vakte. Og ikke kun i Danmark. I september 1943 bragte det amerikanske drengeblad True Comics en syv sider lang stærkt dramatiseret tegneserie om den danske Churchillklubs bedrifter. 'Drengesabotørerne' viste, at der blandt de unge var et potentiale, som hvis det blev organiseret, kunne få virkelig slagkraft.

Kommunisterne fører an

Danmarks Kommunistiske Parti, DKP, blev en ledende kraft i organiseringen af den danske modstand. Hele landet blev snart omfattet af et illegalt netværk, med en central ledelse og grupper i alle større byer, og med en effektiv illegal presse. Begivenhederne den 22. juni 1941, Hitlers angreb på Sovjetunionen, havde sat DKP i en helt ny situation. I 1939 havde Hitler og

Churchillklubben som amerikansk tegneserie 1943

Stalin indgået en ikke-angrebspagt, og da tyskerne den 9. april 1940 besatte Danmark måtte de danske kommunister derfor forholde sig passive, og undlade kritik. Kommunisterne havde med deres revolutionære program altid været en politisk minoritet i Danmark, men med tyskernes besættelse af Danmark blev det endnu mere udalt. De danske kommunister havde længe opfattet sig som del af en revolutionær verdensbevægelse, og betragtede den traditionelle patriotisme som forældet. Den kommunistiske digter Otto Gelsted havde i 1936 skrevet et digt med titlen Dannebrog:

Gør jer fri af Selvbedraget
Og et Liv, der længst er dødt
Slet det grimme Kors af Flaget
Gør det rødt!

Men i 1941 skiftede partiet fuldstændigt kurs. Nu appellerede man til de nationale følelser, og hermed kom kommunisterne ud af den isolation, de havde været i. Overalt hvor det var muligt, gik de i samarbejde

med ikke-kommunister, og arbejdede for oprettelsen af en folkefront, der skulle presse både besættelsesmagten og de danske politikere. I foråret 1942 gik partiformanden Aksel Larsen og den afgåede konsernativa formand, Christmas Møller, sammen om at danne en ny organisation, Frit Danmark, der netop på et nationalt grundlag skulle samle kommunister og ikke-kommunister i et samarbejde mod besættelsesmagten og dens danske støtter. Organisationen udgav det illegale blad Frit Danmark, der for mange blev det første skridt ind i modstandsarbejde. Det var dog kommunisternes eget blad, Land og Folk, der var det største, men bladets navn er i sig selv et eksempel på det tværpolitiske image, som DKP arbejdede på at opnå. Tidligere havde bladet heddet Arbejderbladet.

Faldskærmsfolk og forsyninger

Den britiske organisation SOE's virksomhed i Danmark var også en vigtig del af den organiserede modstand. SOE (Special Operations Executive) havde sit hovedkvarter i London og arbejdede via faldskærmsagenter. Det var danskere, der var trænet i England,

og deres opgave var at opstille lokale grupper, der derefter kunne forsynes med våben og sprængstoffer fra engelske nedkastninger. Grupperne skulle være i løbende radiokontakt med London. Den britiske organisations virksomhed kom dårligt fra start, da den første faldskærmsagent blev dræbt ved nedkastningen i slutningen af december 1941. Dertil kom at SOE's første vigtige kontakt i Danmark blev den danske hærs efterretningsvæsen, og det var ikke heldigt. Efterretningsofficererne modarbejdede nemlig sabotagekonceptet og mente at sabotage blot ville forstyrre efterretningsarbejdet. Denne indstilling var med til forsinke den organiserede sabotage, og da det danske politi hurtigt kom på sporet af faldskærmsfolkene, var SOE ramt af modgang gennem det meste af 1942. Men der blev etableret en ny og bedre kontakt til det illegale modstandsmiljø. I foråret 1942 rettede lederen af SOE's faldskærmsagenter i Danmark, Christian Michael Rotbøll, en henvendelse til organisationen Dansk Samling om at indlede et samarbejde. I starten bestod bistanden primært i at skaffe de endnu få agenter logi i København, samt stille sendesteder for radiotelegrafister til rådighed; men i begyndelsen af 1943 skete der noget. Der blev fra britisk side taget et opgør med efterretningsofficererne, og nu fik sabotaugen høj prioritet.

Christian Michael Rotbøll var blevet dræbt i ildkamp med politiet i september 1942, og i et halvt år var SOE uden en egentlig leder i Danmark. Men i marts 1943 ankom der en ny faldskærmschef, Flemming B. Muus, og nu blev SOE's tilstedeværelse i Danmark for første gang mærkbar. I februar var der nedkastet et hold på fire faldskærmsfolk, og natten mellem 11. og 12. marts kom der efter fire, heriblandt den nye faldskærmschef. Ved yderligere nedkastninger lykkedes det i løbet af sommeren at bringe antallet af faldskærmsfolk helt op på 18. Der blev genoprettet en regelmæssig radioforbindelse med England, og igennem hele året 1943 gennemførtes sendingerne uden tab trods stor indsats fra de tyske pejlevogne. Det kontante resultat af denne forbindelse var en række forsyninger fra luften med sabotagemateriel og enkelte våben.

Disse aktiviteter krævede en anden type modstandsarbejde. Når våben- og sprængstofcontainere-

Britisk fly nedkaster containere med forsyninger nær Grenå i 1943

re landede med faldskærm, skulle de indsammles, og både faldskærme og containere skulle skaffes af vejen. Forsyningerne blev dernæst transporteret til et foreløbigt skjulested, og derfra fordelt til sabatagegrupper over hele landet. Her var det igen Dansk Samling, der gennem sit netværk hjalp med at opbygge et net af modtagegrupper. En af disse var den berømte Hvidsten-gruppe, opkaldt efter Hvidsten kro ved Mariager. Hvidsten-gruppen beskæftigede sig udelukkende med våbenmodtagelse og husede også lejlighedsvis SOE-agenter nedkastet fra britiske fly. Første vellykkede nedkastning fandt sted i marts, og i perioden april-maj 1943 modtog Hvidstenfolkene syv faldskærmsfolk og 50 containere med sabotagemateriel. Disse forsyninger blev en vigtig forudsætningerne for den store udvikling af sabotaugen, der fandt sted i tiden op til august 1943.

I juli og august viste politiets undersøgelser, at der ved mere end halvdelen af sabatageaktionerne havde været benyttet engelsk sprængstof. Det gav sabotaugen en større effekt end med de hidtidige sprængstoffer, og SOE ydede dermed et væsentligt bidrag til modstandens aktive kampfase. Derimod var SOE's agenter kun i begrænset omfang i stand til selv at opstille sabatagegrupper, og de byggede derfor i første omgang især på de kommunistiske grupper, som man forsynede med sprængstof og instruktioner. Flemming B. Muus forsøgte at opstille egne sabatagegrupper bestående af ikke-kommunister, men det lykkedes kun få steder, f.eks. i Odense. Der kom også en forbindelse til borgerligt orienteret gruppe i København, der snart udviklede sig til den store sabatageorganisation Holger Danske. I juli 1943 fik Holger Danske sin egen sprængstofkontakt til SOE og ud-

førte i sommeren og efteråret en række sprængminer, med ødelæggelsen af Forum den 24. august 1943 som den vigtigste. Det modstandsarbejde, der udviklede sig omkring SOE og Dansk Samling havde en helt anden politisk profil end de DKP-styrede aktiviteter. Det var en tydelig borgerlig og national profil, og man kan se sabotage-organisationen Holger Danske som det borgerlige modstykke til den kommunistisk ledede sabotage-organisation Bopa.

Industrisabotagen

Den organiserede sabotage begyndte i sommeren 1942 og den blev indledt af det illegale kommunistiske parti. Industrisabotagen voksede sig stor gennem de følgende år, og Bopa kom til at repræsentere sabotagen i dens mest udviklede form i Danmark. Men starten var vanskelig, og på en måde alligevel meget enkel. De første sabotører fik med stort besvær fremstillet en slags manual i sabotage, kaldet 'kogebogen'. Den gav vejledning i, hvordan man med primitive midler kunne fremstille brandbomber, starte brande og gøre anden skade. Det fik startet en serie brande over hele landet. Den mest opsigtsvækkende aktion fandt sted den 26. juli og var rettet mod et bådeværft i Københavns Nordhavn, Nordbjærg & Wedell, der fremstillede tyske hurtigbåde af træ.

Den væbnede kamp var begyndt. Det var denne aktion, der fik statsminister Vilhelm Buhl til mikrofonen for at advare danskerne mod de mulige følger af sabotage og for at bede dem hjælpe politiet med at fange sabotørerne: "Vær med til at gøre det klart for alle, og navnlig for de unge, at den, som begår sabotage eller hjælper med dertil eller overfor myndighederne tilbageholder viden om sabotageplaner eller undlader at medvirke til opklaring af sabotage, handler mod sit fædrelands interesse." Opfordringen var ikke så upopulær, som den blev husket efter krigen. Flertallet af danskere oplevede stadig sabotage som noget truende, eller i det mindste som en meningsløs ødelæggelse af danske værdier.

Når Buhl særlig fremhævede de unge var det fordi han var klar over, at det var herfra nye sabotører ville blive rekrutteret. Den 17-årige gymnasielev Hans Edvard Teglars hørte talen og noterede i sin dagbog: "I skolen talte vi om statsministerens tale, det er vist

Karl Christensen, en 29-årig tidligere frivillig fra den spanske borgerkrig, fortalte siden, hvordan han sammen med en kammerat den 26. juli 1942 startede branden i værftet:

"Jeg havde to brandbomber og en lille flødeflaske med benzin liggende på loftet i Tømrergade og min pistol, en 6,35 mm med seks skud, en nip-tang og min lommekniv, og således udrustet drog jeg i krig. På vejen ned ad trappen møder jeg Johan. Da vi kom derud, stod vi og lurede, til tyskeren var væk, og så løftede jeg op (i pigtråden), og han kravlede under, og så holdt han for mig, og vi fimsede om bagved. Der stod vi, til vagten havde været der og var gået igen. Så kravlede vi op ad en stabel brædder ved værftsbygningen, og jeg pillede en rude ud med min nip-tang og lommekniv og lukkede op med hasperne ...

Så kravlede jeg ind og anbragte én brandbombe i en bunke spåner og så hen med en brandbombe i den anden ende af bygningen. Det skulle jo gå hurtigt. Man blev våd alle vegne af sved, for det var drønen-de varmt derinde. Så satte jeg den anden brandbombe op mellem nogle mahogni-li ster. Inden jeg smuttede op til vinduet, smed jeg en tændstik hen i spåndyngen. Det var nok den, der virkede."

sjældent, man hører en så slap og holdningsløs omgang sludder." Ikke længe efter var Teglars selv aktiv i sabotagen i København.

I begyndelsen af 1943 havde sabotørerne skaffet sig rigtigt sprængstof ved at stjæle aerolit eller troyl fra danske og tyske lagre, og i foråret 1943 fik man fra luften ved SOE's hjælp nedkastet de første beskedne forsyninger af engelsk plastisk sprængstof og professionelle tændingsmidler. Sabotørerne var fascinerede af disse hypermoderne ødelæggelsesmidler, der da også var helt nyudviklede til formålet. Stål og bygninger kunne så at sige flås i stykker med en ringe mængde sprængstof, der kunne tidsindstilles nøjagtigt. Det kunne æltes og formes. Typen "808" gik under navnet 'marcipan', for sådan så det ud, og opløsningsmidlerne i sprængstoffet lugtede også som marcipan. Der skulle kun ganske lidt til at slå en væg ind.

Sabotagen som partisankrig

I løbet af 1943 blev sabotagen en del af hverdagen i København og i de større provinsbyer. I takt med det stigende antal aktioner og de stadig kraftigere sprængladninger blev også konfliktniveauet optrappet. I sommeren 1944 udførtes en række stort anlagte aktioner, af hvilke nogle formede sig som regulære partisanangreb i fuldt dagslys mod udvalgte virksomheder: Globus, Neutrofon, Nordværk, Ambi og Riffelsyndikatet. Der var tale om velbevogtede virksomheder, som producerede for den tyske krigsindustri. Den skærpede bevogtning var i sig selv en følge af den øgede sabotagevirksomhed. Sabotagevagterne kunne og skulle ikke forhindre sabotager for enhver pris, kun gøre det mere besværligt at gennemføre

dem. Men sammenstød var uundgåelige. I december 1943 likviderede sabotageorganisationen Bopa for første gang en sabotagevagt, som med held havde sat sig til modværge under en aktion og herunder såret en af sabotørerne med maskinpistolskud.

På Nordværks hovedfabrik tog tyskerne selv del i bevogtningen. Der blev bygget antiluftskyts-platorme på taget, og tyske soldater patruljerede på gaderne uden om fabrikken. Den 28 september 1944 angreb organisationen Holger Danske med op mod 100 mand hovedfabrikken i Aldersrogade, alene med det formål at erobre vagternes våben og ammunition. En plan om at overrumple sabotagevagtposterne én for én mislykkedes. Et skud blev hørt af den tyske gadepatrulje, og da flakskytset på taget begyndte at blande sig i kampen, måtte sabotørerne trække sig tilbage. Angrebet var en fiasko og kostede ved et stort held kun to sårede sabotører.

Så var det gået bedre, da Bopa på selveste D-dag, den 6. juni 1944, angreb fabrikken Globus i Glostrup, som fremstillede flydele til tyskerne. Fabrikken var bevogtet af en vagtstyrke fra Sommer-korpset, der til dels var forskanset i betonstillinger. Vagtstyrken måtte nedkæmpes inden lastbilerne med sprængstoffet kunne køres ind og bomberne monteres. Selve angrebsstyrken bestod af fem grupper, og rundt om fabrikken var der placeret folk, der kunne give angriberne rygdækning. I alle vejkryds var der anbragt maskingeværer. Der var i alt ca. 100 deltagere i aktionen, og den blev en succes. Ødelæggelsen af Globus var på det nærmeste total, men aktionen var også blodig. Af tolv sabotagevagter blev de fem såret, heraf to dødeligt. Sabotørernes tilbagetog var heller ikke

Erling Foss, der var med til at stifte Frihedsrådet, skrev i december 1941 om danske industrivirksheders leverancer til Tyskland: "Hvorfor skal danske virksomheder lægge fabrik m.m. til for at fremstille våben til Tyskland. Dele til tanks. Dele til undervandsbåde, sy tøj til tyske soldater og lave støvler til dem? Selv om der bliver givet kompensation i form af råmaterialer, og det hævdes, at arbejderne ellers gennem arbejdsløshed tvinges til at tage arbejde i Tyskland, så gælder disse undskyldninger ikke. De, der har ansvaret, tjener jo penge for disse leverancer - det er ikke gjort for arbejdernes og funktionærernes skyld. Det er grimme penge at tjene, som de vil skamme sig over livet igennem, og de kan ikke skyde sig ind under, at de er blevet tvunget til det, for det passer ikke. Den tyske værnemagt har hidtil ikke anvendt tvang."

Illegal plakat

uden tab. Tilbagetoget foregik i biler, og en af dem blev på Roskildevej beskudt af sabotagevagterne fra en anden virksomhed. Bilens chauffør blev dræbt.

Sabotagens omfang og effekt

Det samlede antal sabotageaktioner mod virksomheder under besættelsen var ca. 3.000. Heraf var 862 rettet mod maskinfabrikker, maskinværksteder og lignende. Reparationsvirksomheder som f. eks. autoværksteder ramtes 231 gange, mens der er noteret 684 aktioner mod mål af typen slagtere, købmænd, bagere og hoteller. Andre måltyper var skibe, i alt 99 aktioner, 110 aktioner var rettet mod el-forsyning, og 154 mod danske nazister. Aktioner direkte mod den tyske Værnemagt i Danmark – altså kaserner, køretøjer eller andre installationer – er opgjort til 320, eller kun 11 % af det samlede antal. Man undgik at angribe de tyske tropper direkte, og derfor blev ret få tyskere dræbt af sabotagen. Der var i alt gennem hele krigen et par tusinde sabotører, afhængigt af, hvor mange aktioner man vil kræve for at kalde en mand 'sabotør'. At der var så relativt få, skyldtes ikke mangel på mod og vilje til at være med, men en række andre forhold. Først og fremmest var faren ved det illegale arbejde så stor, at organisationerne arbejdede med kraftige sikkerhedsbestemmelser - der var dødsstraf for sabotage fra august 1943. Rekrutteringen skete ved, at man spurgte folk, som man kendte og havde tillid til, om de ville være med. Hertil kom, at antallet af rimelige mål trods alt var begrænset, og det var også begrænset, hvor mange sabotører organisationerne kunne klare at have med ad gangen. Efter nogle få aktioner måtte en sabotør nemlig typisk 'gå under jorden' dvs. leve under falsk navn og hele tiden på nye adresser, og der skulle organisation og penge til at holde de illegale kørende. Sabotagens nødvendige 'hjælpetropper' var mange: folk, der sørgede for husly, hjalp med mad og medicin, skaffede rationeringskort og arrangerede flygtveje og transport.

Men hvilken effekt og betydning havde sabotagen? Stort set kunne den ikke forhindre, at den danske industri arbejdede for Tyskland, eller at danske små og store firmaer betjente besættelsesmagten her i Danmark. Det er muligt, at de stadigt større sabotager fra slutningen af 1943 skræmte nogle virksomheder fra at

påtage sig tysk arbejde. Men andre var ligeglade, da de fik deres tab erstattet over krigsforsikringerne..

Sabotagens vigtigste rolle lå snarere på det politiske og det psykologiske plan. I det mørklagte Danmark kunne for eksempel ildskæret fra en brand ved Roskilde ses i København. Mange industrier lå midt i beboelsesområder, og med sprængningerne fulgte natlige ildglint og dumpe drøn, der kunne høres over hele byen. Næste morgen kunne man bese ruinerne i dagslys. De lå der som vidnesbyrd om, at besættelsesmagten havde lidt et kontroltab. Over for udlandet virkede billeder af ruinerne som en slags ansøgning om at blive regnet med blandt de allierede. Efter nogle af de største aktioner i 1944-45 modtog man faktisk takketelegrammer fra de allieredes hovedkvarter. Det gælder således det omtalte angreb på Globus-fabrikken i juni 1944.

Jernbanesabotage

Umiddelbart efter invasionen i Normandiet den 6. juni 1944 udstedte den allierede overkommando, SHAEF, 'operationsbefaling nr. 1', som satte tyske troppetransporter øverst på listen over sabotagemål. Dermed blev danske sabotører inddraget i den allierede krigsførelse. Især efter den finsk-russiske våbenstilstand den 19. september 1944 blev de tyske troppetransporter via Danmark meget nøje fulgt af de allierede. Våbenstilstanden betød nemlig, at 200.000 kampvante tyske tropper gradvist blev overført fra Finland til Nordnorge. Herfra skulle de videre til det europæiske fastland for at afstive den voklende tyske front. De tyske tropper blev normalt transporteret med skib til Århus, og herfra videre sydpå med tog. Næsten alle de godt 1.500 linieafbrydelser, som den danske, eller rettere sagt den jyske jernbanesabotage, forårsagede, fandt sted fra efteråret 1944 til maj 1945.

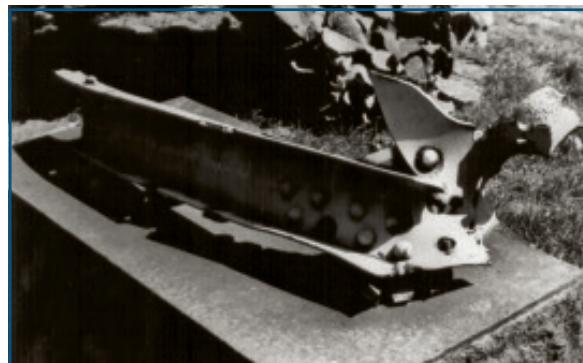
Det var i mange år den almindelige vurdering, at Århus-sabotørerne og andre jyske jernbanesabotører i krigens sidste måneder ydede et værdifuldt militært bidrag til den allierede krigsførelse. Men så viste en historisk undersøgelse af materiale i DSBs arkiver, at forsinkelser som følge af jernbanesabotage kun havde haft ringe eller måske slet ingen indflydelse på de militære begivenheder længere sydpå, først og

fremmest på grund af manglende koordinering. Skaderne blev som regel repareret inden for få timer eller samme døgn.

Forresten var jernbanenettet, set fra tyskernes synspunkt, så hensigtsmæssigt opbygget, at der ofte var alternativer til den sprængte jernbanelinje. De allierede har nok ikke haft mulighed for at bedømme jernbanesabotagens effektivitet nøjagtigt. Men det samtidige materiale viser, at de i hvert fald har tillagt de mulige forsinkelser, den kunne påføre troppeforskydningerne, operativ betydning. Mand og mand imellem var man i det besatte Danmark tilbøjelig til at dele den allierede opfattelse af jernbanesabotagens effektivitet: Enhver rejsende i krigens sidste måneder kunne i hvert fald skrive under på, at sabotagen konstant medførte forsinkelser for DSBs persontrafik. Om tyskerne har følt jernbanesabotagen som en alvorlig belastning eller blot som et irritationsmoment, ved vi mindre om. Men at de har måttet tage den i betragtning i deres planlægning, genspejles i de tyske akter. Den 6. februar 1945 indløb en telefonisk besked fra førerhovedkvarteret til den øverstkommanderende i Danmark, generaloberst Lindemann: "Føreren forventer, at yderligere sabotageanslag mod troppetransporter vil blive bekæmpet med alle midler". Konklusionen må være, at jernbanesabotagen, i lighed med de øvrige former for sabotage, først og fremmest havde stor psykologisk virkning. Man følte at Danmark på denne måde gav sit bidrag til kampen mod fjenden på linje med de store allierede. Indtrykket af jernbanesabotagens effektivitet blev bestyrket af rosende ord fra London.

Likvideringer

Da kampen mellem besættelsesmagten og modstandsbevægelsen 1944-45 skærpedes, blev stikkerlikvideringer også en del af hverdagen. For at kunne arbejde effektivt havde Gestapo stærkt brug for danske meddelere og angivere, og disse var naturligvis en stor fare for modstandsbevægelsen. Det vigtigste middel til at undgå stikkeri var at undlade unødvendig snak. De illegale blade var fulde af opfordringer til at holde tæt med oplysninger, men det var ikke tilstrækkeligt. Frihedsrådet erklærede nytår 1944 krig mod stikkerne og tillod likvideringer. Man regner med, at der

Sabotagesprængt
jernbaneskinne 1944

Lederen af 5. Kolonne i Århusområdet rapporterede umiddelbart efter krigen om sit virke:

"I juni 1944 begyndte der at blive et behov for en virkelig sabotageorganisation, ikke mindst da de tyske tropper begyndte at strømme igennem landet. Bylederen, kaptein Frisenvang, bad mig da om at overtage ledelsen af hele sabotagearbejdet i Århus, særligt med henblik på jernbanesabotagen ... Der havde tidligere i Århus været organiseret et par jernbanesabotagegrupper, men det havde ligget stille et halvt års tid, og der havde praktisk talt aldrig været udført arbejde af betydning ... I løbet af kort tid – i juli 1944 – havde vi stablet fire jernbanegrupper på benene, således at vi til nød kunne betjene samtlige baner, der udgik fra Århus."

blev foretaget lidt over 400 likvideringer. Drabene er blevet begrundet som nødværge under krig, men nye undersøgelser har påpeget, at forestillingen om, at alle likvideringer var resultat af grundige undersøgelser, er overdrevet. Drabene var heller ikke altid begrænset til de egentlige angivere; de kunne også ramme en bredere kreds af personer, der blev opfattet som en sikkerhedsrisiko. De fleste likvideringer fandt sted i besættelsens sidste fase, og her kunne det være grund nok, at en person f.eks. bar fjendens uniform som medlem af et af de mange vagtkorps, som tyskerne havde rekrutteret danskere til.

Frihedsrådet blev stiftet den 16. september 1943. På mødet var følgende store organisationer repræsenteret: Frit Danmark (Mogens Fog), DKP (Børge Houmann), Ringen (Frode Jakobsen), De Frie Danske (Erling Foss) og Dansk Samling (Jørgen Staffeldt). Det var hermed lykkedes den danske modstandsbevægelse som den eneste i Europa at skabe en central ledelse, som bestod af alle de vigtigste organisationer. Med blandt stifterne var også Aage Schoch, der ikke repræsenterede nogen organisation. For SOE deltog Flemming B. Muus som observatør.

Rådet havde ingen formaliseret ledelse, men der var en inderkreds med stor indflydelse, som bestod af Mogens Fog, Børge Houmann og Frode Jakobsen. Frihedsrådet blev modstandens ubestridte centralorgan, men rådets direkte kontrol med modstandsorganisationen aftog vest for Storebælt, og der var mange i DKP, som var meget skeptiske over for Frihedsrådet. Modstandsbevægelsen stod i det hele taget delt i samfunds-politiske spørgsmål, og disse fronter delte også rådet. DKP og Dansk Samling forsøgte umiddelbart før befrielsen at få vedtaget et socialt og økonomisk program, men det blev afvist. Frihedsrådet oprettede efterhånden en række udvalg, dels til koordinering af modstandsaktiviteter, dels til forberedelse af befrielsen: Bladudvalget, Sabotageudvalget, Kommandoudvalget, Juridisk Udvælg og Arrestationsudvalget.

Den brutale stemning, der herskede i besættelsens sidste år kan belyses ved et par eksempler. Da Bopa's aktion mod Globus fandt sted i juni 1944 var hadet mellem sabotører og Sommer-korpsets sabotagevagter så stort, at Bopa på forhånd havde planlagt at likvidere de Sommer-folk, der ikke blev dræbt under kampene. Da det kom til stykket, blev det dog ved tanken: "Vi kunne ikke få os til at skyde på folk, der havde overgivet sig". Sådanne hæmninger satte man sig ud over i Holger Danske, da organisationen i november 1944 gennemførte et overfald på Sommer-korpsets vagthold på Lundtofte Flyveplads, alene med det formål at slå Sommer-folk ihjel. Da en af vagterne, som havde overgivet sig, bad om at måtte tage sine støvler på, inden han skulle udenfor, lød det korte svar: "Dem får du sgu ikke brug for". Diskussionen om likvideringerne og fortællinger om, hvordan de foregik, er med jævne mellemrum kommet frem lige siden besættelsen.

Undergrundshæren

Fra 1943 havde de allierede blikket rettet mod den kommende invasion; den var hele omdrejningspunktet for deres militære planlægning. SOE gav ved års-skiftet 1943-44 den danske modstandsbevægelse ordre om at opbygge en undergrundshær af såkaldte militærgrupper. De skulle træde i aktion i tilfælde af en allieret invasion og samarbejde med allierede styrker. I december 1944 var man nået op på omkring 10.000, i februar 1945 var tallet steget til 20.000, og det anslås, at der ved befrielsen i maj 1945 var næsten 50.000, som var tilknyttet undergrundshæren.

Militærgrupperne kom aldrig for alvor i ilden, fordi der aldrig kom en allieret invasion i Danmark, og fordi tyskerne kapitulerede inden kamphandlingerne nåede dansk jord. Mange har derfor gjort sig lidt lystige over de såkaldte 'ventefolk', som først kom i aktion, da krigen var slut. 'Fritidskæmpere' eller 'de sidste dages hellige' er blot et par af betegnelserne om folkene i militærgrupperne. Det er dog meget let at sige om folk, som faktisk havde gjort op med sig selv, at de ville sætte livet ind på at slås mod tyskerne, når 'Dagen' kom! Men, som det også er blevet sagt, tør man næppe tænke tanken til ende, hvis værnemagten havde valgt kampen og havde sat sine 170.000 sol-

dater ind mod undergrundshærrens let udrustede og utrænede mandskab. Instruktionen i våbenbrug var spredt og usystematisk, og manglen på våben betød, at kun ca. en tredjedel af mandskabet i det hele taget var bevæbnet. Med den fredelige kapitulation kunne de mange M-grupper koncentrere sig om bevogtningsopgaver.

Denne udvikling betød også, at de uklare kommandoer aldrig rigtig blev sat på prøve. Danmark var i forbindelse med etableringen af M-grupperne blevet opdelt i 6 regioner. Den allierede overkommando havde forestillet sig en ordning, hvor hver region var direkte underlagt allieret kommando. Sådan kom det ikke til at gå, Frihedsrådet insisterede nemlig på at have kommandoen over den danske undergrundshær. Men hvis man kom i kamp, skulle ledelsen af modstandsstyrkerne overgå til general Gørtz, og han var loyal over for politikerne. Der var altså mange forskellige interesser, og nogle historikere mener, at hele organisationen i virkeligheden var temmelig teoretisk. De enkelte illegale organisationer prøvede også at fastholde egne kommandoveje og kontrol med deres del af den fælles modstandshær. Det gjaldt bl.a. Bopa og Holger Danske, og den danske hærs militærgrupper i Københavnsområdet, de så kaldte O-grupper, blev holdt helt uden for kommandostrukturen.

Betydningen af den illegale hær, der blev etableret 1944-45, kom til at ligge på et andet plan end det militære. Selv om de 50.000 mand kun udgjorde 1% af den danske befolkning, gav M-grupperne nemlig modstandsbevægelsen en politisk og folkelig bredde, som den tidligere ikke havde haft. En undersøgelse af de omkring 12.000 mand i den sjællandske og lolland-falsterske region viser, at rekrutteringen via arbejdsplasser og erhverv spillede en betydelig rolle. Kontorister og proprietærer, fiskere, lærere, maskinarbejdere og skibsbyggere dannede 'erhvervsgrupper', fabrikker og hospitaler og andre arbejdsplasser stillede hele delinger og kompagnier. Ideologisk set fjernede denne massetilslutning modstandsbevægelsen fra det oprindelige udgangspunkt, som havde været domineret af små yderfløje i dansk politik. Man nærmede sig en folkelig fællesnævner. Det blev Ringen, den mest politisk mest moderate af de fire illegale

M-gruppe på vagt ved Christiansborg 5.maj 1945. Royal Airforce huen var et af besættelsetidens populære symboler

I befrielsessommeren 1945 var frihedskampen den mest populære drengesleg

organisationer bag Frihedsrådet, som blev den samlede kraft i arbejdet med undergrundshæren. Ringens ledelse bestod bl.a. af socialdemokrater, heriblandt organisationens grundlægger Frode Jakobsen, og medlemmerne af Ringen var ikke folk, der satte spørgsmålstege ved det bestående samfund. Man var derfor i stand til at trække mennesker, der oprindelig havde støttet samarbejdspolitikken, ind i modstandsarbejdet. Etableringen af undergrundshæren ændrede den danske modstandsbevægelse.

MEDLØBERE OG OUTSI

Portræt af
dansk SS-frivillig.
Nationalmuseet

DERE

Om morgen den 9. april 1940 stillede kaptajn Erik Lærum som planlagt til kursus på Hærens Officersskole på Frederiksberg slot. Her mødte der ham et billede af fuldkommen forvirring. Nogle af hans officerskammerater var i civil, og snakken gik. Om hvordan Kastellet var blevet besat, at der havde været skydning ved Amalienborg, men at al kamp nu var indstillet efter ordre fra regeringen. Lærums eget tjenestedsted var Sjællandske Flyverafdeling på Værløse flyveplads, hvor han til daglig var chef for en eskadrille. Værløse var blevet angrebet af tyske fly, mens han endnu lå derhjemme ogsov. Ingen danske kampfly var nået på vingerne, og de fleste var tilintetgjort. Der var nok at tænke over, og for en mand i dansk uniform føltes hjemvejen som at løbe spidsrod: "De fleste af dem, jeg mødte", fortæller han, "var på vej til arbejdet og overfusede mig fra cyklen med de groveste udtryk ... Folk kunne ikke tro andet, end at de danske officerer havde sviget deres pligt". For Erik Lærum selv blev oplevelsen af den 9. april 1940 et politisk vendepunkt. Han mente, at det var landets egne demokratiske politikere, der havde forrådt Danmark, fordi man ikke i tide havde oprustet. Kaptajn Erik Lærum blev nazist og meldte sig ind i DNSAP, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti.

Genvej til magten?

Der var mange andre, der i 1940 gjorde som Erik Lærum. DNSAP havde i 1939 ca. 5.000 medlemmer. Men i månederne efter besættelsen steg tallet kraftigt, og ved årets slutning var det vokset til næsten 14.000. I DNSAP gav man sig straks efter den 9. april til at forberede en magtovertagelse. Men 14.000 medlemmer var ikke nogen massetilslutning, og det gav bagslag, da partiet brugte mindehøjtideligheder for de danske soldater, der faldt den 9. april, som propaganda for en nazistisk magtovertagelse i Danmark. Der var måske nok en del, der ligesom Erik Lærum mente, at det var landets egen demokratiske regering, der på grund af

sin forsvarspolitik var skyld i den tyske besættelse. Men de færreste kunne se, at det skulle være et argument for at overlade magten til de danske nazister og deres fører Frits Clausen. Tværtimod, de allerfleste betragtede simpelthen de danske nazister som landsforrædere. Frits Clausens eneste mulighed var derfor at få tyskerne til at overdrage ham regeringsmagten i Danmark, men det blev ikke til noget. På tysk side så man helt praktisk og meget lidt ideologisk på problemerne. Så længe samarbejdet og forhandlingerne med den danske regering fungerede godt, var der ingen grund til at give magten til DNSAP. Partiets ledere var politiske amatører uden regeringserfaring, og de havde befolkningen imod sig. De danske nazisters politiske nedtur nåede bunden ved folketingsvalget i marts 1943, hvor de efter tre års ihærdig indsats kun fik 3 mandater. Frits Clausen nedlagde sit hvert som fører, og tyskerne lukkede for den økonomiske støtte til DNSAP. Eftersom de danske nazister aldrig fik del i regeringsmagten, blev partiets samarbejde med tyskerne ikke så tæt, som det var tilfældet med de norske og de hollandske nazister. DNSAP fik således som parti ikke noget ansvar hverken for aktionen mod de danske jøder eller for de senere terrorkampanjer. Danske nazister var i høj grad med til at udføre den tyske terror i Danmark, men det var som enkeltpersoner, ikke partimedlemmer. Men hvad ville der være sket, hvis DNSAP var kommet til magten? Hvordan ville Frits Clausen have handlet? Ideologisk og organisationsmæssigt var det danske nazistparti en tro kopi af det tyske, og der blev udarbejdet planer for en DNSAP-kontrolleret dansk stat. Hvordan det var gået i praksis, kan man imidlertid kun gætte på, men der var nok på flere måder blevet lagt samme kurs, som det norske nazistparti og dets leder Vidkun Quisling styrede. Nogle opfatter Frits Clausens holdning til rasepolitik som moderat, og i hvert fald dæmpede han af taktiske grunde den anti-jødiske agitation. Nazistiske blade i Danmark havde dog mange anti-semitiske

Nazistisk mønster-familie. Far i SA og drengene i NSU

indslag, og det synes klart, at man ved en overtagelse af regeringsmagten ville have påbegyndt en udrensning af jøderne fra samfundslivet.

Nazistisk ungdom

Mens DNSAP, der i 1943 nåede sit maksimale medlemstal på 20.000, aldrig blev en massebevægelse i Danmark, var den til gengæld mere velorganiseret og mere målrettet end før krigen. Næsten 50% af de nazistiske vælgere var også medlemmer af partiet, og i de fleste tilfælde var hele familien, både far, mor og børn, med i nazistiske organisationer. Den danske nazisme var ikke kun et politisk parti; der var tale om et helt nazistisk miljø, som udgjorde rammen om den enkeltes liv.

Den mest dynamiske del af det nazistiske miljø var NSU, Nationalsocialistisk Ungdom, oprettet i 1934. NSU's formål var gennem leg, idræt og arbejde at skole de 10-18 årige til nazistiske samfundsborgere, og organisationen var en nøje parallel til Hitler-Jugend i Tyskland. Det er i NSU vi i november 1940 genfinder kaptajn Erik Lærum, nu som landsungdomsfører og leder af en storstilet propagandaoffensiv. Målsætningen var at øge medlemstallet fra 500 til 10.000 i løbet af seks måneder. Det var urealistisk højt sat, men man opnåede 2000 medlemmer, og denne firdobling af NSU var i sig selv et betydeligt resultat. NSU indgik i de planer, som DNSAP i vinteren 1940/41 lagde for en overtagelse af regeringsmagten i Danmark. Lærum udarbejdede i februar 1941 et lovforslag, der skulle gøre NSU til statsungdom, dvs. den eneste tilladte ungdomsbevægelse i landet, og som skulle fungere "som støtte for skole og hjem til legemlig, åndelig og moralsk opdragelse i nationalsocialistisk ånd til folkets gavn og til forståelse af folkefællesskabet".

Erik Herløv Nielsen, NSU'er og SS-fri-villig, om et møde i KB Hallen i 1942: "Iscenesættelsen var perfekt. Op-marcherede SA-folk i lange støvler, brunskjorter og skråremme, faner, standarter, hornmusik, projektørlys og gjaldende trompetfanfarer. Efter tysk forbillede var hensigten at omstille ungdommen fra fredelige sysler til lykken ved at marchere og dø for fædrelandet og virkningen af mødet på mit unge sind (og sikkert også på mange andres) udeblev da heller ikke, det var, som fornøj jeg ideens dynamiske kraft gennemstrømme både sjæl og legeme, og jeg følte min egen styrke svulme til uanede højder, komme hvad der vil, sejren er vor!!"

Før besættelsen var bestod NSU næsten udelukkende af drenge. I 1943 var andelen af piger vokset til 50% af medlemsskaren

Beredt for Danmark

Medlemstallet holdt sig omkring de 2.000, og selv om NSU var en lille organisation formåede den også at tiltrække unge, der befandt sig uden for det nazistiske miljø. Andelen af unge, der kom fra ikke-nazistiske hjem, var faktisk overraskende stor, nemlig omkring halvdelen af medlemmerne i NSU.

Men hvad var det, der kunne virke så tiltrækkende ved NSU? For nogle var det givetvis en fascination af bevægelsens ydre former: faner, uniformer, emblemer og parader. Foruden et godt udbud af spændende fritidsaktiviteter, hvoraf mange var militært præget.

Andre NSU-medlemmer beskriver, hvordan de blev tiltrukket af den nazistiske ideologis dyrkelse af helte og heroiske kampe, troskab og ære, fædrelandskærlighed og offervilje. Deres rollemodel og kultfigur var SS-Sturmbannführer Christian Frederik von Schalburg, chef for Frikorps Danmark, tidligere officer i den danske hær og landsungdomsfører for NSU. Schalburg var manden, der personificerede den nationalsocialistiske helteskikkelse, og hans popularitet i det nazistiske miljø var enorm. Da han i 1942 faldt ved østfronten, fik han martyrstatus blandt sine egne.

Flere af nazismens elementer, både i form og indhold, kan genfindes i andre af tidens danske ungdomsbevægelser; men ingen steder så sammenhængende og konsekvent udformet som hos NSU.

Nazismen appellerede til den unge generations drøm om og længsel efter fornyelse. De unge blev i nazistisk ideologi og propaganda mødt med visioner om fremtiden, hvor ungdommen var tildelt en fremtrædende rolle, og hvor unge kunne føle sig betydningsfulde. Ungdommen fik en mission, og den bestod ikke kun i ord og taler. Idealerne kunne omsættes i handling – det var bogstaveligt talt blodig alvor.

At der ikke blev talt for døve øren, viser bl.a. dette uddrag af et brev skrevet på vej til østfronten i 1942: "For os er Nationalsocialismen mere end et nyt politisk system, det er en idé, en religion, som vi har svoret til og som vi vil være tro mod til vort livs ende. Vi rejser ud for vort lands skyld, idet du Mor Danmark, fortjener en ærefuld plads i den nye tingenes orden ... i dette verdensopgør mellem lysets og mørkets magter skal der ej spørges forgæves om Danmarks ungdom – den

er, som den altid har været og vil være ud i fremtiden, på vagt for Danmark. Vi sejrer eller dør". Det var sådan nazistiske unge formulerede svarene på, hvorfor de var på vej til fronten. Af de fleste NSU-frivillige blev krigen mod Sovjetunionen opfattet som et korstog – en hellig krig.

Hvem var nazisterne?

Der har været tradition for at beskrive de danske nazister som tabere og outsidere; mennesker der af sociale, økonomiske eller psykiske årsager kunne siges at være rodløse eksistenser. Med deres tilslutning til DNSAP protesterede de mod samfundet, og i det nye miljø fandt de den accept, som de mente at have krav på. Et godt eksempel på denne opfattelse er nazistfiguren Holger i den populære tv-serie Matador. Men den såkaldte outsider-teori går helt tilbage til besættelsestiden og befrielsen. I årene efter 1945 blev der af sociologer, kriminologer, psykiatere og psykologer lavet videnskabelige undersøgelser, der skulle belyse evt. afvigende træk hos de danskere, som under retsopgøret blev dømt for landsskadelig virksomhed under besættelsen. En stor del af dem var nazister. Undersøgelserne viste imidlertid, at landssvigerne stort set ikke adskilte sig fra pæne gennemsnitsdanskere, så outsider-teorien kunne ikke bevises. Det at være nazist fremstår derfor først og fremmest som et personligt politisk valg, og det er også det billede, som de nyere historiske undersøgelser af besættelsestiden tegner.

Hvordan kan man så forklare, at outsider-teorien blev så udbredt, både dengang og i dag? Måske fordi det i sig selv kan være ubehageligt at acceptere, at tilslutning til nazistisk ideologi og politik ikke automatisk ligger uden for normalitetens rammer. Der kan også peges på et behov for at lægge så stor afstand til nazismen som muligt efter det fulde kendskab til nazismens forbrydelser. Hertil kom oplevelsen af de yderst brutale metoder, som danskere i de frivillige korps i tysk tjeneste anvendte i de sidste år af krigen, og som var nærliggende at opfatte som udslag af et afvigende adfærdsmønster. Antinazismen var efter krigen den indlysende og eneste korrekte holdning, og demokratiet blev oplevet som den naturlige og selvfølgelige styreform. Det var ikke altid tilfældet før krigen, heller

Hverveplakat for
krigstjeneste i SS

ikke i Danmark. Dengang var antidemokratiske synspunkter og bevægelser ikke så usædvanlige. DNSAP havde skilt sig ud ved at være en meget tydelig kopi af det tyske nazistparti, men andre politiske kredse, bl.a. dele af de store borgerlige partiers medlemmer og vælgere, var også påvirket af fascistisk og nazi-stisk tankegang. Det kunne nok være et ekstra motiv til efter krigen at rette al opmærksomhed mod de få danske nazister og stemple dem som afvigere.

Frikorps Danmark

Mens det aldrig lykkedes DNSAP at bryde igennem som politisk massebevægelse, havde partiet til gengæld en vis succes med sine anstrengelser for hverve danske til tysk krigstjeneste i SS. Danmarks størrelse taget i betragtning var det et betydeligt antal unge, som DNSAP var med til at sende til fronten. I alt mellem 6.000 og 7.000 danskere kom i tysk krigstjeneste, heraf var de 1.500 henvet gennem det tyske mindretal. Antallet af faldne var ca. 2.000. Hervnningen begyndte i 1940, men den tog først for alvor fart med oprettelsen af Frikorps Danmark efter Hitlers angreb på Sovjetunionen i juni 1941. Den danske regering besluttede som led i samarbejdspolitikken at give efter for tyske krav og tillade hervningen. Officerer i den danske hær, som måtte ønske at melde sig, fik endda stillet gunstige betingelser i udsigt for at genindtræde i hæren efter endt fronttjeneste. For at skaffe så mange frivillige som muligt blev det i DNSAP's propaganda fremhævet, at friorpset var "upolitisk og rent dansk". Som en yderligere understregning af denne påstand blev Frikorps Danmark sat under kommando af oberstløjtnant C.P. Kryssing, der ikke var nazist. Men allerede mens korpset var under uddannelse og træning i Tyskland og Polen, blev den nazistiske dominans i korpset tydelig. Halvdelen af de frivillige var medlemmer af DNSAP, og historikerne skønner, at langt flere, nærmere tre fjerdedele, var af nazistisk overbevisning. De brød sig ikke om betegnelsen 'upolitisk', og i februar 1942 kogte gryden over: "I morges var gangene i vor kompagnibygning overmalet med opråb som f.eks. 'Ned med demokraten Kryssing'... Mægtig ballade". Sådan skrev en friorpsmand i sin dagbog. Der var nærmest mytteri, og det endte med, at Kryssing blev udskiftet med en dansk SS-officer.

Det var den allerede omtalte C.F. von Schalburg, en renlivet nazist. Det, som danske nazister og ikke-nazister var fælles om i Frikorps Danmark, var først og fremmest en antikommunistisk indstilling. Nogle så også felttoget mod Sovjetunionen som en mulighed for at hjælpe Finland med at få revanche for Sovjetunionens angreb i 1939.

Ilddåb og dansk orlov

I maj 1942 kom Frikorps Danmark i kamp for første gang, ved Ilmen-søen i Rusland, hvor 100.000 tyske tropper var omringet. Det danske tabtal i disse kampe var 73 døde og 274 sårede. Blandt de faldne var von Schalburg, og kommandoen overgik til en anden dansk officer, K.B. Martinsen. Også han var en fremtrædende nazist.

I begyndelsen af august blev Frikorps Danmark trukket ud af kampene ved Ilmen-søen, og som en anerkendelse for sin indsats fik korpset bevilget en hel måneds samlet orlov i Danmark. Det var samtidig en anledning til at gøre propaganda for hervningen. Frikorps Danmark ankom til Københavns Hovedbane-gård den 8. september 1942 og gik propagandamarch gennem byen til Kastellet. De 850 uniformerede friorpsmænds tilstedeværelse i gadebilledet gav politiet nok at se til. Både i København og i de forskellige byer, som de enkelte friorpsmænd efterhånden rejste hjem til. Det kom til en række voldelige episoder. I samtidens bevidsthed var der ingen tvivl om, at det var friorpsmændene, der provokerede og selv sågte balladen. Men i mange tilfælde var de involverede civile personer ikke slet så sagesløse, som de bagefter gav udtryk for over for politiet.

Det var friorpsmændene forbudt at bære skydevåben under orloven – hvad ikke alle dog rettede sig efter. En af de alvorligere episoder fandt sted i Odense, hvor en friorpsmand, der om aftenen var på vej hjem med sin kone, havde set, at en anden friorpsmand var i knibe over for et opløb. Han trak sin pistol for at sprede opløbet, men bagefter fulgte folk efter ham med råb som: "Nu skal vi se, hvor han bor!" Hans kone begyndte at græde, og manden tog igen pistolen frem og affyrede to skud mod forfølgerne på 8-10 skridts afstand, hvorved to af dem blev såret.

Overladt til sig selv i en fjendtligt indstillet befolkning

Frikorps Danmark
hjemme på orlov
8. september 1942

kunne den enkelte frikorpsmand godt blive den lille; men når frikorpsfolkene i grupper opsøgte værtshuse og forlystelsessteder, så det anderledes ud. Både i København og Ålborg kom det til større værtshusbataljer, hvor skarer af frikorpsfolk drog hærgende fra sted til sted, uddelte tæsk på må og få, og smadrede reklameskilte med engelske og amerikanske symboler.

Men den 13. oktober var det forbi. Frikorps Danmark holdt afskedsparade for den tyske øverstbefalende, general von Hanneken, og også den danske hærs øverstbefalende, general Görtz, var til stede. Et par måneder senere blev frikorpsset igen indsat ved fronten, denne gang ved Nevel i Estland. Indsatsen varede til slutningen af marts 1943. To måneder senere, i maj 1943, blev Frikorps Danmark nedlagt som selvstændig enhed, og de danske frivillige indgik i den nyoprettede SS Division Nordland. Det gjorde en ende på illusionen om en særlig dansk indsats og fik en del af de frivillige til at søge om at blive hjemsendt. På den anden side kom der også nye til, blandt andet helt unge fra NSU, og en del danskere fortsatte med

at kæmpe i tysk tjeneste helt til krigens slutning. Det gjaldt bl.a. kaptajn Erik Lærum, som i 1943 meldte sig til Division Nordland. Andre vendte tilbage til Danmark, heriblandt K.B. Martinsen. Den tidligere leder af Frikorps Danmark blev her chef for en nyoprettet dansk SS-organisation, opkaldt efter den legendariske C.F. von Schalburg.

Schalburgkorps og ET

Et af de oprindelige formål med Schalburgkorpsset var at fungere som forskole for soldater til Waffen-SS. Alle officererne var tidligere officerer i den danske hær. Det var desuden meningen, at Schalburgkorpsset som en raceren SS-elite skulle gennemføre en systematisk nazificering af Danmark. Hensigten var, at korpsset skulle overtage funktionen som nazismens spydspids i Danmark efter DNSAP, som i foråret 1943 havde udspillet sin politiske rolle. Blandt Schalburgkorpssets mange afdelinger var der derfor også en propagandaafdeling og en racebiologisk afdeling, samt en afdeling for "Skoling og politisk Verdensan-

Torturinstrumenter anvendt af Gestapo

skuelse". Formålet var her at sætte dansk historie, kultur og politik ind i en større "germansk" sammenhæng, dvs. nazistisk og tysk. Disse tanker og planer var dog meget lidt konkrete, og Schalburgkorpsets historie som samlet organisation blev i det hele taget af kort varighed. Korpset var blevet grundlagt samtidig med det tyske nederlag ved Stalingrad i februar 1943, og i Danmark fik tyskerne efter 29. august 1943 også andet at se til. Sabotagebekämpelsen og den tyske terrorvirksomhed fra starten af 1944 betød, at det i praksis var korpssets militære afdeling, der fik betydning. Efter forlægning til Ringsted i begyndelsen af 1944 blev afdelingen sat ind i bekämpelsen af modstandsbevægelsen, med razzia- og bevogtningsopgaver. Den militære afdeling deltog også i tyskerne terrorindsats under folkestrejken i 1944. Schalburgkorps var forhadt i den danske befolkning, som bl.a. gav korpset ansvaret for tyske terroraktioner, der i almindelig tale fik betegnelsen 'schalburgtage'. I dag ved man, at de fleste af den slags aktioner faktisk ikke blev udført af Schalburgkorps, men betegnelsen er blevet hængende.

En anden vigtig afdeling, ET, dvs. efterretningsjenesten, blev helt løsrevet fra korpset og placeret under det tyske sikkerhedspoliti i Danmark. Kernen i ET bestod af danske politifolk, som havde adgang til politiets registre, og chefen for ET var en dansk politimand.

En dansk torturbøddel

I løbet af 1944 steg brugen af tortur stærkt. Tyskerne arresterede omkring 15.000 mennesker, der var mistænkt for deltagelse i modstandskampen. Af disse blev formentlig 1.500 til 2.000 underkastet tortur.

Det typiske billede er, at den anholdte blev pryglet, ofte i mange timer, med forhåndenværende genstande for at fremvinge en tilstælse.

Gestapo benyttede hyppigt danskere til disse opgaver, bl.a. den berygtede Ib Birkedal-Hansen og hans terrorgruppe.

Den 13. april 1945 blev en ung man ved navn Anders Holm ved et tilfælde anholdt i København med kompromitterende papirer på sig: "Gestapofolkene tilkaldte straks deres chef fra Politigården. Kort efter ankom Ib Birkedal, som straks begyndte at afhøre den tilfangetagne og stak ham et par øretæver. Derpå blev han taget med til Politigården og ført ind på Birkedals kontor. I de følgende timer blev Anders Holm mishandlet af en ubrudt serie slag med først gummiknippel, siden hundepisk og en tyk jernstang med kugle på enden. Når han besvimede af slagene og smerten, blev han vækket ved at blive brændt med cigaretter og stormtændstikker i næseborerne, i knæhaserne og under fødderne."

Hipo

I besættelsens sidste år skete der en stadig stærkere knopskydning og udspalning inden for de danske frivillige korps, der arbejdede for tyskerne. Mange tidlige SS-frivillige fandt en plads i et eller flere af disse korps. Man færdedes i samme miljø, og det var ikke større end, at man altid kendte eller mødte nogen, der allerede var en del af de andre grupperinger. Udviklingen er svær at overskue, men en væsentlig ændring var skabelsen af Hipo, som er en forkortelse

af Hilfspolizei. Hipo blev til efter tyskernes opløsning af det danske politi den 19. september 1944, og var formelt en afdeling under ET. Derfor havde Hipokorsets uniformer bogstaverne ET på kraven. De uniformerede Hipofolk fungerede som udrykningsstyrke i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen, og også i et vist omfang almindelig kriminalitet. Hípo arbejdede undertiden sammen med civilklædte gadepatruljer, der bevægede sig rundt i byen og lyttede til, hvad der blev talt om i sporvogne og på beværtninger, samt observerede opløb og lignende. Hver anden time skulle de ringe ind til Politigården og aflægge rapport. På den måde havde ET fingeren på pulsen i forhold til den generelle stemningsudvikling i befolkningen, og i akutte situationer rykkede Hipo ud.

Hipo patruljerede i vogne, hvor dørene var taget af. Forklaringen var, at man ikke ville risikere at blive fanget inde i bilerne under en aktion. Det havde sin baggrund i en bestemt episode den 27. februar 1945, hvor en Hipopatrulje havde foretaget en razzia efter sortbørsfolk på en kaffebar på hjørnet af Blågårdsgade og Todesgade på Nørrebro i København. To sabotører fra modstandsgruppen Bopa kom tilfældigt forbi på vej hjem fra en aktion, der var blevet aflyst. De havde derfor deres maskinpistoler med i en gammel sæk. Dem samlede de hurtigt inde i en port, hvorefter de angreb de intetanende Hippoer. Brandvæsenet fandt senere chaufføren siddende død bag rattet i den gennemhullede bil. Yderligere to Hippoer blev dræbt og tre såret. Reaktionen lod ikke vente på sig. Den næste dag afhentede Hipo to fanger med formodet kommunistisk baggrund i Vestre Fængsel. De blev om aftenen kørt til det samme hjørne ved Todesgade og Blågårdsgade og lukket ud af vognen med besked om, at de var løsladt. Men da de to fanger var nået et par meter væk, trak Hippoerne pistolerne frem og skød dem ned. Henrettelsen blev afsluttet med pistolskud mod hovedet. Dette var ikke en enkeltstående hændelse, og fra ingen af siderne blev der givet pardon. Modstandsfolk, som blev fanget af Hipo, kunne være sikre på at blive utsat for tortur, og i værste fald risikerede de at blive likvideret. Modstandsgrupperne på deres side søgte bevidst at lokke Hipo-udrykninger i baghold. Nogle af afdelingerne under ET udgjordes af små specialenheder på 10-20 mand, der arbejdede

selvstændigt med en blanding af særligt brutalt efterforskningsarbejde og regulær terror. Det var Lille Jørgen-gruppen, Schiøler-gruppen og Jørgen Lorentzen-gruppen.

De runeagtige tegn
på Hipo-uniformens krave
stod for ET, dvs. efterret-
ningstjeneste.

Sabotagevagter og tyske vagtkorps

Det havde været en del af samarbejdspolitikken, at den danske regering skulle stå for sabotagebekæmpelsen, og der blev derfor i december 1942 lavet en særlig, godkendt vagtordning. Danske virksomheder kunne ansøge det offentlige om godkendelse af deres vagter, der så blev udstyret med et grønt armbind, hvorpå der stod 'Bevogtningspoliti'. Disse sabotagevagter havde politimyndighed på virksomhedens grund. Det betød, at man efter krigen dårligt kunne retsforfølge dem. Det var ellers den almindelige forventning i tiden op til befrielsen, og ordningen med godkendte sabotagevagter var da også en besættel-
sestidens mange gråzoner.

Virksomheden Nordværk på Nørrebro, hvis sabotagevagter var godkendt, og derfor ikke blev straffet, kan bruges som konkret eksempel. Lidt firkantet kan man sige, at sabotagevagterne på Nordværk omfat-
tede to grupper: Nazisterne og dem der ikke kunne få andet arbejde. Næsten hver tiende af samtlige vagter på Nordværk havde været ved fronten i tysk tjeneste inden ansættelsen. Der har således været en hård kerne af vagter, som både var ideologisk motiverede for at bekæmpe modstandsbevægelsen og havde praktiske erfaringer, som satte dem i stand til at gøre det effektivt. Nordværks vagtkorps var da også frygtet og forhadt blandt sabotørerne. På det punkt har Nordværk ikke været helt typisk. I sabotør-beretninger forekommer der mange eksempler på, at sabotagevagter overgav sig straks, idet jobbet i høj grad også gik til ældre, veltjente arbejdere, som ville tjene en ekstra skilling. Mere typisk var det nok, at en meget stor andel af vagterne på Nordværk havde arbejdet i Tyskland i kortere eller længere tid, inden de kom til fabrikken. Det behøver ikke genspejle nogen speciel tyskvenlighed. Mange, som ikke kunne få fast arbejde i Danmark, søgte i de første besættelsesår ansættelse i Tyskland. Hvis man efter et halvt, et helt eller flere års arbejde dernede ønskede at komme hjem, var mulighederne måske ikke blevet bedre. Til gengæld

Konstrueret billedserie
1943 af overfald på
tyskerpige. Hele serien
er på ni billeder.

64

var der dukket en ny type ufaglært arbejde op, nemlig arbejdet som sabotagevagt. Nordværks produktion ophørte i september 1944 og det kan være interessant at se på, hvor vagterne så gled hen. Omkring hver ottende af samtlige vagter fik en eller anden tilknytning til det tyske sikkerhedspoliti eller Hipo. Det antyder, at jobbet som sabotagevagt kunne indgå i et 'karriereforløb', der blev noget af en glidebane.

Endelig var der naturligt nok en del vagter som både før og efter tiden på Nordværk havde ansættelse som sabotagevagter ved andre virksomheder - eller i et af de vagtkorps, som tyskerne selv oprettede. Både den tyske marine og det tyske luftvåben oprettede sådanne vagtkorps. Særlig kendt eller berygtet blev Sommerkorpsen. I modsætning til de almindelige sabotagevagter blev danske medlemmer af de tyske vagtkorps straffet under retsopgøret.

Tyskerpiger

Ved befrielsen i 1945 var de såkaldte tyskerpiger den gruppe der samlet set led størst fysisk overlast, og danske kvinder, der havde forbindelse med tyske soldater, var lige fra besættelsens start i opmærksomhedens fokus. Et af punkterne i en illegal løbeseddel med 10 bud for danskere fra efteråret 1940 formulerede det sådan: "4. Kender du en mand eller kvinde, som omgås de tyske soldater, da forklar dem, hvilket forræderi det er mod deres land ...". Som det ses, handler punktet om begge køn, men i praksis var det først og fremmest kvinder, der blev udsat for trusler og var genstand for overgrep.

Under besættelsen havde skønsmæssigt 50.000 dan-

ske kvinder forhold til tyske soldater, og de stærke reaktioner fra befolkningens side skyldtes en blanding af national og kønsmoralsk krænkelse; vrede over at kvinderne svigtede, hvad der blev anset som deres nationale kønsmæssige forpligtelse, samt en god portion forurettelse over, at de vragede de danske mænd. Særligt de kvinder, der viste sig offentligt i selskab med tyskere på f.eks. forlystelsessteder, løb en risiko for reaktioner: fra den kolde skulder og fornærrende tilråb som 'feltmadras', over udhængning i illegale blade, til overfald med afklædning og afklipping af håret.

Den eneste systematiske undersøgelse af tyskerpigerne baggrund stammer fra lægen Grethe Hartmann, som i årene 1942-44 undersøgte en række tyskerpiger, der blev anmeldt til det københavnske sædelighedspoliti for at have smittet tyske soldater med kønssygdomme. Hun konkluderede, at pigerne ikke kom fra socialt dårlige hjem, men at deres egen sociale status var ringe. Forholdsvis mange var opvokset hos bedsteforældre, plejeforældre eller på børnehjem. De fleste havde en normal skolegang bag sig og var altså ikke, som fordommene i samtiden ville vide, specielt ubegavede. Men typisk havde de ikke nogen afsluttende eksamen, og deres erhvervskARRIERE var ustabil med dårlige jobs. Grethe Hartmanns undersøgelse angik alene den del af tyskerpigerne, der levede 'lösagtigt', som hel- eller halvprostituerede. Så resultaterne lader sig bestemt ikke overføre på tyskerpigerne som sådan.

Virkelighedens spektrum rakte fra egentlige forælskelser og varige forhold, over venindegrupper,

der søgte adspredelse på forlystelsessteder, som frekventeredes af tyske soldater, til prostituerede, som nu fik tyske kunder. I nogle tilfælde hang bekendtskabet sammen med, at kvinderne havde arbejde hos besættelsesmagten, eller at de i en periode havde arbejdet i Tyskland.

Da danskere inden for den nazistiske racetænkning regnedes for et germansk folkeslag, tillod den tyske Værnemagt soldaterne at have seksuelt samkvem og evt. indgå ægteskab med danske kvinder. Det tyske militær og det danske politi havde en følelse interesse i, at samkvemmet mellem tyske soldater og danske piger blev reguleret på en sådan måde, at det ikke virkede unødvendigt provokerende. Således kunne soldaterne få forbud mod at opsøge bestemte værtshuse eller dansesteder, og politiet kontrollerede, at de piger, der færdedes offentligt med tyske soldater, ikke var mindreårige. Men på den anden side ville de lokale tyske kommandanter ikke acceptere indgreb, der kunne udlægges som fornærmede over for Værnemagten eller pigerne.

En konstrueret billeddserie fra Odense

Under de uroligheder og bystrejker, som ramte en række provinsbyer i august 1943, gik vreden ikke mindst ud over tyskerpiger, der blev krævet fyret fra deres arbejdsplasser, blev overfaldet, klædt af og klippet og i værste fald fik deres hjem raseret. I Odense hørte fire unge mænd om en episode, hvor en pige var blevet overfaldet ved Albani Bro, fordi hun havde været sammen med tyske soldater. De unge mænd besluttede sig for at fremstille en billeddserie, der skul-

le vise, hvad der kunne ske med piger, som fraterniserede med fjenden. En kvindelig bekendt til en af de fire var villig til at spille rollen som 'offer', og de fleste af billederne er optaget i baghaven til det hus, hvor en af de fire mænd boede. 'Malingen' var i virkeligheden kun sod, der let kunne fjernes igen, og det afklippede hår stammede fra en lokal damefrisørsalon. Serien kom vidt omkring, men populariteten skyldtes næppe alene det patriotiske indhold. Der var snarere tale om en slags socialt acceptabel pornografi. De seksuelle overtoner kunne legitimeres af, at det drejede sig om en afstraffelse for unational optræden. De illegale blade holdt sig normalt ikke tilbage med at hænge navngivne tyskerpiger ud, og forsvarede gerne klippeaktioner som et udslag af befolkningens retfærdige harme. Men det illegale Land og Folk fandt alligevel salget af serien lidt for smart, og skadeligt for frihedskampens image.

Der fødtes under besættelsen i alt 5.500 børn af tyske fædre. Da fordømmelsen af tyskerpigerne fortsatte i efterkrigstiden, kunne det nemt gå ud over børnene. En kvinde født under krigen af en dansk mor og med en tysk far fortæller: "Når vi i skolen havde historie om anden verdenskrig, følte jeg mig meget skyldig. Oven i købet havde jeg en klassekammerat, hvis far havde været politibetjent og var blevet skudt. Jeg haderede historie. Men kan du fortælle mig, hvorfor det skal gå ud over mig. Alle de skældsord, man stadig kan sige om tyskerne, de rammer mig altid lidt. For jeg har jo unægteligt nogle tyske gener, ikke?"

NORSKE TILSTANDE

Komposition tilegnet
det norske folk.
Maleri af
Folmer Bendtsen
1941

66

Den 8. april 1940 kort før midnat overraskede den norske kystvagt en konvoj af tyske krigsskibe, der i mørket var på vej op ad Oslofjorden. Kystvagten reagerede omgående ved at affyre varselsskud, og nåede at alarmere de norske fæstninger langs Oslofjorden inden skibet blev beskudt af tyske torpedoer. Alarmen fik store konsekvenser for det tyske angreb, for selv om de norske fæstninger var gamle lykkedes det alligevel kl. 04.21 at få ram på den store tyske topmoderne krydserset "Blücher". Sænningen af "Blücher" fik afgørende indflydelse på den norske regerings beslutning om ikke at overgive sig. Om bord var nemlig störsteparten af de soldater, der skulle have besat og lammet hele Oslo og den norske regering. Da den tyske gesandt kl. 4.30 gav den norske regering det samme ultimatum, som den danske regering modtog på samme tidspunkt i København,

var der derfor ingen tyske tropper i Oslo til at forstærke effekten af det tyske ultimatum. Regeringen og kongen nægtede at acceptere de tyske krav og forlod Oslo for at kæmpe videre. Norge var således i direkte krig med Tyskland, og derfor modsat Danmark straks placeret på allieret side. Norge fik i den videre kamp hjælp fra engelske, franske og polske styrker, men den 10. juni 1940 måtte Norge alligevel overgive sig.

Regering og konge i eksil

Få dage før overgivelsen var regeringen og kongefamilien flygtet til London, hvor de opholdt sig resten af krigen. Den norske regering udnævnte samtidig, som det også skete i Danmark, ministre fra andre store partier, så der blev tale om en national samlingsregering. Fra eksilet i London begyndte man straks at sende taler og budskaber hjem til Norge over ra-

Kampene i Norge foregik
i vanskelig terræn

Den tyske krydser "Blücher"
sænket af norske kanoner
9. april 1940

dioen. Men det var svært at være eksilregering. I Storbritannien kæmpede den norske regering med tristheden over nederlaget og de fjerne udsigter til at kunne vende hjem. Forholdet til briterne var også anstrengt på grund af den utilstrækkelige hjælp, som nordmændene mente de havde fået i kampen mod tyskerne. Det der trods alt gav regeringen dens styrke i eksilet, var de økonomiske ressourcer, samt dens juridiske stilling som Norges lovlige regering. De økonomiske ressourcer omhandlede den store norske handelsflåde der sejlede i allieret tjeneste og den norske guldreserve, som det var lykkedes at få med til Storbritannien. De to ting gav regeringen en vis økonomisk handlefrihed og selvstændighed under krigen. Regeringens juridiske grundlag var blevet stadfæstet allerede den 9. april, hvor den havde fået en tillidserklæring fra det norske Storting og Kong Haakon d. 7. Erklæringen bekræftede regeringens position som Norges eneste lovlige og demokratisk valgte regering så længe krigen varede. Men kunne den reelt sikre sig, at den ikke blev afsat og erstattet med en nazistisk regering?

Nej, det kunne den ikke, som en begivenhed allerede den 9. april viste. Vidkun Quisling, leder af det norske nazistparti Nasjonal Samling (NS), meddelte i en radioudsendelse den 9. april om aftenen at den norske regering var afsat og at han nu var Norges

ministerpræsident. Der var sket et kup! Regeringen og kongen havde ellers været indstillet på at gøre et sidste forhandlingsforsøg, selv om de var i krig mod Tyskland. Det afviste de nu, da forhandlingsgrundlaget var at nazisten Quisling skulle være ministerpræsident, selv om han egentlig i første omgang havde lavet kuppet uden støtte fra tyskerne. Den 15. april måtte Quisling alligevel trække sig, for det var simpelthen umuligt at nå frem til en løsning med ham ved roret. Det var et stort nederlag for Quisling, men han havde stadig opbakning fra Hitler og den tyske marines øverste leder, storadmiral Raeder. Han mente, at det var Quisling der havde åbnet Hitlers øjne for Norges vitale geografiske position, og det burde han belønnes for.

Terbovens "danske" model

Efter kapitulationen begyndte den tyske rigskommisær i Norge Josef Terboven straks at forhandle med de tilbageblevne norske politikere. Under disse forhandlinger gik politikerne faktisk med til at afsætte kongen og den lovlige eksilregering med henblik på at danne et nyt rigsråd. Her forsøgte Terboven at komme til enighed med rigsrådet om en besættelsesordning svarende til den danske, og forhandlingsviljen hos de norske politikere var bestemt til stede. Men selv om Terboven havde gode kort på hånden, endte han

*Norske frivillige i tysk
krigstjeneste med
portræt af NS-føreren
Quisling*

*Den norske eksilrege-
nings udenrigsminister
Trygve Lie taler til det
norske folk over BBC.
Ved hans side den
britiske radio-censor*

alligevel som taber. Efter personlig ordre fra Hitler måtte Terboven kræve, at et flertal af medlemmerne i det kommende rigsråd skulle være tyskvenlige. Dette krav blev øjeblikkeligt afvist af de norske politikere, for et tysk domineret Rigsråd kunne ikke accepteres.

Terboven reagerede ved at forbyde alle andre politiske partier end NS, og han udnævnede en regering, hvor 9 af 13 ministre var nazister. Terboven var helt på det rene med, at dette var et skridt, der kun var til skade for den tyske besættelsesmagt. Man havde intet valg. Det lykkedes ham dog at forhindre, at Vidkun Quisling blev ministerpræsident. Nyordningen betød, at Norge fra 25. september 1940 var direkte underlagt en nazistisk administration.

Nazificering

Allerede den 9. april sikrede tyskerne sig kontrollen over alle norske medier, aviser, blade og radio. De blev herefter omdannet til tyskernes talerør med nazistisk ledelse. Meget central i propagandakampen var radioen, der før krigen var blevet et populært underholdningsmedie. Nu brugte tyskerne den til at sende nazistisk propaganda, men de konkurrerede med eksilregeringen og kongen i London. I august og september 1941 konfiskerede tyskerne derfor radioapparaterne hos alle, der ikke var medlem af NS. Omkring 540.000 radioer blev beslaglagt, men mange fortsatte illegalt med at lytte til "stemmen fra London".

Tyskerne brugte også andre metoder for at nazificere det norske samfund. I efteråret 1940 forsøgte de ved hjælp af NS at få kontrol over idrætsorganisationerne. Det lykkedes ikke, og resten af krigen var

det kun NS-medlemmer og deres sympatisører, som mødte op til de nazistiske stævner. Resten af befolkningen boykottede stævnerne i protest. Idrætsstrejken var utrolig vigtig, for den viste at det godt kunne lade sig gøre at trodse tyskerne og NS. Det var første gang folket blev samlet i protest, på tvaers af politiske og sociale skel, og det kom til at kendtegnede den stærke civile modstand i Norge. Ledende samfundsautoriteter gjorde deres antinazistiske holdning tydelig over for den norske befolkning. I december 1940 trådte den norske højesteret tilbage i protest mod tyskernes regime, og den norske kirke læste to gange protestbreve mod tyskerne og NS højt i alle landets kirker. Første gang i februar 1941 og anden gang i påsken 1942, hvor præsterne nedlagde deres embeder. Kirkens avisende holdning til nazismen påvirkede i høj grad den folkelige holdning til nazismen, og den kom via kirken ud til mange mennesker. Efter et år måtte tyskerne konstatere, at nordmændene ikke var blevet venligere indstillet overfor nazismen – tværtimod.

Quisling ved magten

Den første februar 1942 lykkedes det endelig Quisling at blive ministerpræsident. Quislings position var dog mere formel end reel, for Terboven gav aldrig Quisling særlig meget magt. Men for det norske folk var Quislings indsættelse starten på et nazificeringspres, der var mere massivt end det tyskerne havde forsøgt. Et tilsvarende nazificeringsforsøg oplevede danskerne aldrig.

Straks efter sin tiltrædelse lavede Quisling en lov om ungdomstjeneste for alle mellem 10 og 18 år, og

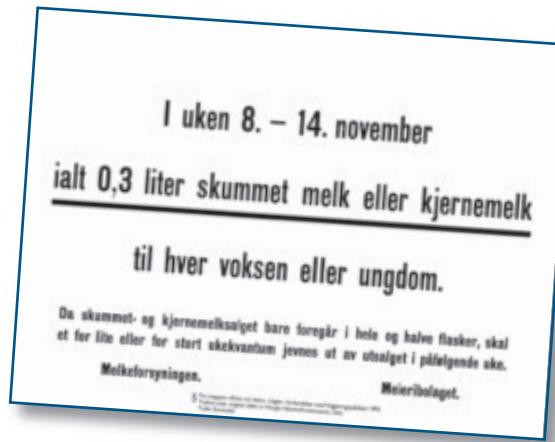
tvungent medlemskab af NS' ungdomsafdeling. Der blev også udstedt en lov, der påbød alle lærere at melde sig ind i NS' nazistiske lærerforbund. Lærernes reaktion kom prompte. De boykottede loven, og ca. 12.000 lærere sendte protestbreve til Quisling. Lærernes ulydighed førte til, at 647 lærere blev sendt til tyske arbejdslejre i Nordnorge for at skræmme de andre lærere - men det virkede ikke. Også den nazistiske ungdomstjeneste blev mødt af protestbreve, mellem 200.000 og 300.000 breve blev sendt til Quisling. I slutningen af 1942 måtte han opgive begge love. Quislings plan om at udskrive nordmænd til tysk tvangsarbejde blev heller ikke til noget på grund af massiv modstand hos befolkningen.

Foragten over for Quisling og Nasjonal Samling delte den norske befolkning i to lejre, kaldet jøssinger og quislinger. Jøssinger betegnede nordmænd, der var fjendtlige overfor tyskerne og NS, og quislinger var dem som støttede nazisterne og NS. Cirka 55.000 nordmænd meldte sig ind i NS under krigen, hvilket svarer til højst to procent af den norske befolkning. Man forsøgte derfor ved hvervekampagner og tvangsordninger at få flere medlemmer. Eksempelvis blev alle offentlige tjenestemænd pålagt at melde sig ind i NS, hvis de ville beholde deres arbejde.

1942 blev året, hvor nordmændene definitivt forkastede nazismen og meget sigende for den stærke norske modstand er at begrebet "quisling" siden har været synonym for landsforræder på alle sprog.

Hverdag i terrorens skygge

Norge var det land i hele Europa, der havde den dårligste selvforsyning. Det betød, at Norge hurtigt kom til at mangle livsnødvendige ting som tøj, brændsel og mad. Hverdagen og livet i Norge var derfor præget af større nød og mangel end i Danmark. På samme måde som i Danmark blev der indført rationering af mange varegrupper, og man mærkede hurtigt byrden af de ca. 400.000 tyske tropper, der skulle bespises. Efter 1942 var det umuligt at købe kartofler, grøntsager og kød på det lovligte marked, og fra 1944 var mælk alene forbeholdt børn og spædbørn. Folk søgte at imødegå de nye udfordringer ved at ændre madvaner. Eksempelvis begyndte man at spise måger, duer og krager for at få kød. Men ved siden af de officielle kanaler

De norske
ugerationer var ofte
ekstremt små

eksisterede en stor illegal handel med madvarer. Det var bedst at bo på landet, for her havde man størst mulighed for at producere til eget forbrug, samt sælge eventuelt overskud. I byerne udstykkede kommunen jord til borgerne, så de kunne supplere deres kost ved at dyrke kartofler, rødbeder, gulerødder og kål. Uden disse muligheder ville nøden have været meget større. Manglen på andre varer forsøgte man at afhjælpe ved at bytte ydelser og ting gennem personlige netværk, avisrubrikker og specialiserede byttecentraler. De mest eftertragtede varer var tobak, brændevin og flæsk, samt sko, cykelslanger og dæk.

Et eksempel på den alvorlige forsyningssituation og dens konsekvenser var Mælkestrejken i Oslo 8.-9. september 1941. Strejken var rettet mod tyskerne og omfattede specielt arbejdere i jernindustrien. Den umiddelbare årsag var arbejdernes utilfredshed med, at de ikke længere kunne få deres daglige mælk på arbejdspladserne. Strejken sluttede dramatisk med massearrestationer, undtagelsestilstand, og domme om tvangsarbejde. Herudover blev to ledende antinazistiske fagbevægelsesfolk henrettet, og yderligere to mennesker døde senere i kz-lejr. Terboven benyttede Mælkestrejken til at slippe af med fremtrædende modstandere fra fagbevægelsen, men forløbet illustrerer også, hvordan den tyske brutalitet var større og mere vilkårlig i Norge end i Danmark. Et andet eksempel på den tyske terror er udsletelsen af byen Telavåg. Den blev jævnet med jorden i april 1942 fordi to folk fra det tyske sikkerhedspoliti var blevet skudt der, og fordi befolkningen var meget aktiv i modstandsbevægelsen. Alle huse blev brændt,

På nazistisk side
gav holdningskam-
pen sig undertiden
groteske udslag.
Bemærk at billetten
er forsynet med
solkorset, de norske
nazisters symbol

Til trafikantene!

Efter bestemmelse av Fylkesmannen i Oslo og Akershus overtar Hirdregiment nr. 7 fra 17. okt. 1942 vakthold i A.s Holmenkolbanens vogner for å påse at det ikke forekommer demonstrasjoner av noen art. — Som demonstrasjon regnes bytte av plass når man kommer ved siden av et NS-medlem eller en tysker eller at man unnlater å ta plass ved siden av NS-medlemmer eller tyskere når dette ellers vilde være naturlig.

A.s Holmenkolbanen

grupper, utefronten og hjemmefronten. Utefronten betegner eksilregeringen, kongen og civiladministrationen samt de nordmænd, der eksempelvis var soldater i allieret tjeneste eller sejlede i den norske handelsflåde, der fragtede mad og olie til de allierede. Hjemmefronten havde både en militær og en civil del, men der var primært tale om en civil og ikke-voldelig holdningskamp mod tyskerne og NS. Hjemmefrontens ikke-voldelige karakter skyldes frygten for tyske repressalier og gengældelsesaktioner, men fra 1944 følte mange, at der måtte skrappere midler til. Modstanden fik nu et mere militært præg, og omfanget af sabotagen steg.

Civil holdningskamp

Den stærke civile modstand var selvfølgelig rettet mod tyskerne, men især mod det norske nazistparti, og specielt mod Quislings person. Holdningskampen havde opbakning fra alle samfundslag - også fra dem, der af frygt for repressalier ikke støttede en militær modstandskamp.

Den civile holdningskamp bestod oprindelig af mange små grupper, som blev ledet af veluddannede folk som dommere, præster og lærere. Det var folk, der ofte også var ledere af folkelige organisationer og som havde et stort netværk. Modstanden blev på denne måde organiseret og formidlet igennem eksempelvis kirken, idrætsforbund og fagforbund. Dermed kom modstanden ud til store dele af befolkningen, og de fleste nordmænd mente faktisk, at hjemmefrontens ledelse, og ikke eksilregeringen i London, var den rigtige norske regering. Dansernes identitet blev ikke på samme måde som i Norge direkte truet af nazificering, og derfor blev den danske befolkning heller ikke mobiliseret i en lige så konsekvent holdningskamp.

Hjemmefronten stod også for produktion og omdeling af illegale aviser og tryksager. Under besættelsen blev der lavet ca. 300 illegale aviser, og mellem 12.000 og 15.000 mennesker var involveret i produktionen og distribueringen af dem. Disse mennesker løb en meget stor risiko, for fra oktober 1942 var der dødsstraf for at lave illegale aviser og lytte til "stemmen fra London".

Der var også andre måder at vise sin modstand på,

mænd og store drenge sendt til kz-lejr i Tyskland, og kvinder og børn blev tvangsflyttet.

I Norge var der som i Danmark et omfattende økonomisk samarbejde med tyskerne. Det skete i fuldstændig overensstemmelse med eksilregeringen, da konsekvensen ellers ville være hungersnød. Derfor blev modstanden mod tyskerne aldrig rigtig ført på den økonomiske front. Før krigen var Norge som mange andre lande ramt af økonomisk krise og stor arbejdsløshed. Allerede i foråret 1941 var arbejdsløsheden dog afskaffet, og det tog NS æren for. Men i virkeligheden skyldtes det tyskernes enorme behov for arbejdskraft til både militære og civile formål, eksempelvis udbygning af kystforsvaret og den norske infrastruktur, samt behovet for varer til den store tyske hær. Den økonomiske tilpasning til de nye vilkår var en meget større succes end forventet. Tilpasnings- og samarbejdsviljen gjorde det nemt for tyskerne i nogle år, men i løbet af 1943 og 1944 mærkede de en voksende modvilje. Forsinkelser og sabotager satte produktionen ned, men det økonomiske samarbejde fortsatte af hensyn til folkets ve og vel.

Hjemmefronten og utefronten

Den norske modstandsbevægelse kan opdeles i to

*Hyldet til kongen,
skrevet i sneen*

Kongefamiliens hjemkomst
i maj 1945. Til højre ses
kronprinsesse Märtha,
kronprins Olav og børnene
Harald, Astrid og Ragnhild

eksempelvis ved at synge den forbudte nationalsang. Kongen blev symbolet på modstanden og det norske sammenhold, og på hans 70 års fødselsdag i 1942 bar mange kongebloster for at vise deres antityske holdning. Det førte til mange arrestationer. Igen var der en tydelig forskel mellem norske og danske forhold. I Danmark var det ikke forbudt hverken at synge nationalsangen, bære kongemærke, eller at lytte til BBC.

Milorg

Den militære hjemmefront i Norge opstod også tidligt i besættelsen. Der blev nemlig opbygget en hemmelig hær ved navn Milorg, der skulle bistå de allierede, når de kom og befriede landet. Milorg omfattede desuden en række efterretningstjenester der videregav oplysninger om tyskerne til eksilregeringen. Men i modsætning til den danske modstandsbevægelse blev der ikke udført så mange sabotageaktiviteter i Norge. Den danske modstandskamp fik en anden karakter, alene fordi der i Danmarks tilfælde ikke var nogen eksilregering til at placere landet på allieret side. Det betød at det i sig selv var et vigtigt mål at få Danmark anerkendt som allieret, og modstandsbevægelsen måtte derfor bruge hårdere metoder for at gøre indtryk på de allierede. Da den endelig kom i gang var modstandsbevægelsen i Danmark mere voldelig og saboterende end den norske, og i 1944 blev den militante danske modstandsbevægelse ligefrem et forbillede for modstandsbevægelsen i Norge.

Omvendt var det først i 1944 og 1945, at der i Danmark blev dannet en hemmelig hær i stil med Milorg. Den politiske sammensætning i de to modstandsbevægelser var også forskellig. I Danmark var det i høj grad kommunister der gik foran i det tidlige mod-

standsarbejde. Det var ikke tilfældet i Norge, hvor alle samfundsgrupper tidligt var aktive.

Norske tilstände?

Dette kapitel har sammenlignet nogle træk fra den norske og danske besættelse for at ligheder og forskelle kan fremtræde tydeligere. Det kan forhåbentlig gøre det lettere for læseren at forstå, vurdere og skabe sin egen holdning til besættelsestiden og dens mange dilemmaer. I Danmark blev Norge et forbillede, og danske studenter og den tidlige danske modstandsbevægelse brugte ofte vendingen "norske tilstände" som argument mod samarbejdspolitikken. De opfattede norske tilstände som klar afstandtagen til besættelsesmagten, og vilje til at tåle den undertrykkelse, der blev konsekvensen. Modsat brugte den danske regering udtrykket norske tilstände som argument for samarbejdspolitikken og som skræmmebilleder, i betydningen af det undertrykkende nazistiske styre ved Terboven og Quisling.

De faktiske norske tilstände var også andet og mere end både studenter og modstandsbevægelsen troede. Nordmændene samarbejdede som danskerne i høj grad økonomisk med tyskerne, og modstandsbevægelsens opfattelse af norske tilstände som en militær modstandskamp, var jo i virkeligheden ikke militær men mest en ikke-voldelig holdningskamp. Siden besættelsen sluttede har der været mange diskussioner om dansernes adfærd under besættelsen. Hvor dan havde den danske besættelse formet sig hvis vi som Norge havde kæmpet den 9. april? Og hvordan ville danserne have reageret, hvis de var blevet udset for samme terror og nazificeringspres?

BILLEDER

Nationalmuseet/Frihedsmuseet

Operation Weserübung. Kort tegnet af Knud Rosenlund

Anna Mehrn: *Danske soldater ved Danmarks grænse 9. april 1940.* 1946. Frederiksborgmuseet

Knud Raaschou-Nielsen: *Sabotagen mod fabrikken "Globus" i Glostrup 6. juni 1944.* 1945. Frederiksborgmuseet

Folmer Bendtsen: *Komposition tilegnet det norske folk.* 1941. Privateje

CITATER

Der er i de anførte kapitler bragt korte citater fra følgende værker:

Besat og befriet

Lars Lindeberg: *9. april. De så det ske.* 1990

72

Hverdag under pres

Jens Otto Krag: *Ung mand fra trediverne.* 1969

Johannes Møllehave og Benny Andersen: *Det skal mærkes at vi lever.* 2003

Modstand i udvikling

Arne Sejr: *En kamp for frihed.* 1995

Peter Birkelund: *De loyale oprørere.* 2000

Medløbere og outsidere

Erik Lærum: *Dansk soldat i krig og fred.* 1955

Mikkel Kirkebæk: *Beredt for Danmark.* 2004

Peter Øvig Knudsen: *Birkedal.* 2005

Anette Warring: *Tyskerpiger.* 1996

LITTERATURFORSLAG

www.befrielsen1945.dk

Lærervejledning, problemstillinger og litteraturlister.

Gads Leksikon om dansk besættelsestid. 2002

Gads Leksikon Hvem Var Hvem 1940-1945. 2005

Esben Kjeldbæk, Henrik Skov Kristensen og Henrik Lundbak:

Spærretid – hverdag under besættelsen. Udstillingskatalog. 2005

Skoletjenesten

ISBN 87-7602-046-0

9 788776 020460

NATIONALMUSEET